

Deel 2

De oorlogsperiode

2.1 De algemene conceptie van het Duitse plunderingsbeleid

2.1.1 De joodse bevolking in België

De eerste Duitse verordening van 28 oktober 1940 die het 'jodenstatuut' in bezet België invoerde, bepaalde de criteria voor de verplichte inschrijving. Op basis daarvan werden in totaal 55.671 personen geteld (zie Tabel 2). Opvallend is daarbij het kleine aantal joden van Belgische nationaliteit.

Tabel 2 : de verplichte inschrijving van de joodse bevolking in België

<i>Samenstelling joodse bevolking in België</i>	<i>Aantal</i>	<i>%</i>
Belgische nationaliteit	3.680	6,6 %
Vreemdelingen	51.991	93,4 %
Totaal	55.671	100 %

Nederland kende in tegenstelling tot België en Frankrijk een meer homogene joodse bevolking. De meerderheid bezat de Nederlandse nationaliteit en was geïntegreerd (Tabel 3). In vergelijking met België en Frankrijk was het aantal joodse immigranten eerder beperkt. De joodse gemeenschap concentreerde zich in Amsterdam (60 %) en Den Haag (10 %).¹

Tabel 3 : de joodse bevolking in Nederland

<i>Samenstelling joodse bevolking in Nederland</i>	<i>Aantal</i>	<i>%</i>
Nederlandse nationaliteit	120.000	80 %
Vreemdelingen	20.000	20 %
Totaal	140.000	100 %

Frankrijk kende eveneens een belangrijk aantal joodse inwijkelingen (44 %), maar het effect daarvan op de Franse joodse gemeenschap was minder sterk dan in België.

Tabel 4 : de joodse bevolking in Frankrijk

<i>Samenstelling joodse bevolking in Frankrijk</i>	<i>Aantal</i>	<i>%</i>
Franse nationaliteit	145.008	56 %
Vreemdelingen	114.709	44 %
Totaal	259.717	100 %

2.1.2 De judeocide in België, Nederland en Frankrijk

De verschillen in de deportatiecijfers van de joden in West-Europa zijn opvallend en de verklaringen hiervoor zijn zeer uiteenlopend.² België positioneert zich daarbij tussen Nederland en Frankrijk (Tabel 5). Maar België kende op zijn beurt opmerkelijke stedelijke verschillen : in Antwerpen werd 67 % van de joodse gemeenschap gedeporteerd, in Brussel was dat 37 %.³ De deportatiecijfers voor Antwerpen leunen bijgevolg dichter aan bij Nederland, terwijl Brussel nauwer aansluit bij Frankrijk. Een studie van Maxime Steinberg zoekt de verklaring hiervoor niet in de verschillen tussen de bezettingsregimes, maar in de machtsverhoudingen tussen de bezetters, de macht en de overheden van het bezette land.⁴

Tabel 5 : de deportatie in West-Europa⁵

<i>Landen</i>	<i>Joodse bevolking</i>	<i>Aantal gedeporteerden</i>	<i>%</i>
Frankrijk	300.000	75.721	25,2 %
Nederland	140.000	117.000	83,6 %
België	ca. 65.000	24.906 + 5.034 ⁶	46 %

2.1.3 De gevolgen van de Duitse bezetting in België : de oorlogsslachtoffers

Welke waren de gevolgen van de Duitse bezetting voor de Belgische bevolking ? In 1941 telde België bijna 8,3 miljoen inwoners. De joodse bevolking vertegenwoordigde hierin 0,78 %. Welke waren de verhoudingen tussen de joodse en niet-joodse oorlogsslachtoffers ?⁷ Uit Tabel 6 blijkt dat onder de joodse slachtoffers de mortaliteit heel wat hoger lag dan onder de andere groepen en dat zij 59,3 % uitmaken van het totale aantal overleden oorlogsslachtoffers in België.

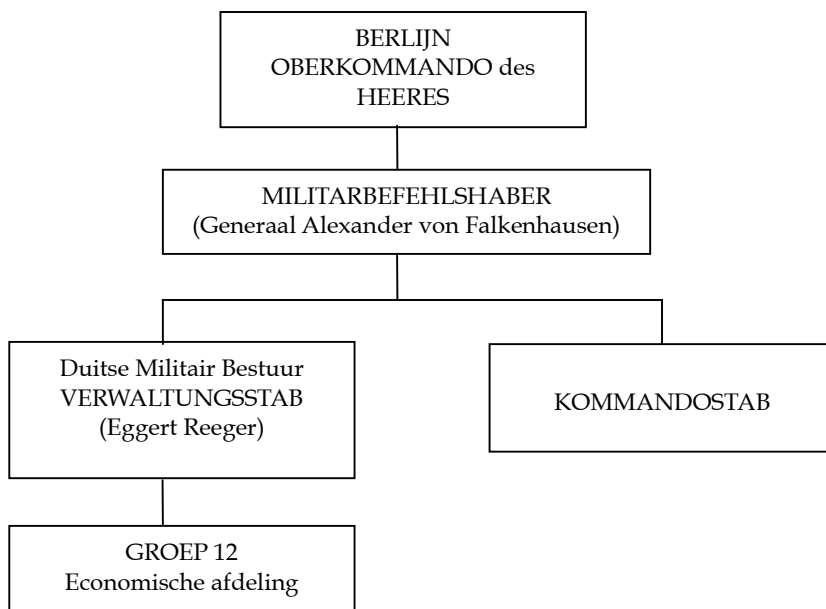
Tabel 6 : de mortaliteit onder de oorlogsslachtoffers in België

<i>Oorlogsslachtoffers</i>	<i>Aangehouden</i>	<i>%</i>	<i>Overleden</i>	<i>%</i>
	<i>in België</i>			
Verplicht tewerkgestelden	46.755	41,4 %	2.592	6,3 %
Politieke gevangenen ⁸	41.257	36,5%	13.958	34,3 %
Gedeporteerde joden (Mechelen)	24.906	22 %	24.140	59,3 %
Totaal	112.914	100 %	40.690	100 %

2.1.4 Het Duitse Militair Bestuur (DMB) in België : doelstellingen en motieven

In tegenstelling tot Frankrijk en Nederland, koos de Duitse bezetter in België voor een kleine bezettingsmacht onder de leiding van een militair bevelhebber (Generaal Alexander von Falkenhausen) die verantwoording moest afleggen aan het *Oberkommando des Heeres* (OKH) in Berlijn. De bezetter wenste in België de bestaande overheidsinstellingen te gebruiken om de economie in het voordeel van het *Reich* draaiende te houden. Reeder, het hoofd van het eigenlijke Militair Bestuur, voerde een politiek die schijnbaar de internationale wetten (Conventie van Den Haag) respecteerde en toch de doelstellingen van het Duitse Rijk niet uit het oog verloor. Zo hoopte hij de medewerking te krijgen van de Belgische instanties.⁹ De wijze waarop het Militair Bestuur haar doelstellingen trachtte te bereiken, zorgde meermaals voor conflicten met de politieke diensten in Berlijn die zich poogden te mengen in de uitwerking van de te volgen politiek in de bezette gebieden.

Schema 1 : de bezettingsorganisatie in België

Bij de deportatie van de joden en de roof van hun bezittingen in België, werd in de mate van het mogelijke rekening gehouden met de weerstand die deze maatregelen zouden oproepen bij de Belgische bevolking. Het Militair Bestuur trachtte de richtlijnen van Berlijn aan te passen aan de Belgische situatie.

2.1.5 Het Belgische bestuursapparaat tijdens de bezetting : doelstellingen en motieven

De Belgische overheid had zich reeds vóór het uitbreken van de oorlog uitgesproken voor een aanwezigheidspolitiek. Het Belgische bestuursapparaat diende tijdens de bezetting operationeel te blijven om de belangen van de

Belgische bevolking te vrijwaren. De Conventie van den Haag stond toe dat plaatselijke bestuurders hun ambt verder konden uitoefenen. Voor haar vertrek naar Frankrijk vaardigde de Belgische regering op 10 mei 1940 een Besluitwet uit om de invloed van de bezetter te beperken en de Belgische administratie toe te laten verder te functioneren. Dit droeg bij tot het feit dat België tot 18 juli 1944, in tegenstelling tot Nederland, geen burgerlijk bestuur kreeg. De Besluitwet wees bepaalde bevoegdheden van de regering toe aan de hogere ambtenaren van de ministeries, namelijk de secretarissen-generaal. Het was niet duidelijk over welke bevoegdheden de secretarissen-generaal konden beschikken. Aanvankelijk beslisten ze zelf dat er geen sprake kon zijn van een wetgevende bevoegdheid en kozen ze voor een beleid van het 'minste kwaad'. Dit verhinderde niet dat de verschillende administratieve instanties met de bezetter dienden samen te werken, hetgeen tevens gevolgen had op de praktische uitvoering van de jodenverordeningen.

Reeder wees het college van de secretarissen-generaal erop dat het Militair Bestuur krachtens de Conventie van Den Haag over wetgevende machten kon beschikken, maar verkoos niettemin die bevoegdheid over te dragen aan de secretarissen-generaal.¹⁰ Het college reageerde hier terughoudend op. Uiteindelijk koos men ervoor om de Duitse verordeningen krachtens de Conventie van Den Haag als Belgische wetten toe te passen. Op het ogenblik dat de secretarissen-generaal geconfronteerd werden met de uitvaardiging van de eerste verordeningen gericht tegen de joodse gemeenschap, wierpen zij juridische bezwaren op. Enige afkeuring of protest tegen de anti-joodse maatregelen liet het College van secretarissen-generaal evenwel niet horen. In de praktijk was het de meestal passieve medewerking van de gemeenten aan de verplichte inschrijving van de joden die voor de betrokkenen verstrekkende gevolgen zou hebben.

2.1.6 **De economische plundering van de joden en de uitvaardiging van de verordeningen**

De autoriteiten in Berlijn toonden grote belangstelling voor de joodse bezittingen in de bezette gebieden. Berlijn wenste met de ontjoodsing van de Belgische economie twee doelstellingen te bereiken. De inbeslagneming van joodse goederen kaderde in de stapsgewijze identificatie en isolatie van de joodse gemeenschap. De opbrengsten van de ontjoodsing dienden anderzijds ook de economie van het Duitse Rijk te ondersteunen.

In de uitvoering van de maatregelen tegen de joodse gemeenschap tekenden de tegenstellingen tussen het Militair Bestuur en de politieke diensten van de nazi-partij te Berlijn zich duidelijk af. Berlijn drong aan op een snelle afhandeling van het 'joodse probleem' en maande Reeder aan om de nodige maatregelen uit te vaardigen. Aanvankelijk wilde het Militair Bestuur geen economische uitzonderingsmaatregelen uitvaardigen tegen de joodse bevolking uit vrees voor negatieve reacties van de bevolking.¹¹ In een vroeg stadium van de bezetting was *Militärverwaltungschef* Reeder ervan overtuigd dat hij de ontjoodsing kon doorvoeren zonder Duitse verorde-

ningen. De secretarissen-generaal weigerden echter de eerste anti-joodse besluiten van 28 oktober 1940 af te kondigen. De Belgische Grondwet laat immers geen discriminatie op basis van ras of religie toe. Het Militair Bestuur diende bijgevolg alle anti-joodse maatregelen zelf uit te vaardigen d.m.v. Duitse verordeningen.

Het Militair Bestuur bleef bij het OKH aandringen om de ontjoodsing niet te realiseren door algemene verordeningen, maar door de tussenkomst van beheerders-commissarissen die moesten instaan voor de vereffening van joodse eigendommen. Het OKH keurde die werkwijze goed.¹² Niettemin werden tussen 23 oktober 1940 en 21 september 1942 niet minder dan 18 verordeningen uitgevaardigd die leidden tot de identificatie en isolatie van de Belgische joodse bevolking.¹³

De eerste jodenverordening van 28 oktober 1940 verplichtte de inschrijving van joden in het jodenregister en de aangifte van joodse ondernemingen bij de Dienst voor Aangifte van Joodse Vermogens. Deze Dienst maakte deel uit van de Groep 12 (van de Economische Afdeling) van het Militair Bestuur. De Belgische administratie werd belast met de opening van een jodenregister in elke gemeente. Verder hielp de oprichting van de Jodenvereniging in België op 25 november 1941 om de joodse gemeenschap duidelijker in kaart te brengen.¹⁴ Uiteindelijk beschikte de bezetter over 55.671 inschrijvingen die de joodse bevolking in België identificeerden.

De tweede verordening van 28 oktober 1940 bepaalde dat joden uit openbare functies geweerd moesten worden. Op 31 mei 1941 kondigde het Militair Bestuur twee aanvullende verordeningen af. Het ging om een aanpassing van de verordening van 28 oktober 1940 en stemde inhoudelijk overeen met de verordening van het OKH van 16 november 1940.¹⁵ Deze verordeningen vormden het orgelpunt van de economische maatregelen tegen de joodse bevolking : zij verplichtten de aangifte van joodse onroerende goederen en ondernemingen bij de Dienst voor Aangifte van Joodse Goederen. Joden en joodse ondernemingen moesten hun waardepapieren en liquiditeiten neerleggen bij deviezenbanken. In een tweede fase volgde de gedwongen ontmanteling of het onder Duits beheer plaatsen van joodse ondernemingen en de gedwongen verkoop of inbeslagneming van diamant. Later werden de joodse rekeningen gecentraliseerd bij de *Société française de Banque et de Dépôts*, een financiële instelling onder controle van de bezetter. Bij die bank kwam ook het product terecht van de opbrengsten van de verkoop van joodse handelsfondsen, onroerende eigendommen en andere bezittingen.

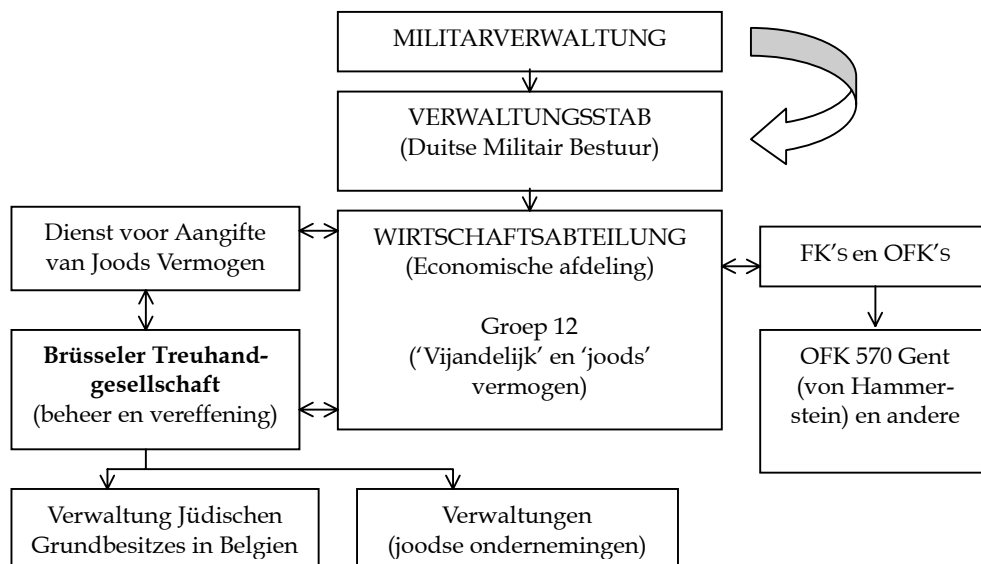
Hitler beval begin januari 1942 de inbeslagneming van meubelen die eigendom waren van gedeporteerde joden, de zogenaamde *Möbelaktion*. De maatregel voor de inbeslagneming van inboedels werd van kracht op 25 maart 1942. De *Feldkommandanturen* (FK) stelden vast dat joden die zich moesten aanmelden voor deportatie vanaf de zomer 1942, hun huisraad begonnen te verkopen. Om dit te voorkomen vaardigde het Militair Bestuur op 21 september 1942 een verordening uit die de verkoop van joodse inboedels verbood. Reeder vaardigde deze beslissing pas uit nadat de grote raz-

zia's op de joden hadden plaatsgevonden om zo weinig mogelijk argwaan te wekken.¹⁶

De jodenverordeningen waren evenwel niet van toepassing op alle joden die in België verbleven tijdens de bezetting. Het Militair Bestuur maakte een onderscheid tussen de aangifte van 'vijandelijk' en van 'joods' vermogen. Joden met een 'vijandelijke' nationaliteit vielen onder de verordeningen met betrekking tot de vijanden. De 'vijandelijke' staten waren het Verenigd Koninkrijk en Noord-Ierland (met de overzeese bezittingen, koloniën, protectoraten en mandaatgebieden), Canada, Australië, Nieuw-Zeeland, de Zuid-Afrikaanse Unie, Egypte, Soedan en Irak. Het Militair Bestuur trachtte uit de aangifte van vijandelijk vastgoed het aantal joodse aangiften te distilleren.¹⁷ Op de Franse joden waren de jodenverordeningen wel van kracht, evenals op joden uit Roemenië, Kroatië, Italië, Hongarije en Spanje. Deze landen hadden hun wetgeving aangepast aan de Duitse raswetten. Joden uit neutrale landen (Zwitserland, Zweden en enkele Zuid-Amerikaanse landen zoals Brazilië) werden voorlopig ongemoeid gelaten op voorwaarde dat ze vóór 1943 België verlieten. Indien ze in België bleven, vielen ook zij onder de toepassing van de jodenverordeningen. Op 4 januari 1943 meldde de Groep 12 in een rondschrijven aan alle bevoegde *Feld-* en *Oberfeldkommandanturen* dat Turkse joden van alle anti-joodse maatregelen werden vrijgesteld.¹⁸

2.1.7 De roofinstrumenten

Schema 2 : overzicht van de Duitse structuren voor beheer en vereffening van de joodse vermogens

Nadat de aangifte van joodse vermogens een feit was trachtte het Militair Bestuur de controle over deze goederen te verwerven. Het Militair Bestuur was zich ervan bewust dat het niet kon rekenen op de medewerking van het Belgische juridische apparaat voor de ontjoodsing van de eco-

nomie. Oorspronkelijk belastte het Militair Bestuur beheerders-commissarissen met de ontjoodsing van de Belgische economie. Deze rol werd later overgenomen door de beheersmaatschappij *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG), opgericht op 12 oktober 1940. Oorspronkelijk was de BTG belast met het opsporen van 'vijandelijke' en 'joodse' invloeden in de Belgische economie, pas later nam ze het beheer en de eventuele vereffening van 'joodse en vijandelijke' eigendommen op zich (Schema 2). De BTG was een Belgische vennootschap en viel daardoor onder de bepalingen van het Belgische recht. Dit betekende dat de BTG enkel bevoegd was voor het beheer van goederen en er niet over kon beschikken. Die bepaling legde de BTG evenwel soms naast zich neer.

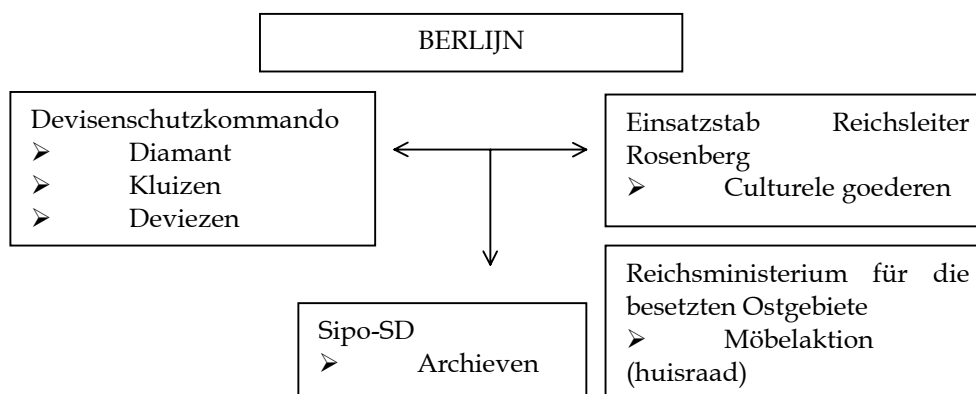
Een andere Duitse beheersinstantie was de *Verwaltung des Jüdischen Grundbesitzes in Belgien* verantwoordelijk voor het beheer van joods vastgoed in België (uitgezonderd in Antwerpen). De *Verwaltung* stond onder controle van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*. Voor haar golden dezelfde beperkingen als voor de BTG : de *Verwaltung* kon de eigendommen slechts beheren. Pogingen om over te gaan tot de verkoop van joods vastgoed werden door de Belgische wetgeving onmogelijk gemaakt.

Verschillende FK's en OFK's waren eveneens actief in de roof van joodse bezittingen. Oorspronkelijk kregen ze de verantwoordelijkheid toegewezen voor het beheer van joodse vermogens, o.a. het beheer van joods vastgoed in Antwerpen. Later werden hiervoor vier *Verwalters* aangesteld, die onder toezicht kwamen te staan van de BTG. Het OFK 570 in Gent was zeer actief in het beheer en de vereffening van joodse eigendommen in zijn district.

De uitvoering van de economische plundering door de bevoegde Duitse instanties kende grote beperkingen en verliep moeizaam. Telkens de BTG wilde overgaan tot de vereffening van joodse vermogens (inbeslagname van rekeningen, verkoop van vastgoed, enz.) stootte ze op tegenwerking van de Belgische administratie. Het beleid van Reeder leidde ook tot conflictsituaties met de radicaal nationaal-socialistisch georiënteerde diensten van de SS, zoals de Sipo-SD. Deze diensten stonden niet onder het directe bevel van het Militair Bestuur, maar volgden de richtlijnen op uit Berlijn.

Behalve de Groep 12 van de Economische Afdeling van het Duitse Militair Bestuur en de BTG waren, in tweede instantie, nog andere Duitse organismen actief in de roof van joodse bezittingen. Zij stonden onder toezicht van het Militair Bestuur, maar volgden niet zelden de instructies van de nazistische partij-instanties in Berlijn op. Dit sloot evenwel hun samenwerking met de BTG niet uit.

Schema 3 : andere Duitse Diensten actief in de roof van joodse vermogens

Het *Devisenschutzkommando* (DSK) was een lokale vertegenwoordiger van de *Reichsfiskus* en startte zijn werkzaamheden kort na de bezetting in Antwerpen. Het was vooral actief in de diamantsector. Op 5 en 31 juli 1940 werd iedereen verplicht om voorraden diamant aan te geven bij het DSK. Het openbreken en leeghalen van bankkluisen viel onder de bevoegdheid van het DSK. Verder hield deze dienst toezicht op de naleving van de verplichte aangifte van waardepapieren (verordening van 31 mei 1941). Bij overtreding nam het DSK de waardepapieren in beslag. Tussen het DSK en de BTG bestond een samenwerkingsverband.

Op 17 juli 1940 startte de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR) onder leiding van Alfred Rosenberg zijn activiteiten in België. De ERR vestigde zijn aandacht vooral op culturele goederen van joodse en marxistische instellingen en privé-personen. In België vormde de roof van bibliotheken de hoofdmoot van zijn activiteiten. De ERR was verplicht samen te werken met verschillende Duitse diensten om zijn doelstellingen te kunnen verwezenlijken. Er ontstond een nauwe samenwerking met de Duitse politiediensten, de *Geheime Feldpolizei* en de Sipo-SD, die de door de ERR geïdentificeerde goederen opspoorde. De Sipo-SD toonde vooral belangstelling voor de archieven en publicaties van tegenstanders van het nationaal-socialisme. Tussen het DSK en de *Sicherheitspolizei* bestond een nauwe samenwerking.

Begin januari 1943 werd het bevel gegeven voor de inbeslagneming van meubelen die eigendom waren van gedeporteerde joden (*Möbelaktion*). De *Einsatzstab* onder leiding van Rosenberg was eerst belast met deze taak die later werd overgenomen door het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*, eveneens onder bevel van Rosenberg.

Rosenberg speelde met de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR) een belangrijke rol in de roof van culturele joodse goederen.

2.2 Centralisering en blokkering van financiële bezittingen

Wat de financiële bezittingen betreft, kunnen drie belangrijke momenten worden onderscheiden : de aanmelding van de tegoeden bij financiële in-

stellingen, de transfer ervan naar een deviezenbank en tenslotte de centralisering ervan bij de *Société française de Banque et de Dépôts*. De onmiddellijke gevolgen voor de titularissen lieten zich vooral voelen op het vlak van vrije toegang tot en beschikking over de tegoeden, met alle consequenties van dien voor de levensomstandigheden en zelfs voor de overlevingsmogelijkheden van de betrokkenen en hun naasten. Ook aan de spoliatie is er een dimensie van sociale ongelijkheid verbonden.

De formele beschikkingen, in de vorm van verordeningen en richtlijnen, werden doorgegeven door de Belgische Vereniging van Banken (BVB), een beroepsorganisatie die op 2 december 1936 werd opgericht.¹⁹ De BVB richtte zich in omzendbrieven rechtstreeks tot de financiële instellingen. De BVB waakte zorgvuldig over de toepassingsmodaliteiten van de verordeningen en stelde soms incoherenties vast tussen de wetgeving op de deviezen en de anti-joodse wetgeving; zij interpelleerde de bezettende macht daarover. Binnen de banken en kredietorganismen vonden deze omzendbrieven van de BVB vaak een weerslag in dienstnota's en andere interne communicaties. De mate waarin deze door de huidige bankinstellingen bewaard zijn gebleven, verschilt heel sterk. Dat maakt het bijzonder moeilijk om het verleden van elk van die instellingen getrouw en in detail te reconstrueren. Toch vormt dat geen belemmering om een goed algemeen beeld te krijgen van het hele blokkerings- en centraliseringsproces dat in mei 1941 een aanvang nam en tot de laatste dagen van de bezetting werd voortgezet.

2.2.1 Theoretisch kader

De verordening van 31 mei 1941 zette de bakens uit voor de anti-joodse wetgeving inzake financiële bezittingen, zowel m.b.t. contanten als m.b.t. effecten.²⁰ De paragrafen elf en twaalf, alinea twee, bepaalden dat particulieren en vennootschappen aan hun financiële instelling(en) hun jood-zijn moesten meedelen. Als dat niet gebeurde, moesten de bankinstellingen - volgens paragrafen elf en twaalf, alinea vier - aanduiden welke rekeningen volgens hen zeker of vermoedelijk aan joodse personen toebehoorden. Die informatie werd dan aan het *Anmeldestelle für Judenvermögen*, het Bureau voor Aangifte van joodse Eigendommen, meegedeeld.

Volgens de verordening - paragrafen elf en twaalf, alinea één - dienden de tegoeden in kwestie tegen ten laatste 15 juli 1941 bij de deviezenbanken te worden gedeponereerd of daarnaar getransfereerd. De deviezenbanken waren de bankinstellingen die krachtens de verordening van 17 juni 1940 van de bezetter de vereiste licentie hadden gekregen om buitenlandse waarden en vorderingen te verhandelen.²¹ De belangrijkste banken die in die tijd op de Belgische financiële markt actief waren, werden snel door de bezettende overheid erkend.

Volgens de verordening - artikels negen, tien en dertien - moesten de deponering en verwerving van goederen voorafgaandelijk door de Militaire Bevelhebber worden toegestaan. Die maatregel sloeg vooral op roerende

goederen, ondernemingen en participaties in het kapitaal van ondernemingen, en op roerende waarden.

Vanaf 16 juli 1941 werden de portefeuilles van effecten en aandelen geblokkeerd. De BVB bracht meteen de kwestie van de coupons te berde. Na een lichte aarzeling beval het Militair Bestuur dat ze bij de deviezenbanken moesten worden gedeponereerd, maar verzette zich niet tegen inning door de eigenaars.²² De opbrengst van de gehele of gedeeltelijke inning van effecten en andere beleggingen diende dan weer geboekt te worden op een 'speciale geblokkeerde rekening' die uitdrukkelijk in de boeken van de bank moest worden geopend.²³ In die periode bleven de contantenrekeningen nog vrij toegankelijk.

In de praktijk leek de toegang tot de speciën steeds meer af te hangen van de toestemming van de Militaire Bevelhebber of van zijn vertegenwoordigers. Aanvankelijk volstond een handgeschreven aanvraag. Daar er veel misbruik leek te zijn, werd de procedure gereguleerd middels een speciaal daartoe bestemd formulier.²⁴ Het Militair Bestuur wou aldus voorkomen dat er tegelijk bij verschillende instellingen geld werd opgenomen. Het document vroeg naast de identiteit en hoedanigheid van de titularis ook welke goederen te gelde gemaakt werden of vrijgegeven, en om welke reden. De vragenlijst werd in tweevoud opgestuurd naar het Bureau voor de Aangifte van joodse en vijandelijke Eigendommen, en na onderzoek aan de betrokken bankinstelling doorgegeven.

De verordening van 21 september 1942 systematiseert een feitelijke situatie.²⁵ De beschikking over de depositorekeningen en andere roerende goederen die aan joden toebehoren, wordt onderworpen aan de toestemming van de lokale *Feldkommandanturen*. Bijgevolg "worden de rekeningen, geopend op naam van joden, voortaan geblokkeerd, zoals dat voorheen reeds voor hun effecten het geval was". Ook "de inning van effecten op de eindvervaldag of van coupons moet worden geblokkeerd".²⁶ De greep op de financiële bezittingen van joden werd steeds vaster.

Toch bleven de bedragen om de gezinskosten te dekken vrij van toestemming. Eerst waren die bedragen dezelfde als voor de 'vijanden' van het *Reich*, maar daarna doken er verschillen op. Zij bedroegen in oktober 1942 2.000 BEF per maand en per gezin, wat 500 BEF minder was dan voor de vijanden.²⁷ In de praktijk bleven de banken de aanvragen in verband met financiële bezittingen doorgeven aan het Militair Bestuur. Die aanvragen werden er onderzocht, van commentaar voorzien, soms betwist, maar zelden geweigerd. Zij gingen meestal uit van personen met vrij grote spaartegoeden of die over een effectenportefeuille beschikten.

Het gebruik van standaarddocumenten moest de behandeling van de dossiers vergemakkelijken, ook al werden de vermoede of reële misbruiken er niet meteen door beperkt. De Groep 12 voelde zich in dat opzicht machteloos: "met die stand van zaken konden de bedragen [nodig voor het levensonderhoud] in verschillende banken worden opgenomen, zonder dat de M[ilitär] V[erwaltung] (sic) ook maar de geringste controle kon uitoefenen". Om die reden leek haar een sterkere concentratie van de financiële

tegoeden aangewezen om “misbruiken in de vrijstelling (...) van het verbod op beschikking over de bedragen voor het levensonderhoud” te voorkomen.²⁸

Volgens de Groep 12 was de verspreiding van de joodse bezittingen over verschillende deviezenbanken de oorzaak van die oncontroleerbaar geachte situatie. Om daar radicaal een einde aan te maken en dus “de procedure voor de goedkeuring van uitzonderingen gevoelig te vereenvoudigen” koos de Groep 12 voor de centralisering van de financiële tegoeden in de schoot van één enkele instelling en voor de ‘machtiging’ van de BTG als collectief beheerder van de tegoeden in kwestie.²⁹ Deze keuze werd geleidelijk aan werkelijkheid.

Op 24 oktober 1942 werd de BTG belast met het collectieve beheer van de joodse bezittingen. Krachtens haar mandaat verzocht zij de banken, via de BVB, “om haar de lijst te bezorgen van alle joods verklaarde natuurlijke personen (...) die [bij de instelling] een contantenrekening of een deposito- of spaarboekje (...) hebben, en van de personen van wie zij effecten of coupons in bewaargeving hebben”.³⁰ Die maatregel, die tegen 12 december van datzelfde jaar moest worden uitgevoerd, was een voorloper van de nakende centralisering van de joodse financiële bezittingen bij één enkel door de bezetter gecontroleerd organisme.

Het Militair Bestuur was in 1941 al van plan om de opbrengst van de tegeldemaking van de joodse goederen onder te brengen in de “*deutschen Bankstützpunkte*” of in de Emissiebank. Maar het zag daar omwille van technische moeilijkheden en uit schrik om de Belgische openbare opinie tegen het hoofd te stoten van af : “*der technische Apparat dieser Bank ist noch nicht voll ausgebaut (...) für die Beurteilung der deutschen Bankstützpunkte in der belgischen Öffentlichkeit konnte es nachteilig sein, wenn sie Judenkonten in grösseren Umfang führen*”.³¹ En dus wendde de bezetter zich tot de vijandelijke banken die reeds betrokken waren bij het centraliseren van de vijandelijke bezittingen : de *Banque de Commerce* en de *Banque de Paris et des Pays-Bas*.³²

De *Société française de Banque et de Dépôts* (SFBD), dochter van de *Société Générale de France*, werd als een vijandelijk goed onder het strikte toezicht van een Duits commissaris geplaatst. In 1941 kreeg de SFBD net als de andere bankinstellingen met een gelijkaardig statuut (*Banque de Commerce, Banque de Paris et des Pays-Bas, Crédit lyonnais, Lloyds en Westminster Foreign Bank*), richtlijnen in verband met een algemene rekening die op naam van de BTG [*BTG GmbH Treuhand Konto für Feindvermögen*] zou worden geopend en in subrekeningen zou worden onderverdeeld.³³ In juni 1941 werd de SFBD bewust buiten de centralisering van de opbrengsten van joodse bezittingen gehouden : “*Mit Rücksicht auf die bei den Feindkonten der Brüsseler Treuhandgesellschaft gemachten Erfahrungen wird beabsichtigt die Société française de Banque et de Dépôts in Brüssel für die Führung der Juden-Sperrkonten vorerst nicht heranzuziehen*”.³⁴ De reden waarom de bezetter hierop eind 1942 terugkwam, is niet duidelijk.

Om de verandering “snel en zonder conflict” te doen verlopen, gaf de Groep 12 zijn instructies rechtstreeks door aan de BVB die ze op haar

beurt aan haar leden doorgaf.³⁵ In de richtlijnen van 9 januari 1943, die zowel op effecten als contanten van particulieren sloegen, werd de vervaldatum voor de transfers naar de *Société française de Banque et de Dépôts* op het einde van de maand januari vastgesteld. Op 14 januari werd de effectieve centralisering van de effecten evenwel verdaagd tot later, maar moest de voorbereiding verder gaan. Er werden wel enige uitzonderingen gemaakt voor de contantenrekeningen in vreemde valuta, de effectenrekeningen bij derden en de effectenrekeningen en contanten die door particuliere *Verwalter*s werden beheerd. Die laatste uitzondering werd op 25 juni 1943 opgeheven.

De oorspronkelijk voorziene transfer van de effecten werd dus uitgesteld en vond uiteindelijk in het najaar van 1943 plaats. Voor de Groep 12 drong het concentreren van de effecten zich op, om onnodige manipulaties te voorkomen. Inderdaad, "de bankoperaties en het beheer van de waardepapieren enerzijds, en hun opbrengsten anderzijds hebben uiteraard altijd betrekking op de debet- en creditrekeningen van dezelfde betrokkenen; als men de waardepapieren aan andere instellingen had toevertrouwd, zou men alleen een balans kunnen opmaken na transfer van de ene bank naar de andere".³⁶ Het was dus het pragmatisme dat het haalde.

Alleen de kluisen ontsnapten voorlopig nog - maar voor niet lang meer - aan het beheer van de BTG. Op 10 maart 1943 werd de BTG eveneens belast met het beheer "van de inhoud van de kluisen die door joden bij Belgische banken werden gehuurd".³⁷ De BTG opereerde hier op het terrein van het *Devisenschutzkommando* dat, zonder onderscheid van nationaliteit of godsdienst, sinds de zomer 1940 beslag legde op de buitenlandse valuta en het goud dat onder meer in kluisen was opgeslagen. De methode herinnerde ook aan die van het DSK. De aan joden verhuurde kluisen werden geregistreerd, daarna geopend of geforceerd in aanwezigheid van de eigenaar en/of een deurwaarder. In een in twee talen opgesteld protocol werd vervolgens de inhoud van de koffer beschreven. Voorwerpen en documenten zonder verkoopwaarde werden aan de eigenaar teruggegeven of aan de bank toevertrouwd. De in beslag genomen effecten en contanten werden bij de SFBD gedeponneerd, het goud en de vreemde valuta bij de Emissiebank en de objecten in verschillende banken.

Eind 1943 was de centralisatie van de joodse financiële tegoeden bij de *Société française de Banque et de Dépôts* op goede weg. Zij beantwoordde wellicht aan de wensen van de Groep 12 die "er een middel in zag om permanent een overzicht te hebben van de totaliteit van de joodse bezittingen en van de rekening van elke betrokkene in het bijzonder".³⁸ Maar was die concentratie wel reëel? En vooral volledig?

2.2.2 Toepassing

Een systematische toetsing van dit theoretisch kader aan de praktijk geeft een veel genuanceerder beeld van de werkelijkheid weer, dat sterk verschilt van wat de Duitse 'wetgever' voor ogen had. Die toetsing is vooral uitgevoerd aan de hand van interne nota's en boekhoudkundige stukken uit de

bankarchieven. Die nuancerings betreffen enerzijds de voorbereidingen voor het toepassen van de maatregelen en anderzijds de gevolgen ervan.

De goed bewaarde oorlogsarchieven van de *Société belge de Banque* en van de Bank van Brussel werden onderzocht voor deze op feiten gebaseerde benadering en werden aangevuld met gegevens uit andere instellingen.

2.2.2.1 Aangifte van financiële tegoeden

Krachtens de verordening van 31 mei 1941 moesten de joden zich als dusdanig bij hun bankinstelling(en) aanmelden, die dan verplicht was/waren, om hen op een of andere manier te markeren. Van klanten die zich niet spontaan hadden gemeld, moesten de financiële instellingen aangeven wie jood was of van wie dat werd vermoed.

Het belangrijkste, om niet te zeggen doorslaggevende element, was de identificatie van de financiële bezittingen. Op grond van de schaarse bronnen die door de bankinstellingen werden bewaard, kan het volgende beeld worden geschetst.³⁹ Terwijl de verordening hun gebod de tegoeden aan te geven van de personen van wie zij wisten of “door omstandigheden” vermoedden dat zij jood waren, lijken de financiële instellingen zich te hebben beperkt tot degenen die zich op eigen initiatief als dusdanig aandienen. Zo richtte de Bank van de Generale Maatschappij van België zich in deze zin tot een van zijn klanten: “Wij hebben uw brief van de 3de van deze maand goed ontvangen, waarin u uw joodse hoedanigheid meedeelt en stellen een beschrijving op van de tegoeden die bij ons zijn gedeponneerd, conform de bepalingen van de verordening van 31.5.1941”.⁴⁰ In de archieven van de Bank van Brussel zijn tal van dergelijke brieven aan te treffen.⁴¹ De Dienst Geschillen nam ze in ontvangst en noteerde het feit dat de afzender “onder toepassing viel van de verordeningen van de bezettende overheid van 31 mei 1941”. Hij maakte de gegevens over aan de Dienst Adressen die de brief ter archivering teruggaf aan de eerste dienst. Die bevindingen werden bevestigd door minutieus en systematisch onderzoek van de archieven van de *Société belge de Banque*, en vooral van de boekhouding. De zeldzame tegoeden die er als joods werden geïdentificeerd, werden op een paar uitzonderingen na door derden beheerd, met name een wisselagent of een notaris.

Bij de Algemene Spaar- en Lijfrentekas werden volgende richtlijnen gegeven aan “de agenten die in contact staan met het publiek (zowel in de Kas zelf als in de postkantoren, de agentschappen van de Nationale Bank en in de filialen) zodat zij de titularissen kunnen aanduiden die bij een of andere verrichting (...) een identiteitskaart tonen waaruit blijkt dat zij in het jodenregister staan ingeschreven”. De instructie ging nog verder: de agenten werden verzocht om “eveneens de titularissen van boekjes op te geven op wiens identiteitskaart die vermelding niet is aangebracht, als zij redenen hebben om te geloven dat het om joden gaat”.⁴² Die bepaling, die in de definitieve versie werd geschrapt, moedigt verklikking aan. Het aantal spaarboekjes dat effectief werd getransfereerd, en dus als afkomstig van joden was geïdentificeerd, was bij de ASLK heel gering en bedroeg maximaal 100

of 150. De agenten van de Spaarkas hebben blijkbaar niet veel ijver aan de dag gelegd.

Het markeren van de joodse financiële bezittingen, dus de administratieve handeling waardoor ze een eigen kenmerk krijgen, vloeide voort uit de identificatie. Waar de bezittingen werden geïdentificeerd, werden ze ook gemarkeerd. Op dit punt schikten de banken zich naar de richtlijnen van de bezetter. Zij brachten een merkteken aan - het woord jood, de beginletter J, de davidster - op de fiches van een geopende rekening, in de boekhouding en in de adressenbestanden; en zij stelden alfabetische lijsten op van de aldus geïdentificeerde personen. De rondzendbrieven aan het personeel van de Bank van Brussel waren heel expliciet op dat vlak : “de rekeningen [effecten en contanten] moeten als joodse rekeningen worden aangeduid. U kunt daarvoor de letter J gebruiken (...). Bovendien wordt u gevraagd een alfabetisch overzicht op te maken (...) van de klanten die onder de verordening vallen die de Duitse overheid tegenover de joden heeft genomen”.⁴³ Deze richtlijn werd, zoals blijkt uit een namenlijst uit de archieven van de Bank van Brussel (zetel Luik) ook uitgevoerd.⁴⁴

De identificatie en markering van de joodse financiële tegoeden waren uiteindelijk niet algemeen. Zij waren vooral van toepassing op wie zich op eigen initiatief bij zijn financiële instelling(en) had aangemeld. De banken van hun kant leken niet erg geneigd te zijn om degenen aan te duiden waarvan zij het jood-zijn vermoedden. Eerder leken zij een zekere - al dan niet bewuste - inertie aan de dag te leggen; zij wensten hun cliënteel te beschermen en indirect hun joodse klanten te sparen. De directie van de Dienst der Postcheques was in dat opzicht heel expliciet : “De Dienst der Postcheques heeft er zich nooit toe geleend rekeningen van die aard op te sporen en heeft er zich toe beperkt nota te nemen van de rekeningen waarvan de titularissen zichzelf als dusdanig lieten kennen, conform de Duitse verordeningen”.⁴⁵ De identificatie van de financiële tegoeden is dus onvolledig geweest. De markering, blokkering en centralisering die daaruit voortvloeide, is dat dus noodzakelijkerwijs ook geweest.

2.2.2.2 De deviezenbanken of *Devisenbanken*

De verplichting tot centralisatie in de deviezenbanken bleef grotendeels onopgemerkt, daar de belangrijkste banken die op de toenmalige Belgische financiële markt actief waren, in de eerste oorlogsmaanden de erkenning kregen om buitenlandse valuta en vorderingen te verhandelen.⁴⁶ Daar waren slechts twee belangrijke uitzonderingen op : de Algemene Spaar- en Lijfrentekas en de Dienst der Postcheques.

Zich bewust van zijn netelig statuut wat de verordening van 31 mei 1941 betrof, argumenteerde de Algemene Spaar- en Lijfrentekas dat “de spaardeposito’s niet als bankrekeningen” moesten worden beschouwd om te ontsnappen aan “de verplichting tot transfer naar een deviezenbank”. In het geval zij daartoe gedwongen zou worden, stelde zij voor “vrijstelling te geven voor de transfer van kleine spaargelden, die bijvoorbeeld niet meer dan 10.000 BEF kapitaal bedragen”.⁴⁷ Pichier, hoofd van de Groep 12 was

ervan overtuigd dat de ASLK meer deposito's had dan alle andere Belgische banken samen en stemde in met een uitzondering : "für alle bei der Caisse générale d'Épargne et de Retraite bestehenden jüdischen Guthaben zugelassen, dass ihre Umlegung auf eine Devisenbank unterbleiben kann". Hij stelde één voorwaarde : die tegoeden dienden te worden beheerd en geïdentificeerd zoals dat in de erkende deviezenbanken het geval was ("diese Judenkonten ebenso zu führen und über sie in gleicher Weise Auskunft zu geben, wie wenn sie eine Devisenbank wäre").

De Dienst der Postcheques deed bij de bezettende overheid navraag om "te weten of de bepalingen van de verordening van 31 mei 1941 ook van toepassing waren op de rekeningen die [bij de Dienst] door joden werden geopend".⁴⁸ Daaruit bleek dat "De Dienst der Postcheques voorlopig niet werd beschouwd als een kredietinstelling in de zin die de Duitse verordening daaraan geeft (...). De rekeningen op naam van joodse titularissen moeten dus voor het ogenblik niet worden afgesloten".⁴⁹

Tegen alle verwachtingen in, deden er zich dus geen massale transfers van kapitalen of effecten voor als gevolg van de verplichte deponering bij een deviezenbank. Sommige instellingen, zoals de Algemene Spaar- en Lijfrentekas of de Dienst der Postcheques, verkregen derogatie en genoten een specifiek regime.

2.2.2.3 Centralisering bij de *Société française de Banque et de Dépôts*

De centralisering van de joodse financiële tegoeden was net als de identificatie ervan heel onvolledig. Daar bestaan, naast de uitzonderingen die de verordening voorzag, verschillende redenen voor. De centralisering, die nauw aansloot bij de voorafgaande markering van de tegoeden, bleef onvoltooid. De Groep 12 kwam eveneens tot dit inzicht : "wanneer de joodse crediteuren een speciale persoonlijke zakenrelatie met hun gewone bankinstellingen onderhouden en men die niet wou verbreken", konden hun bezittingen bij de instellingen blijven.⁵⁰ Maar over die bevoorrechte relaties bleef de Groep 12 onduidelijk. Het begrip bleef vaag. Het berustte uitsluitend op persoonlijke appreciatie : waar begonnen en eindigden bijzondere relaties ? Kleinere banken, die meer met geprivilegieerde klanten werkten, konden dat soort motieven gemakkelijker invoeren om de transfers niet te moeten uitvoeren.

Andere instellingen haalden objectievere, volgens hen onweerlegbare argumenten aan om de transfers binnen de perken te houden. De Bank van Brussel bracht zijn Algemeen Reglement voor Verrichtingen aan dat bepaalde dat "alle waarden die de bank voor rekening van een klant bijhoudt, een waarborg inhouden voor de verbintenis van die klant ten overstaan van de bank".⁵¹ Op basis van die bepaling vroeg zij de diensten om mee te delen welke klanten tot die categorie behoorden. Wanneer de einddatum naderde, maakte zij een lijst op van de "Klanten wiens tegoeden in contanten niet naar de *Société française de Banque et de Dépôts*" werden versluisd, om diverse redenen zoals inpandgeving, borgstelling, enz. en "een lijst van joodse klanten waarvan de effecten naar de *Société française de Ban-*

que et de Dépôts dienen te worden overgebracht, maar waarvoor deze transfer voorlopig is opgeschort wegens een negatieve depositorekening".⁵² Die situatie werd door de BTG goedgekeurd, maar er werd te verstaan gegeven dat zij slechts tijdelijk kon zijn. Zodra de balans in evenwicht was, vonden er transfers naar de SFBD plaats (wat verklaart dat deze over 1943 en 1944 werden gespreid). Een nota in die zin werd tot de inspectie van de agent-schappen gericht : "men zal de Dienst Geschillen op de hoogte moeten brengen van elke dergelijke rekening die later een positief saldo zal gaan vertonen" met het oog op transfer ervan naar de SFBD.⁵³ Op de vooravond van de bevrijding waren de meeste uitgestelde transfers uiteindelijk toch uitgevoerd geworden. Maar doordat er geen regularisering was geweest, bleven sommige bezittingen toch bij de Bank van Brussel.

Deze problematiek van de instelling verklaart ook waarom sommige transfers partieel waren. Met instemming van de BTG verklaarde de Bank van Brussel "niet de transfer van de hele som te doen, zodat zij desgeval-lend het verschil op een andere manier kan innen".⁵⁴

De argumentatie van de Bank van Brussel bereikte haar doel. De BTG stemde in met een partiële transfer van de joodse financiële tegoeden van de bank. Kreeg dat precedent navolging op de Belgische financiële markt ? Met andere woorden, werd het voorbeeld van de Bank van Brussel door andere gevolgd, of voorafgegaan ? De 'Handleiding voor courante bankverrichtingen' die vanaf januari 1944 binnen de Bank van de Generale Maatschappij van België werd verspreid, heeft het over het eenheidsprinci-pe van de lopende rekening. "*La banque, zo luidt het, a inséré dans son Règle-ment des opérations de juin 1935, une clause (art. 9) d'où il résulte que les diffé-rents comptes, quoique distincts au point de vue matériel et comptable, ne forment juridiquement que les éléments d'un compte unique*".⁵⁵ De Algemene voorwaar-den voor het openen van een rekening bij de *Société belge de Banque* waren explicieter : "wanneer een klant titularis is van verschillende rekeningen, worden deze als één lopende rekening beschouwd". En dus "heeft de bank de mogelijkheid om altijd en zonder voorafgaande kennisgeving transfers van debet- naar creditrekeningen en omgekeerd te doen". Die bepaling, die alleen gold voor contantenrekeningen, werd aangevuld met een andere, die voor de zaak die ons hier aanbelangt van groot belang is : "alle waarden die de bank voor rekening van een klant onder haar berusting heeft, vormen een waarborg voor de verbintenis van de klant tegenover de bank".⁵⁶ Het principe lijkt dus een uitgemaakte zaak te zijn.

In juridische kringen blijft het onderwerp controversieel. Volgens Pi-ret "*le compte courant ne serait pas unique, même si les parties prétendent le con-traire, lorsque ces comptes sont régis par des conditions différentes quant au taux d'intérêts, aux délais pour les retraits de fonds, etc.*".⁵⁷ Het principe dat financie-le goederen van verschillende aard elkaar compenseren, zoals dat bij de Bank van Brussel of de *Société belge de Banque* werd toegepast, wordt dus niet unaniem aanvaard. Bij de centralisering van de joodse financiële tegoe-den heeft het principe duidelijk als argument gediend voor bepaalde bank-instellingen die van de bezetter de toestemming wilden krijgen om de trans-

fers uit te stellen of op te splitsen. En bijgevolg is de centralisering van de joodse financiële bezittingen die als dusdanig werden geïdentificeerd, onvolledig gebleven.

Wat is er dan geworden van de tegoeden die nooit als joods werden geïdentificeerd? Hun transfer naar de SFBD werd hierdoor heel onwaarschijnlijk, om niet te zeggen onmogelijk. Bezittingen, die in bepaalde gevallen wel identificeerbaar waren, glipten door de mazen van het net. Wanneer de Bank van Brussel na de oorlog door de Dienst van het Sekwester werd gecontacteerd over de bezittingen van A.L., verklaarde zij "*sous l'occupation, ce client n'a pas été considéré comme israélite*".⁵⁸ Zijn bezittingen (met name een effectenportefeuille) bleven gedurende de hele oorlog in de instelling, zonder dat zij daar ook maar in het minst last van ondervond. En dat was zeker geen alleenstaand geval. Onderzoek van de boekhouding van de *Société belge de Banque* bevestigt dat.

Uit een grondige analyse van de boekhouding van 1940 tot 1945 blijkt dat bij de *Société belge de Banque* constant een joods cliënteel is blijven bestaan, ondanks de Duitse verordeningen. Namen van joodse verenigingen of particulieren, nochtans perfect identificeerbaar, werden niet van de rest van het cliënteel onderscheiden. Er staat geen enkele speciale markering bij de bezittingen van de Joodse Gemeenschap van Antwerpen, het *Dispensaire juif*, het *Institut israélite pour garçons*, of de joodse Vrouwenraad, verenigingen die allemaal in mindere of meerdere mate met de joodse gemeenschap zijn verbonden. Hetzelfde gold voor joodse particulieren.

Aan het einde van de oorlog was de centralisering nog altijd niet voltooid. Sommige joodse financiële bezittingen, als dusdanig geïdentificeerd, werden nooit aan de SFBD gestort. De financiële instellingen riepen de bevoorrechte relatie met hun klanten in, of het eenheidsprincipe tussen de verschillende tegoeden, om van de bezetter de toestemming te krijgen om de transfer uit te stellen of gewoon te annuleren. Bij de tegoeden die, met medeweten van het Militair Bestuur, in de banken waren gebleven, kwamen nog de tegoeden die om een of andere redenen nooit als joods werden geïdentificeerd.

Maar dit alles betekent uiteraard niet dat er geen tegoeden bij de SFBD werden samengebracht. Zij waren afkomstig van een twintigtal verschillende instellingen, wat de aanwezigheid van joodse financiële bezittingen in andere instellingen niet uitsluit. Er moet dus in detail worden nagegaan hoe deze werden getransfereerd en beheerd, waarbij een onderscheid dient te worden gemaakt tussen contanten en effecten.

Conform de Duitse richtlijnen deden de bankinstellingen eind januari of begin februari 1943 een eerste grote globale storting. In die context transfereerde de Bank Philippson op 30 januari 1943 een globaal bedrag van 441.084,97 BEF.⁵⁹ Diezelfde dag stortte de Bank van de Generale Maatschappij van België 2.409.442,15 BEF aan de SFBD voor rekening van de BTG.⁶⁰ 2.050.363,08 BEF was afkomstig van de maatschappelijke zetel en van de agentschappen van Brussel; 359.579,07 BEF van de administratieve zetels in de provincies. Net als de Bank van Brussel en de Kredietbank, die

respectievelijk over 236 en 194 agentschappen beschikten, koos de Generale Bank duidelijk voor een beleid met veel bijkantoren; zij telde in het hele land zo maar eventjes 311 filialen, met 11 agentschappen in de hoofdstad, maar geen enkel in Antwerpen, wat niet onbelangrijk is.

De Dienst der Postcheques genoot van een specifieke behandeling. Die dienst kreeg pas op 15 mei 1943 instructies van de BTG om de *jüdischen Postcheckguthaben* naar de SFBD door te sluisen.⁶¹ De instelling sloot zich in eerste instantie op in een koppig stilzwijgen en werd vijftien dagen later tot de orde geroepen: *“in dieser Angelegenheit haben wir bisher von Ihnen nichts gehört, auch sind Übertragungen nach Auskunft der Société française bislang nicht vorgenommen worden. Wir erlauben uns, an die umgehende Erledigung unseres Schreibens zu erinnern”*.⁶² Midden juni verscherpte de toon: *“wir bitten Sie, die Überführung der jüdischen Postscheckguthaben auf die SFBD in Brüssel unbedingt zu beschleunigen, nachdem seit unserer Aufforderung vom 15 Mai 1943 schon geraume Zeit verstrichen ist”*.⁶³ De Dienst legde zich uiteindelijk neer bij het uitdrukkelijke bevel van de BTG. Op 17 juni 1943 werd de lijst doorgegeven “van de als ‘joods’ gemerkte rekeningen waarvan de tegoeden werden gestort op rekening nr. 115.00 van de SFBD”. In juni 1943 stortte de Dienst 630.000 BEF van de 999.638,87 BEF die in oktober 1942 als joods stond aangeduid, aan de SFBD.⁶⁴

De aan de SFBD gestorte bedragen werden vervolgens uitgesplitst in individuele rekeningen, op basis van lijsten van de instellingen van herkomst. Binnen de *Treuhand Konto für Feindvermögen* van de BTG werden subrekeningen op naam geopend.⁶⁵ Zij kregen een nummer dat tussen 20.000 en 29.999 en tussen 35.000 en 40.999 lag, en dat verband hield met de nationaliteit van de titularis: de rekeningen met nrs. 21.xxx waren gereserveerd voor joden van Belgische nationaliteit; de nrs. 23.xxx voor Fransen; de nrs. 24.xxx voor Nederlanders; de nrs. 35.xxx voor Duitsers, enz.. Hoewel niet alle nummers werden toegewezen, moesten er al gauw bijkomende nummers worden voorzien voor nieuwe nationaliteiten zoals de Grieken of Albanezen (nrs. 42.xxx).

Met instemming van het Militair Bestuur spreidden de bankinstellingen hun stortingen over de jaren 1943 en 1944. Net na de bevrijding maakte de Antwerpse Diamantbank een overzicht op van de bedragen die naar de SFBD werden doorgesluisd. De eerste storting van 83.609,44 BEF werd gevolgd door zes andere (tussen april 1943 en augustus 1944) van samen 20.392,35 BEF, wat het totaal op 104.001,79 BEF bracht.⁶⁶ Er waren verschillende oorzaken voor die spreiding, onder meer het beginsel van de eenheid van de tegoeden, zoals reeds uiteengezet. Maar de belangrijkste reden moet worden gezocht in de specifieke behandeling van effecten en andere waarden.

De BTG had dus beslist om de effectieve transfer van de effecten tot in het najaar 1943 op te schorten, maar zette toch de voorbereiding ervan voort. Tussen januari en september 1943 werd de opbrengst van de effecten, die volgens de verordening van 21 september 1942 geblokkeerd was, aan de SFBD gestort. De operatie verliep in twee fasen. Via een reeks boekingen

werd de inning van de dividenden van de effecten of van coupons geboekt op een voorlopige rekening van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* bij de bank van oorsprong, subrekening op naam van de betrokkene, vervolgens werd dit bedrag overgeboekt naar de SFBD.⁶⁷ In de archieven van de Bank van de Generale Maatschappij van België zijn sporen bewaard gebleven van zo'n 130 dergelijke transacties, die betrekking hadden op 52 houders van effecten. De titularissen werden in de mate van het mogelijke op de hoogte gesteld van het feit "dat wij [de bank] die coupons hebben geïnd en dat het bedrag voor hun rekening aan de *Société française* werd gestort, op rekening van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*". Als zij nog niet over een rekening voor achterstallige rente beschikten, gelaste de BTG hen bij de SFBD een dergelijke rekening te openen, waarvan bewaarlonen en andere beheerscommissies werden opgenomen en waarop de coupons werden geïnd en de agio werd gestort.⁶⁸

De effectenportefeuilles zelf werden uiteindelijk in het najaar van 1943 overgedragen. Sommige instellingen deden dit omzichtig. Op 5 oktober liet de directie van de Bank Philippson notaris Herman Van Halteren akte nemen van de overdracht van 64 aan joden toebehorende aandelenportefeuilles. Dat kostte de bank 9.565,50 BEF aan registratiekosten, zegelrecht en honoraria, om zichzelf, en zijn cliënteel, te beveiligen tegen manipulaties.⁶⁹ Voortgaande op de onderzochte archieven lijkt de Bank Philippson de enige te zijn die zich aldus heeft beschermd. Elders werd rond de transactie alleen maar een gewone briefwisseling gevoerd.

De Groep 12 raamde op 31 juli 1944 de waarde van de bij de SFBD gecentraliseerde portefeuilles op 216.000.000 BEF.⁷⁰ Deze waren niet allemaal afkomstig van de overdracht in het najaar voordien. Sommige waren rechtstreeks afkomstig van kluzen die door het DSK, de BTG of door de teams van Frensel (*Verwalter* voor de diamantsector) waren opengebroken. Dat neemt niet weg dat de tegenwaarde van de effecten aanzienlijk was. Net na de bevrijding raamde de Dienst van het Sekwester de bij de SFBD gecentraliseerde effecten op bijna 190.000.000 BEF, verspreid over zo'n 1.345 subrekeningen.⁷¹ In amper twee maanden tijd waren de effecten merkwaardig sterk ontwaard. Houdt die ontwaarding verband met een of andere transactie die door de BTG werd opgezet? Die mogelijkheid mag niet worden uitgesloten.

Op 1 augustus 1944 deelde de BTG zijn hiërarchie mee dat sommige contantenrekeningen die bij de overdracht van de portefeuilles werden geopend, een debetsaldo van bijna 200.000 BEF vertoonden.⁷² "*Aus der Zusammenziehung der jüdischen Wertpapiere und aus einigen Wertpapiersonderaktionen, die die BT durchzuführen hat (...) sind Wertpapierkonten entstanden, die Unkosten hervorrufen, und denen keine Geldeingänge gegenüberstehen*", luidde de verklaring.⁷³ Om dat debet te dekken stelde de BTG voor om het DSK bij een complexe transactie te betrekken waaruit uiteindelijk de bezetter voordeel zou halen. De BTG stelde eerst voor om een deel van de gedeponeerde effecten van de desbetreffende titularissen te realiseren om het vastgestelde debet op hun lopende rekening te dekken: "*Zur Abdeckung dieser*

Unkosten muss die BT Teile der Wertpapierdepots veräussern". De *Treuhand* kocht zelf de effecten aan met middelen uit zijn eigen fondsen. In een tweede fase werden de effecten aan het DSK verkocht die ze tot eigendom van het *Reich* maakte. Door deze operatie kon de BTG haar kosten dekken en de debetsaldi van bepaalde joodse titularissen aanzuiveren. Hoewel de opbrengst van de verkoop van de effecten ongetwijfeld hoger lag dan het aan te zuiveren debet, werden de saldi niet op de individuele joodse rekeningen geboekt. De joodse titularis was zo al zijn effecten of een deel ervan kwijt, terwijl de bezetter er wel bij voer. Uit de tot op heden opgediepte archieven kon niet duidelijk worden opgemaakt of de operatie die in de laatste weken van het conflict werd uitgewerkt, daadwerkelijk werd uitgevoerd. Maar op 1 september 1944 zuiverde de BTG effectief de debetrekeningen aan met eigen middelen. Die operatie was misschien de aanzet tot de transactie maar zekerheid kon daaromtrent niet worden verkregen.

2.2.3 **Besluit**

De toetsing van het theoretisch kader aan de toepassing ervan is, zoals uit documenten blijkt (boekhoudkundige en administratieve stukken; correspondentie; adressograaf, enz.), heel leerrijk gebleken. Daaruit komt een zeer genuanceerde realiteit naar voren die nogal verschilt van wat het Duitse Militair Bestuur nastreefde.

Het theoretisch kader m.b.t. de joodse financiële bezittingen kan in drie fasen worden ingedeeld : de aangifte van de tegoeden bij de financiële instellingen; de overdracht ervan naar een deviezenbank; en ten slotte de centralisering bij *de Société française de Banque et de Dépôts*. De identificatie van de tegoeden is de hoeksteen waarop het hele proces van blokkering en centralisering berust. Van de identificatie hing af of de plannen van de bezetter konden worden uitgevoerd. De financiële instellingen lijken daarin niet veel ijver aan de dag te hebben gelegd. Zij schikten zich niet naar de geest van de 'wet' die hen aanmaande om, als de betrokkenen niet zelf spontaan aangifte deden, de bezittingen van degenen waarvan ze vermoedden of wisten dat ze joods waren, als dusdanig te kenmerken. De bankinstellingen gaven de bezittingen niet aan, en markeerden ze niet, uit overtuiging of uit eigenbelang. Er is alvast geen spoor van overgebleven in de archieven van de openbare en privé-instellingen die tot op heden werden onderzocht, met uitzondering voor de joden van Duitse herkomst, die een specifieke behandeling kregen (cf. Hoofdstuk 2.9).

De identificatie en de daaruit voortvloeiende markering bleef onvoltooid. De plannen van de bezetter m.b.t. de financiële tegoeden kwamen daardoor in het gedrang. De centralisering die in een weloverwogen logica thuishoorde, werd daardoor zwaar gehypothekeerd, en dus ook het systematische karakter van de hele onderneming. Alleen geïdentificeerde bezittingen konden worden samengebracht in één enkel organisme onder controle van de bezetter. Maar niet alle overdraagbare tegoeden werden *ipso facto* getransfereerd. In sommige gevallen kregen de financiële instellingen de toestemming van het Militair Bestuur om de transactie uit te stellen of

gewoon niet uit te voeren. Sommigen steunden zich hiervoor op het beginsel dat de tegoeden één geheel vormden, zoals moest blijken uit de van kracht zijnde reglementen binnen hun instellingen; anderen beriepen zich op hun bevoorrechte relaties met hun klanten. Hieruit volgde dat zelfs de geïdentificeerde - en dus overdraagbare - tegoeden niet allemaal naar de *Société française de la Banque et de Dépôts* (SFBD) werden doorgesluisd.

Het gevolg was dat de 3.850 dossiers die door de SFBD werden bewaard - en waaruit overdrachten vanuit financiële instellingen blijken, maar ook tegeldemakingen van voorraden, handelsfondsen en andere administratieve maatregelen - slechts het topje van de ijsberg vormen. In zijn Eindrapport raamde de Groep 12 de door joden gedeponeerde, aangegeven en/of in beslag genomen liquiditeiten op 3 miljoen RM en de opbrengst van de “administratieve maatregelen” op 12 miljoen RM.⁷⁴ Daarbij moet de tegenwaarde van de effecten worden geteld, die, in BEF deze keer, 220 miljoen zou bedragen hebben. Die bedragen, die in ruwe ordes van grootte aangegeven, werden door de Groep 12 wellicht opgeblazen om zich bij de hiërarchie te rechtvaardigen.

Om een beeld te krijgen van de tijdens de bezetting niet-geïdentificeerde joodse financiële bezittingen in de depositobanken moet men de archieven van die banken bestuderen. Helaas mogen deze volgens de van kracht zijnde wetgeving na tien jaar worden vernietigd, ongeacht de intrinsieke historische waarde van sommige documenten. Bij gebrek aan archieven moet de grootte van het onderste deel van de ijsberg, helaas, worden geschat door middel van een reeks extrapoleringen (cf. Hoofdstuk 4.1).

2.3 Het beheer en de verkoop van de onroerende eigendommen

2.3.1 Wettelijk en organisatorisch kader

De politiek van het Duitse Militair Bestuur (DMB) m.b.t. het joodse vastgoed kan het best op deze wijze worden samengevat : een maximale opbrengst realiseren door middel van het omzetten van onroerend vermogen in liquide middelen. Deze politiek sloot hiermee aan bij de algehele ‘ontjoodsing’ van de economie, waarbij eveneens gebouwen, voorraden en handelsfondsen in liquide middelen werden omgezet. Om deze operatie van systematische verkoop van onroerend goed te organiseren, werd, steunend op de verplichte aangifte van de onroerende goederen, het beheer over het vastgoed in Duitse handen gebracht. Dit gebeurde in de stad en de provincie Antwerpen anders dan in de rest van het land, wat de structuur van het beheer (en per definitie ook de beschrijving ervan) compliceerde. Tevens werd deze - zoals zal blijken mislukte - politiek van systematische verkoop doorkruist door de ‘gedwongen’ verkoop van joods vastgoed op bevel van de Belgische rechtbanken wegens de niet-aflossing van hypotheekschulden.

Bekijken wij daarom vooreerst de verordeningen en regels die van Duitse zijde op dit terrein werden vastgelegd en vervolgens de structuren die werden gecreëerd om het geheel in de praktijk te brengen.

De verordening van 28 oktober 1940 voorzag in de verplichte aangifte bij de Dienst voor Aangifte van Joodse Goederen van het grondbezit van ondernemingen en van belangrijke joodse vermogens. De daaropvolgende jodenverordening van 31 mei 1941 bepaalde dat alle onroerend goed en de rechten op onroerend goed in het bezit van joden of joodse ondernemingen verplicht moest worden aangegeven. Ongeveer 3.000 onroerende goederen werden als gevolg daarvan aangegeven als zijnde eigendom of mede-eigendom van joden. Tot dit onroerend goed behoorden appartementen, eengezinswoningen, onbebouwde terreinen, industriegronden en, een zeldzame keer, landbouwgronden in privaat of commercieel beheer. Ook het commerciële onroerend goed viel onder deze verordening, zoals dat van het belangrijkste 'joodse' immobiliënkantoor, de *Société Immobilière Bernheim*. In 1943 maakte de Groep 12 van het Duitse Militair Bestuur (DMB) in een rapport de opmerking dat het volledig in kaart brengen van het joodse vastgoed moeizaam was verlopen doordat vele eigenaars inmiddels het land waren ontvlucht of al waren gedeporteerd.⁷⁵

De ligging van het joodse vastgoed concentreerde zich vooral in de twee grote steden Brussel en Antwerpen. Brussel telde 1.070 aangegeven onroerende goederen en Antwerpen telde er 1.395; 379 andere lagen verspreid over de overige Belgische provincies. De gezamenlijke waarde van dat onroerend bezit werd door het Militair Bestuur geraamd op 700 miljoen BEF.

Nadat aangifte was gedaan van een joods onroerend goed, konden zowel het DMB als een verantwoordelijke *Feldkommandantur* een *Verwalter* (beheerder) aanstellen voor het beheer ervan. Op 13 november 1941 meldde de Groep 12 in een rondschriften aan alle *Feldkommandanturen* (FK) en *Oberfeldkommandanturen* (OFK) dat Wilhelm Offergeld benoemd was tot beheerder van het in België gelegen joodse onroerend goed. Zijn bevoegdheid strekte zich evenwel niet uit tot de provincie en de stad Antwerpen. Ook de onroerende goederen waarvoor reeds eerder een beheerder was aangesteld, vielen niet onder zijn bevoegdheid. Meteen werd de OFK's en FK's opgedragen zelf geen nieuwe beheerders meer aan te stellen en de nieuwe dossiers aan Offergeld over te dragen. Ook het vastgoed van joden met een 'vijandelijke' nationaliteit werd aan het beheer van Offergeld toevertrouwd. Enkel de onroerende bezittingen van Britse joden en joden van 'neutrale' staten vielen buiten zijn bevoegdheid.⁷⁶

Dezelfde Offergeld was reeds in augustus 1941 aangesteld tot *Verwalter* van het gerenommeerde 'joodse' vastgoedkantoor *Société Immobilière Bernheim* (SIB). Het Militair Bestuur droeg Offergeld op gebruik te maken van de administratie van de SIB voor de uitbouw van het nieuwe beheer van het joodse onroerend goed dat de naam *Verwaltung des Jüdischen Grundbesitzes in Belgien* (VJGB) meekreeg. Offergeld nam daarop zijn intrek in de kantoren van de SIB, gelegen in de Voorzieningsstraat, 60 in Brussel. Hij

maakte niet alleen gebruik van de infrastructuur en het personeel van het bedrijf maar putte eveneens uit de fondsen van het kantoor voor het opstarten van zijn beheer. De inkomsten van de VJGB kwamen terecht op een bankrekening op naam van de SIB bij de Continentale Bank.⁷⁷

De centrale administratie die werd opgezet voor het beheer van het joodse vastgoed had geen bevoegdheid gekregen over de stad en de provincie Antwerpen. Daar werd door het DMB geopteerd voor een werkwijze die verschilde van de andere provincies. Het FK 520 (Antwerpen) stelde er vier *Verwalters* aan, met name Adolf Hütteman (Duitser), Adolf Voigt (Duitser), Emiel Wauters (Belg) en Walter Wäser (Duitser). Hütteman en Voigt waren reeds voor het uitbreken van de oorlog in België actief in de exporthandel. Wäser was lid van de *Sicherheitspolizei* en werkte als bakker. Emiel Wauters was architect en lid van de meest extreme collaboratievereniging DeVlag. Net als Offergeld kregen de vier *Verwalters* instructies voor hun beheer van de Groep 12. De *Brüsseler Treuhandgesellschaft* voerde op aanvraag van de Groep 12 de nodige controles uit, waardoor onrechtstreeks in de coördinatie met VJGB was voorzien.

Zoals reeds gesteld beoogde de politiek van het DMB in eerste instantie de verkoop van het joodse vastgoed. Om die reden was achtereenvolgens het joodse onroerend goed geregistreerd en daarna onder Duits beheer gebracht. Voor de eigenlijke verkoop op grote schaal van het vastgoed ontwierp het DMB verschillende plannen.⁷⁸

Op 7 maart 1941 deed het DMB in een rondschrijven aan de Federatie der Notarissen van België mee dat het beschikkingsrecht over joods vastgoed afhankelijk werd van een vergunning. Voortaan moest iedere aanvraag voor verkoop, opgesteld op een officieel aanvraagformulier, door een notaris bij de Duitse instanties worden ingediend. De bevoegdheid voor het verlenen van de verkoopvergunning lag bij de *Feldkommandanturen* of *Oberfeldkommandanturen* waar het betreffende goed gelegen was. Telkens een vergunning werd verleend, moest dit aan de Groep 12 worden medegedeeld. Een vergunning was geldig voor een periode van zes maanden.

Het Militair Bestuur maakte verder een onderscheid tussen 'gedwongen' (ingeleid door derden wegens niet inlossen van hypotheekschuld) en 'vrijwillige' (ingeleid door de eigenaar of zijn lasthebber) verkopen. Voor beide verkopen was een verschillend vergunningsformulier voorzien.⁷⁹ Vanzelfsprekend werd de 'vrijwillige' verkoop van joods vastgoed door het DMB aangemoedigd. Indien 'niet-vijandelijke' joden tot de 'vrijwillige' verkoop van hun onroerend goed wilden overgaan, werd de vereiste toelating daartoe snel en probleemloos verleend. Indien de opbrengst van de verkoop meer dan 20.000 BEF bedroeg, moest het bedrag worden gestort op een geblokkeerde rekening bij de *Banque de Commerce* of de *Banque de Paris et des Pays-Bas*. Wanneer het bedrag van 250.000 BEF werd overschreden, moest de Groep 12 bij de procedure worden betrokken. Ook bij de verkoop aan een echtgeno(o)t(e), aan naaste familie of bij eventuele juridische problemen was de tussenkomst van de Groep 12 vereist.

Op 15 november 1941 bracht het DMB enige wijzigingen aan in deze procedure. De aanvraag voor het bekomen van een vergunning kon voortaan rechtstreeks worden ingediend bij de bevoegde FK of OFK (waar het te verkopen onroerend goed gelegen was) in plaats van via de Dienst voor Aangifte van joodse Goederen. De opbrengst afkomstig van een 'vrijwillige' of 'gedwongen' verkoop of van een erfenisverdeling van een 'vijandelijk' joods vastgoed diende vanaf dan steeds verplicht te worden gedeponeerd op een geblokkeerde rekening op naam van de begunstigde bij de *Banque de Commerce* of de *Banque de Paris et des Pays-Bas*.⁸⁰ De eventuele verkoopskosten, zoals belastingen of hypotheekbetalingen, waren vrijgesteld van verplichte deponering.⁸¹ De Groep 12 oefende controle uit over deze rekeningen en de eigenlijke titularis kon slechts over zijn geld beschikken mits toestemming van de Groep 12. De geblokkeerde rekeningen van 'niet-vijandelijke' joden (de overgrote meerderheid) en staatloze joden werden naderhand, op vraag van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG), getransfereerd naar de *Société française de Banque et de Dépôts* waar ze terecht kwamen op individueel uitgesplitste subrekeningen van de BTG. Slechts bij joden afkomstig van 'vijandelijke' staten was dit niet het geval.

Dit waren de officiële richtlijnen i.v.m. de verkoop van joods vastgoed op initiatief van de rechtmatige eigenaar of van schuldeiser(s). Verplichte verkoop, in de eigenlijke betekenis van het woord, van joods vastgoed ten voordele van de bezettende macht werd wel degelijk overwogen. Meerdere rapporten van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* bespraken de mogelijkheid om, zonder tussenkomst van de eigenaar, op grote schaal joods vastgoed te verkopen aan prijzen ver beneden de marktwaarde. De opbrengst zou dan, zoals bij de andere verkopen, op geblokkeerde rekeningen op naam van de eigenaar worden geplaatst.⁸² Deze handelswijze werd bijvoorbeeld m.b.t. de diamant systematisch door de bezetter in de praktijk gebracht. Problemen met het Belgische Gerecht bemoeilijkten evenwel de bekrachtiging van de verkoopakten van dergelijke echte verplichte verkopen van onroerend goed en leidden uiteindelijk tot de annulering van het project.⁸³ Gezien het belang van dit aspect gaan wij nader in op deze problematiek.

2.3.2 De mislukking van de Duitse politiek van systematische verkoop

2.3.2.1 De tegenwerking van het Belgische Gerecht

Het Militair Bestuur ondervond bij de verkoop van joods vastgoed tegenwerking van het Belgische Gerecht. Niet alleen het Eindrapport van de Groep 12 alludeerde hierop, maar meerdere Duitse verslagen uitten hun ongenoegen over de tegenwerking van het Belgische rechterlijke apparaat. Zo maakte vanaf 1942 de Procureur des Konings (wellicht van het arrondissement Brussel) het praktisch onmogelijk om verkoopakten door Belgische notarissen te laten homologeren.⁸⁴ Dit verbod gold slechts in het specifieke geval van een verkoop zonder tussenkomst van de eigenaar en was vanzelfsprekend niet van toepassing wanneer het een 'gedwongen' verkoop betrof

die de resultante was van een tussenkomst van een Belgische rechtbank als gevolg van een niet-aflossing van een hypotheekschuld.

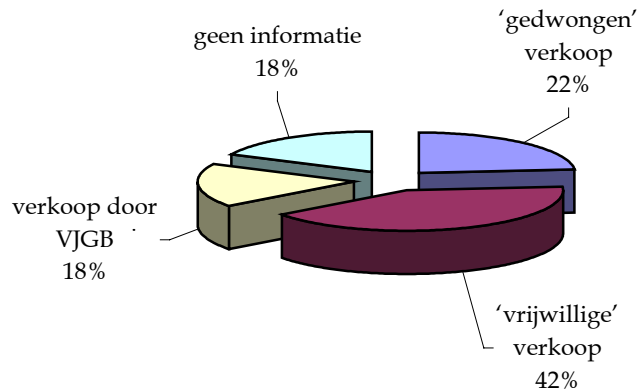
Als tegenzet vaardigde de bezetter de verordening van 21 december 1943 uit, waardoor Duitse notarissen verkoopakten in België konden bekrachtigen. Deze procedure zorgde echter voor heel wat vertraging en werd door de meeste geïnteresseerde kopers als onbetrouwbaar beschouwd. Een goed voorbeeld hiervan was de verkoop van 60 joodse eigendommen die in Brussel onder het beheer van de VJGB vielen. Blijkbaar sloot Ernst Robert Müller, die inmiddels Wilhelm Offergeld als hoofd van de VJGB was opgevolgd, deze verkopen officieus af. De geïnteresseerde kopers bewoonden reeds de eigendommen, in sommige gevallen was zelfs een voorschot of de totale verkoopsom betaald, terwijl de notariële bekrachtiging nog ontbrak. Hier lag de kern van het probleem : het Militair Bestuur slaagde er namelijk niet in deze transacties door Belgische notarissen of advocaten te laten bekrachtigen. Müller ontving daarop van de Groep 12 instructies om de verkoop van joods vastgoed voorlopig stop te zetten in afwachting van een oplossing. Het Militair Bestuur ging zelfs zo ver dat het voorstelde om met behulp van de *Sicherheitsdienst* joodse advocaten in te zetten voor de homologatie van de verkoopakten.⁸⁵

2.3.2.2 Een overzicht van de verkoop van joods vastgoed

De verkoop van joods vastgoed concentreerde zich logischerwijze in Brussel en Antwerpen. Wat de verkoop in Brussel en de andere provincies (uitgezonderd Antwerpen) betreft, meldde een tussentijds rapport van april 1943 dat er sinds de start van de *Verwaltung des Jüdischen Grundbesitzes* 49 joodse eigendommen verkocht waren, ter waarde van 13 miljoen BEF. Informatie over de aard van de verkoop of waar de opbrengst terecht kwam ontbrak. Een tweede tussentijds rapport van 31 mei 1943 meldde dat sinds januari van dat jaar reeds 27 eigendommen waren verkocht, het merendeel gezinswoningen en appartementen. De opbrengst van de verkoop bedroeg 7.692.694 BEF.⁸⁶ Op basis van deze cijfers zou de VJGB tijdens de bezetting ongeveer 76 joodse eigendommen hebben verkocht.

Onderzoek in het archief van de VJGB bracht in totaal 68 verkopen aan het licht waaronder 16 'gedwongen' (hypotheekschuld), 28 'vrijwillige' en 12 op initiatief van Müller zonder zichtbare tussenkomst van de eigenaar. In 12 gevallen slaagden we er niet in vast te stellen van wie de verkoop uitging en of die daadwerkelijk plaatshad (Grafiek 1). Het gaat hier om benaderende cijfers. In bepaalde gevallen gebeurde een vaststelling van verkoop slechts na de bevrijding door de Dienst van het Sekwester.

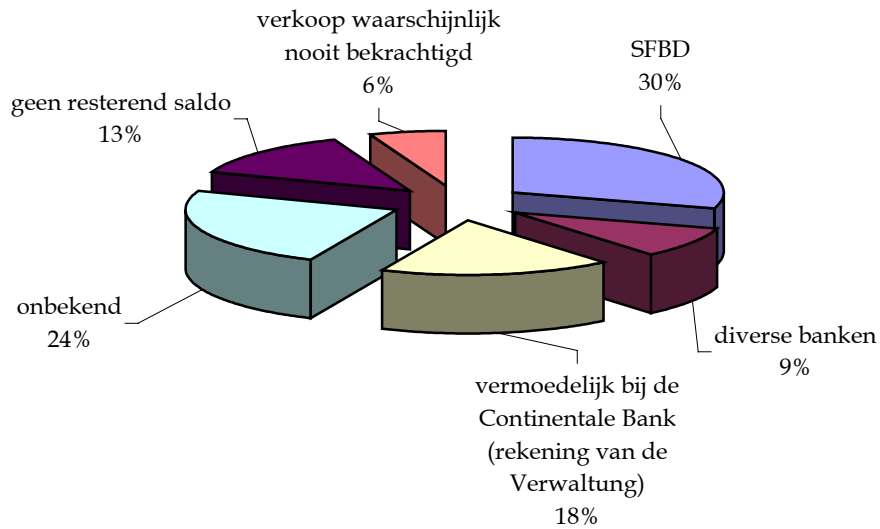
Grafiek 1 : overzicht verkoop joods vastgoed in België (uitgezonderd Antwerpen)

De dossiers van de VJGB tonen aan dat Müller het initiatief nam om joods vastgoed te verkopen, zonder zichtbare tussenkomst van de rechtmatige eigenaar (zie Grafiek 1). Gegadigde kopers waren ofwel Duitsers of sympathisanten van het Duitse regime; dit gebeurde aan verkoopprijzen onder de marktwaarde. Indien het initiatief tot verkoop van Müller uitging, werd de verkoopsom, in tegenspraak met de richtlijnen van het Militair Bestuur, waarschijnlijk niet gestort op een geblokkeerde rekening bij *Banque de Paris et des Pays-Bas*. Müller beval de koper het geld bij de Continentale Bank te storten, met vermelding van de naam van de voormalige joodse eigenaar.⁸⁷ Vermoedelijk kwam het bedrag uiteindelijk terecht op een afzonderlijke rekening van de *Verwaltung*, waarschijnlijk de *Sammelkonto für Grundstuckverkauf*.⁸⁸ Hierover bestaat geen uitsluitel, aangezien het archief van de Continentale Bank niet kon worden teruggevonden.

Vooraf het relatief hoge aantal 'vrijwillige' verkopen springt in het oog (zie Grafiek 1). Hier waren telkens duidelijke aanwijzingen voorhanden dat de joodse eigenaar op de hoogte was van de realisatie en zelf hiervoor het initiatief nam.⁸⁹ De betrokkenheid van Müller bij de 'vrijwillige' verkopen was praktisch onbestaande. Soms bracht de betrokken OFK of FK hem pas op de hoogte als de verkoop reeds achter de rug was. In bepaalde gevallen bleek Müller wel over de bevoegdheid te beschikken om een eventuele verkoop van joods vastgoed te verhinderen. Soms verzocht Müller aan de betrokken notaris om 1 % van de verkoopsom te storten bij de Continentale Bank, op rekening van de *Verwaltung*.⁹⁰ Het blijft onduidelijk of dit de regel of de uitzondering was.

Grafiek 2 : bestemming opbrengst verkoop joods vastgoed

De uiteindelijke bestemming van de opbrengst van de eigenlijke verplichte verkoop met Duitse interventie was niet altijd duidelijk of volgens de richtlijnen van het Militair Bestuur (Grafiek 2). De redenen hiervoor zijn al evenzeer duister. Er bestaan geen aanwijzingen dat Müller instructies gaf over de bestemming van het saldo. In sommige gevallen kwam het geld niet terecht bij de *Banque de Paris et des Pays-Bas*, zoals het Militair Bestuur verzocht, maar op de rekening van een andere bank. Dit konden de *Société belge de Banque*, de *Société Générale de Belgique*, de *Banque de Reports et de Dépôts* of de Bank van Brussel zijn.

Het product van de 'vrijwillige' verkopen was makkelijker op te sporen. Ofwel kwam het terecht op een geblokkeerde rekening bij de *Banque de Paris et des Pays-Bas* (later, op bevel van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, overgeheveld naar de *Société française de Banque et de Dépôts*), ofwel diende het saldo voor de afbetaling van schulden (zie Grafiek 2).⁹¹ Hier komen wij op het terrein van de 'gedwongen' verkopen wegens het niet-betalen van hypotheekschulden, waarover verder meer.

Het beheer van het joodse onroerend goed in de provincie Antwerpen gebeurde niet vanuit Brussel, maar werd zoals gemeld plaatselijk door vier (door de FK 520 aangestelde) *Verwalters* waargenomen. In het archief van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* bevonden zich 34 aanvragen voor het verkopen van onroerend goed in Antwerpen.⁹² De aanvragen sloegen enkel op de periode van 1941 tot 1942, de overige jaren ontbraken. Twintig daarvan waren aanvragen voor een 'gedwongen' verkoop wegens achterstallige betaling van hypotheekschulden. Voor 8 van de 34 uitgereikte vergunningen vonden we de opbrengst van de verkoop later terug op een geïndividualiseerde subrekening van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* bij de *Société française de Banque et de Dépôts* (SFBD). In vijf gevallen ging het om een 'gedwongen' verkoop, de drie overige betroffen een 'vrijwillige' verkoop.

Een verslag van de FK 520 Antwerpen gericht aan de Groep 12 en gesteund op gegevens die werden doorgegeven door de vier verantwoordelijke beheerders, meldde dat in 1943 49 aanvragen voor de verkoop van joodse onroerende goederen werden ingediend en goedgekeurd. In 32 gevallen vielen de aanvragen onder de verordening op de vijandelijke goederen. De reeds geliquideerde eigendommen hadden gezamenlijk 2.499.012 BEF opgebracht; het ging om 15 afgesloten verkopen. Van dit bedrag zou volgens het opgestelde verslag uiteindelijk 658.650 BEF op geblokkeerde rekeningen zijn terechtgekomen. Specifieke informatie over de identiteit van de oorspronkelijke eigenaars of de bestemming van de opbrengst ontbrak.⁹³ De *Feldkommandantur* 520 Antwerpen merkte op dat de saldi van de verkopen van onroerend goed meestal gering waren omdat de opbrengsten in eerste instantie naar de schuldeisers gingen en eventuele overschotten werden afgedragen aan de belastingen.

2.3.2.3 De niet-aflossing van hypotheekschulden en de 'gedwongen' verkopen

De achtereenvolgende verordeningen en de progressief steeds meer ingrijpender maatregelen die door de bezetter tegen de joden werden genomen, hadden op het materiële vlak voor gevolg dat de meeste onder hen niet meer in staat waren om een eventuele hypothecaire schuld af te lossen. Velen waren gedeporteerd, anderen moesten onderduiken en voor allen gold dat hun rekeningen geblokkeerd waren. Deze situatie had *de facto* voor gevolg dat vanwege de schuldeisers bij de Belgische rechtbanken aanvragen tot de aanstelling van een voorlopig bewindvoerder en, in sommige gevallen parallel daaraan, tot een 'gedwongen' verkoop werden ingediend.

De verordening van 28 oktober 1940 verplichtte kredietverleners om aangifte te doen van de joodse schuldenaars. Globaal onderzoek toonde aan dat het aantal bij de bezetter aangevraagde vergunningen voor 'gedwongen' verkopen aanzienlijk hoger lag dan die voor de 'vrijwillige' verkopen. In een systematische studie m.b.t. Antwerpen kon de Studiecommissie dieper ingaan op deze problematiek.⁹⁴

Vanaf mei 1940 bleek dat een groot aantal schuldeisers bij de Antwerpse Rechtbank van Eerste aanleg verzoekschriften indienden tot benoeming van voorlopige bewindvoerders voor afwezige joden. Op deze wijze trachtten deze schuldeisers hun hypothecair krediet te recupereren. De omschrijving van de rol van een voorlopig bewindvoerder in het Burgerlijk Wetboek is vaag en de taak die hij tijdens de bezetting kreeg toegewezen bij de 'gedwongen' verkoop van joods vastgoed is in de praktijk niet altijd duidelijk. Artikels 112 en 114 van het Burgerlijk Wetboek voorzien in de aanstelling van een voorlopig bewindvoerder wanneer de belangen of bezittingen van een afwezig of onbekwaam persoon dienen te worden beschermd. Artikel 112 stipuleert dat wie belang heeft bij het behoud van de goederen van een afwezig persoon, een verzoek kan indienen voor de aanstelling van een voorlopig bewindvoerder. Een huurder, vennoot, echtgenoot of schuldeiser kan bijgevolg een dergelijk verzoekschrift indienen. Het

Openbaar Ministerie heeft eveneens het recht een verzoekschrift in te dienen; artikel 114 belast het immers met de taak om de belangen van afwezigen te vrijwaren.

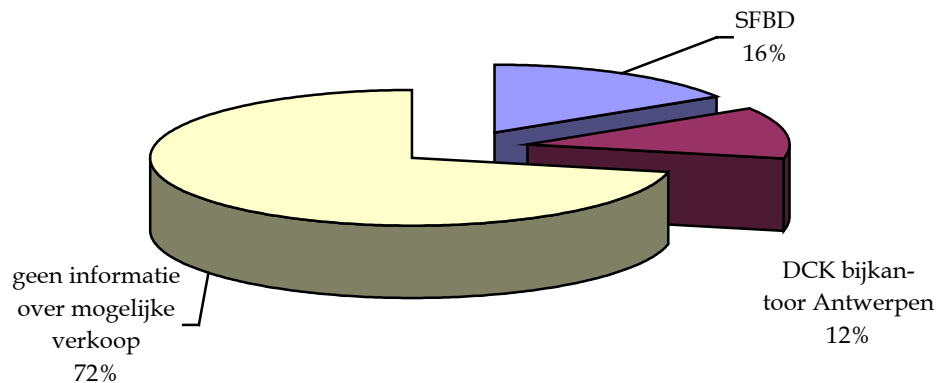
Het is niet altijd even duidelijk over welke bevoegdheden de voorlopige bewindvoerder beschikt. Hij mag en kan enkel daden stellen om de goederen van de afwezige veilig te stellen. Het lijkt geen twijfel dat tijdens de Duitse bezetting, en m.b.t. de joodse goederen, een voorlopig bewindvoerder deze taak niet naar behoren kon vervullen. De bezittingen van zijn cliënt vielen immers onder toezicht van het Militair Bestuur. Vooral wat het beheer van onroerende eigendommen betrof, was de confrontatie met het Duitse beheer onvermijdelijk. Sommige vonnissen tot aanstelling van een bewindvoerder vermeldden tevens de Duitse *Verwalter* als bevoegd persoon voor de beslagen eigendom. De aangestelde voorlopig bewindvoerder trachtte in meerdere gevallen aan de rechtbank duidelijk te maken dat het Duitse beheer de uitvoering van zijn taak onmogelijk maakte. Dat beheer verhinderde hem om eventuele (huur)opbrengsten aan te wenden voor de vereffening van de schulden van de eigenaar. In bepaalde gevallen liet de voorlopige bewindvoerder zelfs optekenen dat hij in de onmogelijkheid verkeerde om de belangen van de afwezige schuldenaar te verdedigen.

Een hieraan - niet steeds noodzakelijk - gekoppelde interventie van de hypothecaire schuldeiser leidde tot de 'gedwongen' verkoop van een eigendom. In meerdere gevallen stelde het onderzoek m.b.t. het joodse onroerend goed in Antwerpen inderdaad vast dat er voor een betrokken goed geen voorlopige bewindvoerder was aangesteld geworden en dat direct een procedure tot 'gedwongen' verkoop werd op gang gebracht. Het Wetboek van burgerlijke rechtsvordering beschikt over een draaiboek dat nauwgezet dient gevolgd te worden om de rechten van alle betrokken partijen te vrijwaren. Een schuldeiser dient een verzoekschrift in bij de bevoegde rechtbank. Indien de rechtbank het verzoek van de schuldeiser gegrond verklaart en er geen verzet aangetekend wordt door de Procureur of de schuldenaar, duidt de rechter een notaris aan die belast wordt met de openbare verkoop van de eigendom. Dit gebeurt meestal in samenwerking met de Vrederechter van het kanton waar goed gelegen is waarop beslag werd gelegd. De taak van de Vrederechter bestaat erin om de datum van de verkoop vast te leggen en toezicht te houden op het verdere verloop van de procedure.

Nadat de verkoop heeft plaatsgehad verdeelt de aangestelde notaris de opbrengst onder de verschillende schuldeisers.⁹⁵ De verdeling van de opbrengst verloopt via de opstelling van een proces-verbaal met vermelding van de verdeling onder de erkende schuldeisers. De opbrengst van de verkoop kan door de koper eveneens bij de Deposito- en Consignatiekas (DCK) worden gestort. In dat geval moeten de schuldeisers zich tot de DCK wenden. Indien na betaling van de erkende schuldeisers nog een saldo rest, wordt dit toegewezen aan de schuldenaar. Indien deze afwezig blijkt, wordt de Procureur des Konings hiervan op de hoogte gebracht en wordt het bedrag bij de Deposito- en Consignatiekas gedeponneerd.

De Rechtbank van Eerste Aanleg van Antwerpen sprak - voor de periode van mei 1940 tot september 1944 - 204 vonnissen uit voor de aanstelling van voorlopige bewindvoerders van huizen van afwezige joodse hypothecaire schuldenaars. De aanstelling van de voorlopige bewindvoerder leidde zoals vermeld niet noodzakelijk tot een 'gedwongen' verkoop. Na de aanstelling van de voorlopige bewindvoerder (door de rechter van de Eerste Kamer van de Rechtbank van Eerste Aanleg) moest de bevoegde rechtbank nog een uitspraak vellen over de uitvoering van de 'gedwongen' verkoop.⁹⁶

Grafiek 3 : bestemming opbrengst 'gedwongen' verkoop

Het oordeel van de rechtbank was niet altijd uniform, elk dossier kreeg een verschillende afhandeling. Toch kon het volgende worden vastgesteld : ofwel annuleerde de rechtbank de aanvraag voor de 'gedwongen' verkoop op grond van onvermogen (dit was zelden het geval) ofwel achtte zij het juist in het belang van alle betrokken partijen om over te gaan tot de procedure van 'gedwongen' verkoop. Soms slaagde een voorlopig bewindvoerder erin een afbetalingsplan voor te leggen; soms oordeelde de rechter dat een joodse schuldenaar door de oorlogsomstandigheden in de onmogelijkheid verkeerde zijn zaken te beheren en kende hij op basis hiervan uitstel van betaling toe.

Indien de 'gedwongen' verkoop toch plaatshad, moest de aangestelde notaris de vereiste vergunning aanvragen bij de bevoegde *Feldkommandantur*. Ook hier was het niet uitgesloten dat de *Feldkommandantur*, na bijvoorbeeld een negatief advies van de verantwoordelijke *Verwalter*, de vergunning weigerde te verlenen. Toch bestaan er aanwijzingen dat de verantwoordelijke *Verwalters* de 'gedwongen' verkoop van joods vastgoed niet ontmoedigden. Adolf Hütteman meldde aan de Groep 12 dat de 'gedwongen' verkoop van joodse eigendommen ook door het Belgische Gerecht werd tegengewerkt. In sommige gevallen wenste de rechtbank slechts uitspraak te doen na de terugkeer van de oorspronkelijke eigenaar. Uit dit ver-

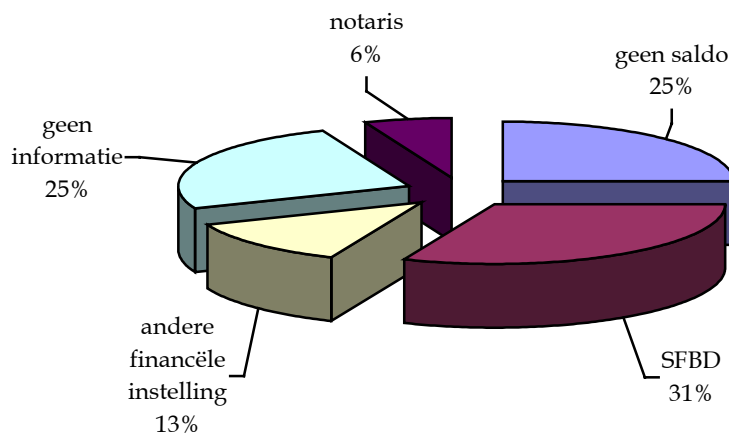
slag van 8 maart 1944 blijkt niet of het gerecht dezelfde houding aannam in het begin van de bezettingsperiode.⁹⁷

Nog steeds voor wat de provincie Antwerpen betreft konden 33 rekeningen bij de *Société française de Banque et de Dépôts* (SFBD) teruggevonden worden die de opbrengst bewaarden van een 'gedwongen' verkoop.⁹⁸ Het saldo bij de SFBD bedroeg 2.818.168,69 BEF. Het bleek onmogelijk met precisie te bepalen hoeveel 'gedwongen' verkopen er waren doorgegaan waarvan de opbrengst volledig was opgeslorpt door de schuldeisers. Ook het bepalen van het aantal gevallen waar de rechter de gedwongen verkoop onontvankelijk verklaarde bleek niet mogelijk (zie Grafiek 3).

Het onderzoek bij de bijkantoren van de Deposito- en Consignatiekas (DCK) bracht aan het licht dat niet iedereen de richtlijnen van het Militair Bestuur had opgevolgd. In 25 gevallen stortte een betrokken notaris het aandeel van de schuldenaar bij de DCK. Het totaalbedrag bedroeg iets meer dan 2 miljoen BEF. Slechts in één geval eiste het Militair Bestuur dat de DCK het geld naar de *Banque de Commerce* op rekening van de *Hausverwaltung Gruppe A. Hütteman* zou transfereren. De overige rekeningen werden blijkbaar ongemoeid gelaten (Grafiek 3).

Het bepalen van de omvang van de 'gedwongen' verkopen in Brussel verliep moeizamer. Zoals eerder vermeld waren de beschikbare bronnen onvolledig. Op basis van informatie van de *Verwaltung des Jüdischen Grundbesitzes in Belgien* beschouwen wij 16 verkopen als 'gedwongen'. In 4 gevallen kwam het saldo terecht bij de *Société française de Banque et de Dépôts*. Bij 4 verkopen diende de gehele opbrengst voor de afbetaling van de schulden. In 4 dossiers was het onmogelijk om vast te stellen waar het resterende saldo terecht kwam en of de verkoop daadwerkelijk had plaatsgevonden. In twee dossiers was er sprake van een rekening bij de *Banque de Paris et des Pays-Bas* en bij de *Banque de Reports et Dépôts* zonder overdracht van de rekeningen naar de SFBD.

Grafiek 4 : overzicht 'gedwongen' verkoop in Brussel : bestemming saldo

2.3.2.4 Besluit m.b.t. de verkoop van onroerend goed

In de problematiek van de verkoop van het joodse vastgoed is de gebruikte terminologie niet waarde vrij. Termen als 'gedwongen' en 'vrijwillige' verkoop zijn in de context van de jodenvervolging voor verschillende interpretaties vatbaar. In welke mate waren de 'vrijwillige' verkopen inderdaad vrijwillig? Waren de eigenaars niet door de vervolgingen en discriminaties gedwongen of geneigd om hun onroerend goed van de hand te doen? En in de context van de 'gedwongen' verkoop kan, met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid, worden gesteld dat de joodse hypothecaire schuldenaars meestal door de Duitse vervolging in de onmogelijkheid verkeerden om hun schulden aan te zuiveren. Ook de door de rechtbanken aangestelde voorlopige bewindvoerders werden in werkelijkheid door de Duitse *Verwalters* verhinderd hun beheer naar behoren uit te oefenen. Ze konden bijvoorbeeld niet beschikken over de opbrengsten van hun beheer om een 'gedwongen' verkoop te voorkomen. Hoewel er aanwijzingen bestaan dat bepaalde rechtbanken rekening hielden met deze uitzonderlijke omstandigheden, kan terecht de vraag worden gesteld of hiermee uiteindelijk voldoende werd rekening gehouden.

Vooraleer tot een aantal besluiten te komen m.b.t. de Duitse politiek van verkoop van joods onroerend goed dringt een evaluatie van het onderzoek van de Studiecommissie zich op. Het onderzoek naar de verkoop in Antwerpen bleef onvolledig. Het archiefmateriaal van de vier door de bezetter aangestelde bewindvoerders is wellicht grotendeels vernietigd. Over de *Verwaltung des Jüdischen Grundbesitzes in Belgien* (verantwoordelijk voor het volledige Belgische grondgebied met uitzondering van Antwerpen) daarentegen zijn wij veel beter geïnformeerd. Zo konden wij vaststellen dat van Duitse zijde verschillende pogingen werden ondernomen om joods vastgoed zonder tussenkomst van de eigenaar te verkopen. Een andere belangrijke vaststelling is dat de instructies van het Militair Bestuur niet altijd even nauwgezet werden opgevolgd. In sommige gevallen stortte men de opbrengst niet op een door de BTG gecontroleerde rekening bij de *Banque de Paris et des Pays-Bas* (van waar de rekening getransfereerd werd naar de *Société française de Banque et de Dépôts*). In sommige gevallen kwam het saldo bij een andere financiële instelling terecht of bleef het in handen van een betrokken notaris.⁹⁹

Het onderzoek naar de 'gedwongen' verkopen van joodse eigendommen in Antwerpen slaagde erin om de omvang ervan min of meer te bepalen. Het onderzoek naar de situatie in Brussel daarentegen bevatte te veel hiaten om volledige resultaten te kunnen voorleggen. Wij vonden geen doorslaggevende aanwijzingen over de houding van het Militair Bestuur ten opzichte van de 'gedwongen' verkopen. Werden dergelijke verkopen geduld wanneer de opbrengst de schuldenlast overtrof of was de houding van het DMB eerder negatief omdat de controle over het onroerend goed daardoor aan het Duitse beheer ontsnapte? Het lokaliseren van de opbrengst in Brussel (en de andere provincies) was slechts mogelijk wanneer na aflossing van de schulden nog een saldo restte. Het aantal rekeningen

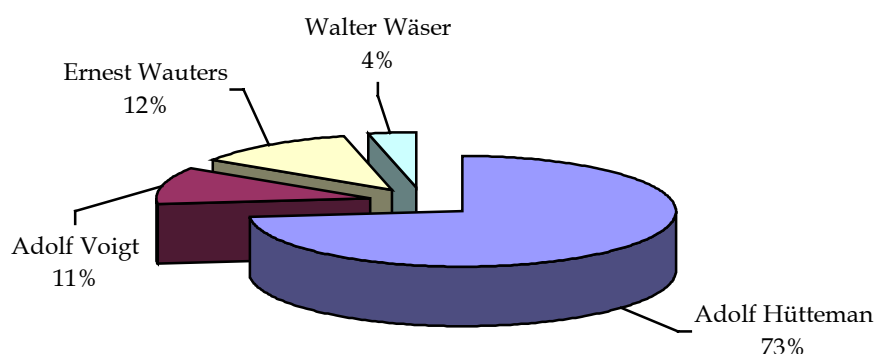
dat terecht kwam bij de DCK was opvallend talrijk. Slechts één rekening werd door de bezetter teruggevorderd en moest door de DCK overgedragen worden aan de verantwoordelijke Duitse *Verwalter*. Wellicht kan hieruit geconcludeerd worden dat de overige rekeninghouders tijdens de bezetting niet als joods werden geïdentificeerd. Dit zou eventueel kunnen betekenen dat de betrokken notarissen de vereiste vergunningen voor de verkoop van joods vastgoed niet hadden aangevraagd of dat de eigendom niet onder beheer stond van een Duitse *Verwalter*.

Het onderzoek slaagde er niet in om met het beschikbare archiefmateriaal een schatting te maken van de totale opbrengst van de verkoop. Zowel het cijfermateriaal als de beschikbare bronnen zijn hiervoor te onvolledig. Toch zijn er voldoende aanwijzingen om te stellen dat de politiek van verkoop van het DMB op een mislukking is uitgelopen. Van de 1.449 geregistreerde onroerende goederen in Brussel en elders (met uitzondering van de provincie Antwerpen), werden er ongeveer 92, dit is 6,3 %, verkocht ('vrijwillige' en 'gedwongen' verkopen samengeteld); voor Antwerpen zijn de cijfers onvollediger en zullen er op de 1.395 geregistreerde onroerende goederen wellicht een 10 % zijn verkocht. Bij de beoordeling van deze cijfers moet ermee rekening gehouden worden dat de 'gedwongen' verkoop slechts dan de bezetter voordeel kon bijbrengen wanneer de opbrengst van de verkoop de schulden overschreed. Deze cijfers tonen bijgevolg aan dat door de tegenwerking van de Belgische rechterlijke instanties en door het feitelijk aanvaarden van de 'gedwongen' verkopen, de bezetter er niet in geslaagd is zijn politiek van systematische verkoop te realiseren. Er bleef hem geen andere oplossing over dan de onroerende goederen verder te blijven beheren, om door de verhuur ervan toch nog minimale inkomsten veilig te stellen.

2.3.3 **Het Duitse beheer van het joodse onroerend goed in Antwerpen**

Aan de hand van een verslag van de FK 520 (Antwerpen) aan de Groep 12 kan een overzicht worden gegeven van het beheer van joods vastgoed in de provincie en de stad Antwerpen. Er werden in totaal 1.397 onroerende goederen beheerd, verdeeld over vier *Verwalters* (Grafiek 5). Onder de 1.397 onroerende goederen bevonden zich 472 bezittingen die toebehoorden aan joden met een 'vijandelijke' nationaliteit. De verdeling was als volgt :

Grafiek 5 : overzicht van het beheer van joods vastgoed in de provincie en stad Antwerpen

Deze onder Duits beheer geplaatste eigendommen kunnen als volgt worden ingedeeld :

Tabel 7 : eigendommen onder Duits beheer

<i>Aard</i>	<i>Aantal</i>
Opbrengstwoningen	526
Gezinswoningen	649
Industrieterreinen	27
Hotels - winkels	151
Landbouwbedrijven	5
Bouwgronden	16
Andere	23

De waarde van dit vastgoed kreeg deze schatting mee :

Hütteman	238 milj BEF
Voigt	18 milj BEF
Wauters	32 milj BEF
Wäser	4 milj BEF

Op geblokkeerde rekeningen bevonden zich de opbrengsten van het beheer. Op 31 december 1943 zag de balans er als volgt uit :

Hütteman	3.234.376,90 BEF
Voigt	1.179.884,89 BEF
Wauters	965.030,73 BEF
Wäser	96.629,80 BEF

De richtlijnen voor het dagelijkse beheer van het joodse vastgoed stemden in principe overeen met die voor het 'vijandelijk' grondbezit. De *Verwalter* moest voor elke eigendom een afzonderlijke boekhouding bijhouden waarin de inkomsten, uitgaven en de maandelijkse balans werden ge-

noteerd; ook diende hij voor elk onroerend goed een geblokkeerde rekening te openen op naam van de eigenaar.¹⁰⁰

Adolf Hütteman beschikte over verschillende bankrekeningen bij de Continentale Bank, de *Banque de Commerce*, de *Banque d'Anvers* en de Westbank. De twee rekeningen bij de *Banque de Commerce* stonden onder de controle van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* en Adolf Hütteman kon niet vrij over de opbrengsten beschikken.¹⁰¹ De rekening bij de Continentale Bank opende hij in september 1942 op zijn naam.¹⁰² Met die rekening beheerde hij de kleine uitgaven van de *Verwaltung* (herstellingen, materiaal, enz.). In tegenstelling tot de overige rekeningen kon Hütteman vrij over deze fondsen beschikken.

De resultatenrekening van Hütteman zag er op 15 september 1944 zo uit :

<i>Banque de Commerce</i> (nr 4016)	5.178.427,27 BEF
<i>Banque de Commerce</i> (nr 4017)	251.365,50 BEF
Achterstallige betalingen	260.733,30 BEF
<i>Banque d'Anvers</i>	15.286,85 BEF

Over de beheersactiviteiten van Emiel Wauters en Adolf Voigt kon slechts erg weinig worden teruggevonden.¹⁰³ Vermoedelijk opende Voigt een rekening bij de Continentale Bank en Wauters bij de *Banque de Commerce*. Daar kwamen dan de opbrengsten (huurgelden) van het beheer terecht. Gegevens over het uiteindelijke actief en over hun beheer ontbreken. Walter Wäser was verantwoordelijk voor het beheer van joodse eigendommen ten noorden van Antwerpen; de meeste waren villa's gelegen in Heide-Kalmthout. Wäser opende in 1942, op zijn naam, een rekening bij de Westbank. De rekening werd uitsluitend gebruikt voor zijn beheersactiviteiten. Verder was er nog sprake van een rekening bij de Continentale Bank. Wäser inde de huur eveneens via een postchequerekening of ontving het geld rechtstreeks.¹⁰⁴ Alle *Verwalters* kregen een beheersvergoeding van 7 % toegewezen die rechtstreeks van de geïnde huurgelden werd afgehouden.

Het merendeel van de woningen onder Duits beheer bevond zich in slechte staat. Een niet onbelangrijk aantal van deze woningen werd door joden bewoond. De deportatie van de joodse bevolking vanaf 1942 had voor gevolg dat deze woningen leeg kwamen te staan en dat de vier Antwerpse *Verwalters* hun verhuurinkomsten zagen verminderen. Bovendien werden de achtergelaten woningen door het *Ostministerium* in het kader van de *Möbelaktion* leeggeplunderd.

Hütteman en Voigt stelden daarom aan het stadsbestuur van Antwerpen voor een deel van deze leegstaande woningen ter beschikking te stellen van mensen die hun huizen op bevel van *Feldkommandantur* hadden moeten verlaten. Het voorstel hield in dat het stadsbestuur de kosten zou dragen om deze huizen terug bewoonbaar te maken. Het stadsbestuur besloot op het aanbod in te gaan en knapte 15 van deze woningen op om ze vervolgens te verhuren.¹⁰⁵

Ernest Wauters beheerde hoofdzakelijk woningen die aan joden waren verhuurd. Dat betekende dat hij vanaf augustus 1942, bij het op gang komen van de deportatie, zijn inkomsten zag slinken. Wauters opperde daarop het idee om de reeds geïnde huurgelden van joden wiens vermogen aan het Duitse Rijk verviel (Duitse en Oostenrijkse joden), aan te wenden om woningen te laten herstellen en opnieuw te verhuren. De herstelde woningen werden voornamelijk verhuurd aan mensen wiens huizen door de bombardementen waren beschadigd, soldatenvrouwen en geëvacueerde Belgen.¹⁰⁶

In algemene zin moeten wij nog beklemtonen dat het onderzoek naar het Duitse beheer van joods vastgoed in de stad en de provincie Antwerpen bemoeilijkt werd door het ontbreken van de archieven. De identificatie van de eigendommen onder Duits beheer was om die reden slechts gedeeltelijk mogelijk.¹⁰⁷ De individuele dossiers die destijds door de verantwoordelijke *Verwalters* werden samengesteld zijn waarschijnlijk verloren gegaan.

Uit het onderzoek blijkt ten slotte dat vooral Adolf Hütteman, en in mindere mate Adolf Voigt, een prominente rol speelden in het beheer van joods vastgoed; Ernest Wauters en Walter Wäser hadden hierin slechts een tweederangs rol. Ook kwam aan het licht dat de functie van de Antwerpse *Verwalters* beperkt bleef tot het innen van de huurgelden. De *Brüsseler Treuhandgesellschaft* beheerde de opbrengsten van het beheer en de *Verwalters* konden slechts met toestemming van de BTG beschikken over de huurgelden.

2.3.4 **Het Duitse beheer van onroerend goed (met uitzondering van Antwerpen)**

Het in kaart brengen van het beheer van joods vastgoed in Brussel en de provincies (met uitzondering van Antwerpen) was mogelijk omdat zowel het oorspronkelijke archief van de *Verwaltung des Jüdischen Grundbesitzes in Belgien* (VJGB), als van het latere Sekwester hierop, bewaard zijn gebleven.¹⁰⁸ Twee rapporten van de *Verwalter* van de VJGB - Müller - gericht aan het Militair Bestuur, geven een inzicht in de evolutie van de omvang en de geïnde opbrengsten. Eind 1942 was het joodse vastgoed onder beheer van de VJGB als volgt over het Belgische grondgebied (uitgezonderd de provincie Antwerpen) verspreid :

Brabant		
	Brussel :	1189
	Provincie :	31
Oost-Vlaanderen		
	Gent :	13
	Provincie :	9
West-Vlaanderen		
	Provincie :	88

Henegouwen	
Charleroi :	40
Provincie :	28
Luik	
Luik :	114
Provincie :	16
Namen	
Namen :	5
Provincie :	5
Luxemburg	
Arlon :	26
Provincie :	2
Limburg	
Hasselt :	5
Provincie :	5

Het ging om de volgende soorten eigendommen :

Tabel 8 : soorten eigendommen

<i>Aard</i>	<i>Aantal</i>
Opbrengstwoningen	427
Privé - woningen	670
Winkelpanden	258
Appartementen	104
Bedrijfsgebouwen	37
Bouwgronden en andere	96

De waarde van de aangegeven onroerende goederen voor Brussel en de provincie Brabant werd op 300 miljoen BEF geschat. Hierop rustte een totale hypotheek van 230 miljoen BEF. Voor de andere provincies ging het om een totaalwaarde van 50 miljoen BEF, met een bijhorende hypotheek van 11 miljoen BEF. De waarde van de afgesloten brandverzekeringen op al deze onroerende goederen bedroeg 450 miljoen BEF.

De uitgaven van de VJGB beliepen bijna 1,5 miljoen BEF. Hierin waren begrepen de kosten voor het onderhoud, belastingen, verzekeringspremies voor meubelen, brandverzekeringspremies, achterstallige rekeningen voor gas, elektriciteit en water. In de uitgaven was er ook sprake van het afbetalen van hypotheekleningen. Müller beweerde dat de intresten van gehypothekeerde eigendommen werden afgelost indien deze eigendommen voldoende opbrachten.¹⁰⁹ In de praktijk bleek dit niet het geval te zijn; de VJBG schoof het probleem van de hypotheekaflossingen liever voor zich uit. Indien de rechtmatige eigenaar of zijn mandataris nog in België verbleven, gaf Müller hun de opdracht de hypotheekbetalingen af te lossen.

Begin 1944 was de situatie als volgt geëvolueerd : de VJGB beheerde toen 1.456 onroerende goederen, verspreid over gans België. Het merendeel daarvan bevond zich in Brussel waar 1.079 joodse onroerende goederen door Müller werden beheerd. In Brabant met uitzondering van Brussel ging

het om 55 onroerende goederen en in de overige provincies om 322 bezittingen. Müller was rechtstreeks betrokken voor het beheer in Brussel; elders was een verantwoordelijke aangesteld (meestal een collaborateur) die verslag uitbracht bij Müller.

De VJGB-administratie legde ongeveer 1.560 dossiers aan voor ongeveer 1.600 eigendommen die door het Militair Bestuur als joods werden beschouwd.¹¹⁰ Op basis van de verplichte aangiften opende Müller voor ieder joods onroerend goed een dossier. Een medewerker van de VJGB bezocht het aangegeven goed en stelde een kort verslag op over de staat ervan. Müllers aandacht ging in de eerste plaats uit naar de mogelijke rendabiliteit van de panden. In die optiek nodigde hij de eigenaars of mandatarissen uit voor een gesprek. Uit het onderzoek bleek trouwens dat meerdere van de geïsoleerde onroerende goederen door een mandataris (aangesteld door de eigenaar) of een voorlopig bewindvoerder (aangesteld door de rechtbank) werden beheerd.

Müller concentreerde zijn beleid op twee categorieën van onroerende goederen : grootgrondbezit en opbrengsteigendommen; daardoor verdween het beheer van particuliere eigendommen en handelspanden op de achtergrond.

Het beheer van de opbrengsteigendommen verschilde van dossier tot dossier. In een officieel schrijven eiste de VJGB, in naam van het Militair Bestuur, het beheer op. Volgens de richtlijnen diende de eigenaar zijn huuropbrengsten integraal over te dragen aan de VJGB. In de praktijk kon de eigenaar of mandataris in vele gevallen het beheer evenwel behouden, op voorwaarde dat hij er zich toe verbond om per trimester verslag uit te brengen over het beheer. Op basis van dit verslag betaalde de eigenaar aan de VJGB een procentuele bijdrage. Deze procentuele bijdrage per trimester bedroeg 3 % van de bruto huuropbrengsten; eind 1942 werd ze verhoogd tot 7 % en midden 1943 bedroeg ze 10 %. Deze bijdragen werden gestort bij de Continentale Bank. Indien de beheerder een mandataris of voorlopig bewindvoerder was, trachtte Müller de huuropbrengsten volledig te recupereren. Verzuimde deze beheerder de gevraagde bijdrage te storten, dan nam Müller eenvoudigweg het beheer over. Vele joodse eigenaars die meerdere eigendommen bezaten verbleven in het buitenland en hadden een mandataris aangesteld voor het beheer van hun goederen. In een rapport aan het Militair Bestuur meldde Müller dat hij hierdoor heel wat inkomsten verloor.¹¹¹ Wanneer de eigenaar verdween (gedeporteerd of ondergedoken) nam de VJGB het beheer over.

Soms stond Müller een aantal uitzonderingen toe. Indien een joods eigenaar kon bewijzen dat hij gehuwd was met een niet-joodse, kwam het voor dat Müller een korting op de gevraagde betaling verleende. Als de niet-joodse echtgenoot of echtgenote mede-eigenaar was, halveerde de VJGB de gevraagde procentuele bijdrage. Wanneer een eigendom te zwaar was belast of de opbrengsten verwaarloosbaar waren, ontlastte Müller de eigenaar. Hongaarse, Italiaanse, Roemeense, Turkse en Iraanse joden vielen

eveneens buiten de bevoegdheid van de VJGB en beheerden hun eigendommen zelf.¹¹²

Indien de VJGB het beheer van een eigendom op zich nam, betekende dit dat de huurder het huurgeld rechtstreeks op een rekening van de VJGB bij de Continentale Bank stortte, met vermelding van de naam van de eigenaar. Müller ging ook actief op zoek naar nieuwe huurders en sloot, in naam van de rechtmatige eigenaar, huurcontracten af. De huurders waren dikwijls Duitsers of sympathisanten van de bezetter. Vermoedelijk verleende de VJGB aan deze groep van mensen gunstige huurtarieven.

Een andere belangrijke bron van inkomsten voor de VJGB waren de vergoedingen die de Dienst der Private Opgeëiste Gebouwen van de stad Brussel uitkeerde bij opvordering van een eigendom door het Duitse Militair Bestuur. Indien dit het geval was, kwam het bedrag integraal bij de VJGB terecht op naam van de eigenaar. Voor de periode van 1 januari tot 31 mei 1943 rekende Müller op een vergoeding van bijna 350.000 BEF van de stad Brussel.¹¹³

Particuliere woningen bewoond door de eigenaar en zonder mogelijkheid tot verhuur liet de VJGB in den beginne meestal ongemoeid.¹¹⁴ In de praktijk betekende dit dat de eigenaar geen bijdrage betaalde aan de VJGB. Vanaf april 1943 veranderde dit : hij diende nu een bijdrage te betalen berekend op basis van het kadastraal inkomen (10 % van het kadastraal inkomen, vermeerderd met 20 %). De betalingen dienden gespreid te worden over driemaandelijks stortingen. Blijkbaar had het DMB instructie gegeven om deze belasting in te voeren. Het geld diende gestort te worden bij de Continentale Bank op het rekeningnummer van de VJGB en diende om de kosten van de *Verwaltung* te dekken. In bepaalde gevallen (bejaarde eigenaars, kleine inkomens, gemengde joodse en niet-joodse koppels of zwaar belaste woningen) werd vrijstelling van betaling gegeven.¹¹⁵ Wel nam Müller het beheer van zulke eigendommen onmiddellijk over wanneer de eigenaar gedeporteerd was of het land was ontvlucht. Meestal trachtte de VJGB zo snel mogelijk de woning te verhuren. De nieuwe huurders stortten dan de huur rechtstreeks bij de Continentale Bank op de rekening van de *Verwaltung* met vermelding van de oorspronkelijke eigenaar.

Voor het beheer van bedrijfspanden of kleine ondernemingen toonde Müller weinig belangstelling. In meerdere gevallen was reeds een Duits beheerder aangesteld die verantwoordelijkheid droeg voor alle bezittingen van het bedrijf. Vanaf het ogenblik dat een bedrijf over een 'negatief-attest' (bewijs van 'ontjoodsing') beschikte, gaf Müller de eigendommen van de onderneming in kwestie vrij. In de meeste gevallen was er geen sprake van beheer.

Uit het onderzoek m.b.t. Brussel en de vanuit Brussel beheerde provincies blijkt dat de huurgelden niet systematisch rechtstreeks werden geïnd. Vaak werd het beheer overgelaten aan de eigenaar of een verantwoordelijke mandataris en werd slechts een klein deel van de huuropbrengst gevorderd. Toch gebeurde zeer veel op willekeurige basis. Soms legde de beheerder van de VJGB de richtlijnen van het Militair Bestuur naast zich

neer en nam hij willekeurige beslissingen. Telkens de VJGB een controle van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* achter de rug had, werd Müller ertoe aangezet om de inkomsten van zijn beheer op te voeren en werden de regels strenger toegepast. De doelstelling bleef : zoveel mogelijk inkomsten vergaren met een minimum aan middelen.

In december 1941 verhuurde Müller slechts 9 joodse woningen en bedroeg de huuropbrengst voor die maand 17.767 BEF. Het volgende jaar verhuurde de VJGB 827 joodse woningen; de totale huuropbrengst bedroeg toen 3.801.449,04 BEF.¹¹⁶ In 1943 sloot Müller zijn jaar af met een huuropbrengst van 14.751.178,98 BEF, een opmerkelijke stijging met het jaar ervoor. Deze stijging was wellicht het gevolg van de massale deportaties en de verhuur van de leeggekomen woningen.

Het aantal geïndividualiseerde rekeningen met daarop de opbrengst van de geïnde huurgelden was in vergelijking met het aantal geregistreerde joodse eigendommen beperkt. De VJGB beheerde 526 rekeningen waarvan er een 60-tal een debetsaldo vertoonden. Het eindsaldo van het beheer bedroeg op 9 september 1944 10.364.871 BEF.

2.3.5 Algemeen besluit

De ‘ontjoodsing’ van het vastgoed in België liep voor het DMB uit op een mislukking. De pogingen tot systematische verkoop leidden niet tot resultaten, hoofdzakelijk omdat de Belgische rechterlijke instanties dwars lagen en geen akten wensten te homologeren waarop de handtekening van de eigenaar ontbrak. Ook de opbrengst van de door de vervolgingen veroorzaakte ‘gedwongen’ verkopen ging grotendeels aan de bezetter voorbij. Om die reden werd het geregistreerde joodse vastgoed gedurende de volledige bezettingstijd in Duits beheer gehouden. De netto (verhuur)opbrengst hiervan, ruw geschat ongeveer 20 miljoen BEF aan het einde van de bezetting, kwam terecht op geïndividualiseerde rekeningen op naam van de joodse eigenaars; ook hierover kon het Duitse beheer uiteindelijk niet beschikken.

Voor de gespolieerde slachtoffers was de balans, alle omstandigheden in acht genomen, niet helemaal negatief. De kans dat hun onroerend goed nog op hun naam stond ingeschreven, net als de recuperatie ervan (samen met een deel van de eventuele huuropbrengsten) na de bevrijding (door de overlevenden of hun nabestaanden), was reëel.

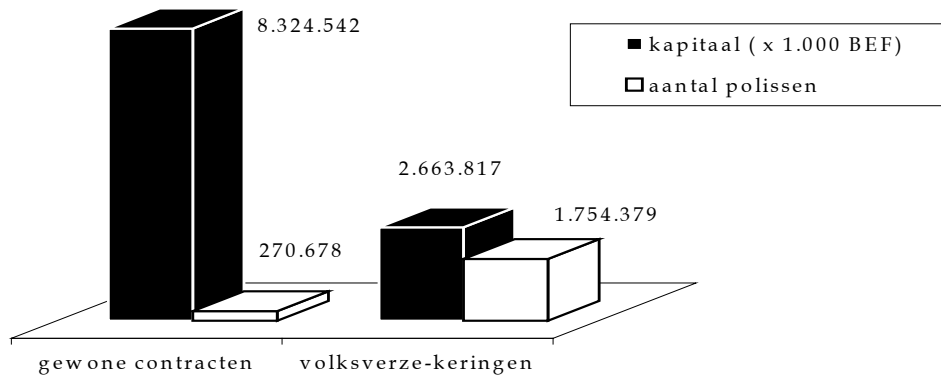
2.4 Geen belangstelling voor de verzekeringspolissen

2.4.1 De levensverzekeringsmarkt in België

De levensverzekeringsmarkt is in België steeds zeer belangrijk geweest. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog bestonden er 82 door het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg erkende maatschappijen (Wet van 25 juni 1930) die samen meer dan twee miljoen contracten beheerden.¹¹⁷ Deze vertegenwoordigden samen een verzekerd kapitaal van meer dan

10 miljard BEF. Onder die maatschappijen telde men 75 anonieme vennootschappen (42 Belgische en 33 buitenlandse), terwijl er ook 2 coöperaties en 5 onderlinge maatschappijen actief waren.

Grafiek 6 : aantal levensverzekeringen (31.12.1939)

De tak levensverzekeringen - gegevens per 31 december 1939 :

	Aantal polissen	Kapitaal
Volksverzekeringen	86,63%	24,24%
Gewone contracten	13,37%	75,76%

2.4.2 Het theoretische kader : de bezetter en de verzekeringsmarkt

Net als in andere sectoren van het economische leven, wilde het Duitse Militair Bestuur de verzekeringsmarkt zelf organiseren, zonder er echter te veel eigen personeel voor in te schakelen. Na gesprekken tussen het Ministerie van Economie van het *Reich* en het Duitse bureau van toezicht op de privé-verzekeringen, werd de supervisie in augustus 1940 toevertrouwd aan de Groep 8 van de *Wirtschaftsabteilung* – de Groep die alle Financiële instellingen van het land controleerde. Onder leiding van *Kriegsverwaltungsrat* (KVR) Sperl werd het departement bestuurd door *Oberkriegsverwaltungsrat* Aldenhoven. De Groep was eveneens bevoegd voor verzekeringspolissen die aan de 'vijanden' toebehoorden en later, na de anti-joodse verordeningen, ook voor de polissen van de joden.¹¹⁸

Maar dergelijke supervisie volstond niet voor de *Militärverwaltung* die de Belgische economie strikt wilde controleren. Daartoe verscheen op 10 februari 1941 het Besluit van de secretarissen-generaal dat de economie in Vakgroeperingen en Hoofdgroeperingen reorganiseerde. Onder het mom van een zo groot mogelijke autonomie voor de Belgische instanties, konden de Duitsers de uiteindelijke beslissingsmacht in handen houden en het geheel voortdurend controleren.

Het duurde enige tijd alvorens het Militair Bestuur zich uitsprak over de organisatie van de verzekeringssector. In mei 1941 was er sprake

van de verzekeringssector van de bankinstellingen te doen afhangen, maar de kwestie stelde zich pas in november 1941 op expliciete wijze.¹¹⁹ Verzekeraars en Duitse verantwoordelijken keurden een eigen structuur goed voor de sector. Toch duurde het nog zeven maanden eer dat idee concreet werd gerealiseerd. Met het Besluit van 19 juni 1942 van de secretarissen-generaal (formeel goedgekeurd door de *Militärverwaltungschef*) werd een Hoofdgroepering van verzekeringen opgericht.¹²⁰ De volgende dag werd Rodolf Overfeldt, die aan het hoofd stond van de Federatie van Verzekeringsmaatschappijen van België (dat was de vertegenwoordiging van de sector op nationaal niveau) tot voorzitter van de Groepering benoemd.

Er werd dus een eigen organisme opgericht, terwijl in de banksector de vooroorlogse structuren voldoende werden geacht. Dat kan door twee gegevens worden verklaard : de controle was op dat ogenblik nog niet voor alle takken van het verzekeringswezen georganiseerd; bovendien hadden de Comités die instonden voor de economische aspecten van het verzekeringswezen, weliswaar contact met de Federatie, maar waren zij er niet in geïntegreerd.¹²¹

Met de oprichting van de Hoofdgroepering van Verzekeringen riepen de Duitsers een duaal systeem in het leven, met aan de ene kant het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg, en aan de andere kant, de economische Groepering. Zo werd de sector ook twee keer gecontroleerd, zowel via de secretaris-generaal van het Ministerie van Arbeid en Sociale Zaken (die onder druk van het Militair Bestuur was aangesteld), als door de top van de Hoofdgroepering.¹²²

Er moet ook worden opgemerkt dat veel Duitse verzekeringsmaatschappijen, na het beëindigen van de vijandelijkheden in mei 1940, een filiaal in België oprichtten. De *Militärverwaltung* streefde ernaar om de kleine ondernemingen in die sector te vereffenen en de grote ondernemingen aan Duitse maatschappijen over te laten, zodat de Duitse verzekeraars die sector in handen konden krijgen.¹²³ In totaal waren er tijdens de oorlog 47 Duitse maatschappijen actief : tijdens de oorlog verzekerden zij ongeveer 85 % van de schadegevallen. De *Militärbefehlshaber für Belgien und Nordfrankreich* plaatste de tegoeden van de Britse maatschappijen in België onder sekwestering en duidde de Duitse maatschappij 'Allianz' aan om de portefeuilles van die maatschappijen over te nemen.¹²⁴

De Duitse maatschappijen waren dus duidelijk aanwezig, maar zij beschikten in België toch niet over herverzekeringkantoren. Die verrichtingen werden rechtstreeks door de hoofdzetel in Duitsland gedaan. Zij hielden zich trouwens niet bezig met de zaken die de Belgische agentschappen van die maatschappijen in België realiseerden, maar met herverzekeringverdragen die met Belgische maatschappijen werden afgesloten.¹²⁵

2.4.3 De joodse verzekeringspolissen in de praktijk

Naast de bijzondere maatregelen voor de algemene controle van het verzekeringswezen, waren voor de joodse titularissen uiteraard ook de bepalingen van de 1ste en 3de anti-joodse verordening van 28 oktober 1940 en

31 mei 1941 van kracht. Zij bepaalden met name dat de joden hun bezittingen moesten aangeven, en hun effecten in bewaring moesten geven op een geblokkeerde rekening bij een depositobank. Het ging niet om een volledige blokkering : de *Militärbefehlshaber für Belgien und Nordfrankreich* stond nog toe dat men van de rekening een bedrag haalde om "de kosten van het huishouden te kunnen dekken".¹²⁶ Ten slotte waren, volgens de derde anti-joodse verordening van 31 mei 1941, een reeks juridische operaties onderworpen aan de voorafgaande toestemming van de Duitse overheid.

Door die beide maatregelen - verplichte deposito en beperkte vrije beschikking - wilde de Duitse overheid beletten dat de joden vrij over te grote sommen konden beschikken die ze konden herinvesteren. In november 1941 stond de Duitse overheid nog rechtstreekse uitkeringen in de handen van de titularis van bedragen van 20 tot 30.000 BEF toe. Grotere bedragen moesten op een geblokkeerde rekening worden gestort.¹²⁷ De Groep 8 legde geen erg strikte controle op. Via de Federatie van Belgische verzekeringsmaatschappijen die in België werkzaam was, deelde de *Militärverwaltungschef* mee dat hij ermee instemde dat aan de 'inlandse' joodse rechthebbers de opbrengst van de levensverzekering vrij werd uitbetaald tot een bedrag van 30.000 BEF, evenals maandelijkse rente-uitkeringen tot 5.000 BEF.¹²⁸

De deviezenregel betreffende de uitbetaling van verzekeringen ten gunste van 'buitenlandse vijanden' legde in maart 1942 de betalingslimiet op 10.000 BEF voor eenmalige uitkeringen en op 3.000 BEF voor maandelijkse rente-uitkeringen. Transfers aan joodse begunstigden in het buitenland waren daarentegen onderworpen aan de goedkeuring van de *Militärbefehlshaber*.¹²⁹

Hoewel de bepalingen inzake deviezen duidelijk waren, meenden de verantwoordelijken van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* dat er lacunes waren in de toepassing van de anti-joodse verordeningen. De controle op de banktegoeden bleef fragmentair. De verzekeringsuitkeringen werden niet regelmatig aangegeven : zo werden de hypothecaire vorderingen vrij terugbetaald; door leningen op het verzekerde kapitaal konden joden vrij over grote sommen beschikken.¹³⁰ Zich baserend op de opmerkingen van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* vroeg Pichier, hoofd van de Groep 12, dat de Groep 8 een richtlijn zou zenden naar de ondernemingen, makelaars en verzekeringsagenten, in verband met de uitkeringen aan joodse personen. Twee maanden later, op 30 juli 1942 werd de definitieve versie van de richtlijn opgestuurd naar de voorzitter van de Federatie van Beroepsverenigingen van Verzekeringsmakelaars en -agenten van België.¹³¹ De maatschappijen kregen het bevel om het kapitaal dat door een jood was verzekerd en vervallen was, op een geblokkeerde rekening bij de *Société française de Banque et de Dépôts* te storten, op naam van de begunstigde. De SFBD zou het Militair Bestuur dan een bericht van storting bezorgen met de nodige gegevens over de begunstigde, met name wat nationaliteit, woon- of verblijfplaats betrof. Om na te gaan of de titularis van een verzekeringscontract joods was, moest de verzekeraar of makelaar de begunstigde vragen zijn

identiteitskaart voor te leggen. Sinds de zomer van 1941 werd een rode stempel 'Juif-jood' aangebracht op de identiteitskaarten van de personen die door de rassenmaatregelen als jood werden beschouwd (verordening van 28.10.1940).¹³² Voor verzekerde joden was, "Jegliche Anderweitige Auszahlung [...] untersagt".¹³³ Bovendien moest de verzekeringsmaatschappij aan de Groep 8 alle contracten signaleren die sinds 10 mei 1940 bij gebrek aan documenten of om andere redenen niet waren uitbetaald.

De richtlijn van 30 juli 1942 (en de uitleg daarover die op 28 september werd gegeven), betekende een substantiële beperking van de vrij beschikbare tegoeden. Toch waren de verzekeringsuitkeringen vrij voor een bedrag van maximum 5.000 BEF als het om een eenmalige betaling ging, en van 1.500 BEF per maand ingeval van maandelijksse rentes.¹³⁴ Het verbod om betalingen te doen aan joden die in het buitenland verbleven, werd gehandhaafd.

De twee bovenvermelde richtlijnen bevatten geen enkele beperking wat het afsluiten van nieuwe contracten betreft. Men kan echter veronderstellen dat de precaire omstandigheden waarin de joodse bevolking leefde, en de beperkingen op de vrije beschikking van hun financiële tegoeden, de joden niet tot die spaarvorm aanmoedigden.

Uit aandachtige lezing van de correspondentie tussen de Groep 8 en de Groep 12 blijkt hoe klein het economisch en financieel belang van de verzekeringspolissen wel was : de Groep 12, die nochtans bevoegd was voor alles wat met *Feind- und Judische Vermögen* te maken had, liet de zeggenschap over de verzekeringssector aan de Groep 8.¹³⁵ Het is moeilijk om te oordelen hoe die maatregel werd toegepast. In ieder geval creëerde de *Société française de Banque et de Dépôts* vanaf die datum een nieuwe reeks subrekeningen (reeks nr. 40.000) : per 1 september 1944 waren er slechts 9 rekeningen geopend.

2.4.4 Besluit

In tegenstelling tot het systeem dat in Nederland werd toegepast, vaardigde de bezetter in België alleen maatregelen uit die golden voor de uitkeringen aan joodse verzekeringsnemers.

Volgens de Liro-verordening van 21 mei 1942 werden de verzekeringscontracten van de Nederlandse joden geconfisqueerd in strikte zin : zij moesten hun verzekeringsdocumenten immers indienen bij de Liro-bank (roofbank voor joodse banktegoeden). En dus konden zij geen enkele aanspraak meer maken op een uitkering. Het uitvoeringsbesluit van 11 juni 1943 vulde de maatregel van mei 1942 verder aan door de verzekeringsmaatschappijen te verplichten om tegen 30 juni 1943 de bij de Liro-bank ingeschreven contracten uit te betalen. De verzekeraars hebben in Nederland gedurende de laatste maanden van de bezetting duizenden gulden uitbetaald, zij het aarzelend.

Het geval van een Duitse jood niet te na gesproken heeft de spoliatie in België niet de vorm van een gewone confiscatie aangenomen.¹³⁶ De richtlijnen die door het Duitse Militair Bestuur werden uitgevaardigd, dienden

eerst om het vrije gebruik van liquide middelen te beperken. Dat plafond bleek te ruim te zijn en werd in september 1942 met 80 % verminderd. Op dat moment eiste de Groep 8 ook dat de vervallen polissen op een rekening van de *Société française de Banque et de Dépôts* werden geblokkeerd.

Op het vlak van verzekeringen heeft de Duitse bezetter weinig en traag ingegrepen. De controle, die door de Groep 12 aan de Groep 8 werd overgelaten, was niet scherp. Dat neemt niet weg dat de maatregelen vele joden belet hebben van het verzekerde kapitaal te genieten.

2.5 Ondernemingen : beheer en liquidatie

2.5.1 Joodse ondernemingen in België vóór 1940

De joodse bevolking die in het interbellum naar België migreerde, was voor meer dan 90 % uit de landen van Centraal- en Oost-Europa afkomstig, en concentreerde zich vooral in bepaalde bedrijfssectoren zoals de leder- en bonthandel, de hoedenmakerij, de kleding en de diamant. De *knowhow* van de joodse immigranten, hun flexibiliteit, de factor *ethnic business* etc., het waren allemaal elementen die deze concentratie in een aantal sectoren in de hand hebben gewerkt. De joodse bevolking vond snel een plaats in het economische leven, “daar de joodse ambachtslui voor lage lonen werkten en omdat de joodse handelaars tevreden waren met kleine winstmarges”.¹³⁷ Het ging meestal om familiebedrijfjes. De joodse bevolking was ook in de distributiesector actief : kleine handelaars, winkeliers, marskramers Mede door de gevolgen van de financiële crisis en ook als gevolg van de publicatie van het Koninklijk Besluit van 30 maart 1936 dat de arbeidskaart voor buitenlandse arbeiders verplicht maakte (en deze pas na tien jaar verblijf op het grondgebied toekende), evalueerde de situatie ongunstig. Door die beperking waren velen verplicht hun werkzaamheden te staken. Anderen konden hun zaak alleen van het faillissement redden door zeer lage prijzen te hanteren.

2.5.2 Het beleid van de Duitse bezettende overheid¹³⁸

Op 4 oktober 1940 betoogde de Rex-militie luidruchtig tegen de marskramers en joodse winkeltjes aan het Baraplein, in de buurt van het Brusselse Zuidstation. Het Duitse Militair Bestuur gebruikte het voorval om de secretaris-generaal van het Ministerie van Binnenlandse Zaken ervan te overtuigen een besluit uit te vaardigen dat de joden uit de economie uitsloot. Het College van secretarissen-generaal weigerde dit op grond van de Grondwet en van de Internationale Conventie van Den Haag.¹³⁹ De Duitse overheid moest het daarbij laten : m.b.t. de joodse bevolking in België moest zij zich schikken naar de juridische realiteit in België om te voorkomen dat de publieke opinie te zeer zou geschokt worden of dat men “daaruit annexatiebedoelingen zou kunnen afleiden”.¹⁴⁰

De Duitsers droegen dan via eigen verordeningen de Belgische politieke autoriteiten op om het anti-joodse beleid toe te passen. De twee verordeningen van 28 oktober 1940 en 31 mei 1941 gingen in die richting : zij

verplichtten de joodse ondernemingen, *i.e.* waarvan de eigenaar joods was of waar de joodse invloed (in de vorm van participatie of in de raad van bestuur) groot was, om een verklaring van eigendom in te vullen.¹⁴¹

De verordening van 28 oktober gaf uitstel tot 10 december 1940 om de verklaringen, ingevuld op officiële formulieren in drievoud terug te bezorgen aan de *Anmeldestelle für Judenvermögen* (Aangiftebureau voor joodse Eigendommen) onder leiding van KVR Nitschke en gevestigd in de Wetstraat nummer 2.¹⁴² Die formulieren moesten bij de *Ortskommandanturen* en de *Feldkommandanturen* worden afgehaald. De eerste verordening in dit verband - en veruit de belangrijkste - werd retroactief van kracht op 1 mei 1940 en verklaarde elke overdracht of transfer van joodse belangen naar ariërs na die datum nietig.

De derde verordening betreffende economische voorschriften tegen de joden dateert van 31 mei 1941 en verbood de oprichting van nieuwe ondernemingen. Deze verordening regelde eveneens het beheer door de Duitse *Kommissarischer Verwalter* van de ondernemingen die zich middels de verplichte aangifte hadden gemeld. De paradox van dit beheer was dat “de administrateur verplicht was zijn opdracht met de grootste effectiviteit uit te voeren”, daar waar het Duitse Militair Bestuur (DMB) “joden kon verbieden hun bedrijfsactiviteit verder te zetten”.¹⁴³ Als de joodse onderneming dat verbod niet naleefde, kon het DMB een voorlopig bewindvoerder belasten met de uitvoering van de voorgeschreven maatregel. Die verordening verplichtte de ondernemingen ook om in hun uitstalraam of aan de ingang van de winkels en op elke brief de vermelding “*entreprise juive* – joodse onderneming” aan te brengen. De maatregel, die op 15 juli 1941 van toepassing werd, gaf de toon van het Duitse beleid aan. Ten eerste was er een strikte controle, uitgevoerd door de *Sicherheitspolizei* en de SS. Verder wilde de Duitse bezetter door de joodse onderneming te stigmatiseren duidelijk inwerken op het gedrag van de Belgische consument om op termijn de joodse invloed op de handel en de industrie te beperken.

Ten slotte konden de beperkingen worden opgeheven zodra het joodse karakter van de onderneming was ongedaan gemaakt en dit gegeven door de *Militärbefehlshaber*, meer bepaald door de Groep 12 van de Economische Sectie van het DMB vastgesteld was. Het was immers die Groep 12, *Feind- und Judenvermögen*, die de doeltreffendheid en de naleving van de rassenmaatregelen moest controleren.

De aanwijzing van de eigen curatele was een verplichting, eerder dan een keuze voor het DMB. Door de weinig inschikkelijke houding van de Belgische rechtbanken was er geen andere oplossing indien de bezetter de ontjoodsing van de economie wenste door te voeren : er werden voorlopige bewindvoerders aangesteld die de opdracht kregen om het patrimonium onder Duitse controle te beheren of te vereffenen. In het begin waren de *Verwalter(s)* Duitse onderdanen.

Omwille van de omvang van het project en de verschillende kwesties die ermee samen hingen (vorderingen, belastingen, participaties, enz.) richtte de *Militärbefehlshaber für Belgien und Nordfrankreich* op 12 oktober een

beheersmaatschappij op, conform artikel 17 van de verordening van 2 juli 1940 : de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG), gevestigd in hetzelfde gebouw als de Groep 12 van de economische afdeling, met name in de Shell Building in Brussel. De *Brüsseler Treuhandgesellschaft* kon zelf de ondernemingen beheren die vereffend moesten worden of kon de diensten van een bewindvoerder opeisen. Die werd dan volgens het Belgische sociaal recht door de BTG tewerkgesteld aangezien hij door deze maatschappij werd betaald.¹⁴⁴ De aanstelling van een *Verwalter* was in ieder geval uitsluitend het voorrecht van de *Militärbefehlshaber für Belgien und Nordfrankreich*.

2.5.3 **Gevolgen van de economische maatregelen tegen de joodse ondernemingen**

Ten gevolge van de verordening van 28 oktober 1940 kwamen er op het Aangiftebureau voor joodse Eigendommen zo'n 7.729 aangiften van 'joodse' commerciële en industriële ondernemingen binnen. Wanneer de eigenaar gevlucht was, werd die aangifte ingevuld door iemand die met de onderneming verbonden was. Op het Bureau kon men snel nagaan tot welke categorie de onderneming behoorde : klein, middelgroot of groot. Een laatste categorie, aangeduid met een 'd' (deficitair ?) bevatte heel wat kleine ondernemingen.

Het kwam er in eerste instantie op aan de ondernemingen op te heffen die om economische redenen ongewenst waren. Toch werd dat niet meteen toegepast. Voor de geregistreerde ondernemingen die konden aantonen dat zij sinds 1 mei 1940 geen joodse bestuurder meer hadden bestond de mogelijkheid om een formulier tot "aanvraag van een *Negativattest*" in te vullen. Men hoopte daarmee van de anti-joodse maatregelen te worden vrijgesteld. Die fase, de auto-ontjoodsing, die tot medio 1941 duurde, is in totaal voor 391 ondernemingen van toepassing geweest.¹⁴⁵

Na de verordening van 28 oktober werd de ondernemingen die hun voorraden trachtten te verkopen niets meer in de weg gelegd : zodra de onderneming de weg van de vereffening opging, golden de uitgesproken restricties tegen elke rechtsdaad niet meer "*denn die Liquidation als solche kann nicht als 'Rechtsgeschäft über das Unternehmen' betrachtet werden*". Het was daarentegen wel verboden om de firma en haar tegoeden zonder toestemming te vervreemden.¹⁴⁶

Die opmerking sloot aan bij de vraag, die in diezelfde periode, met name op 15 november, door het kabinet van de schepenen van Bevoorrading van de stad Luik werd gesteld; die Belgische instelling aarzelde bij het uitbetalen van de opbrengst van de vereffening van goederen aan joodse rechthebbenden, terwijl de *Militärbefehlshaber* daar geen enkel juridisch bezwaar tegen had "gezien het niet ging om een totale terbeschikkingstelling van joodse goederen".¹⁴⁷

Het geval Luik is een goed voorbeeld voor de vereffeningen. Wegens de schaarste aan gewone gebruiksgoederen gaf het College van Burgemeester en Schepenen per besluit van 13 mei 1940 de toestemming tot de vereffening van de goederen : de winkels werden opengebroken in aanwe-

zigheid van een deurwaarder. De Kamer van Koophandel sprak de vereffening uit van een aantal handelszaken waarvan de eigenaars de stad hadden verlaten. Er was op dat ogenblik geenszins sprake over joodse handelszaken. Maar uit de lijst van rekeningen, die bij de Gemeentekas werden geopend om er de opbrengst van de vereffening op te storten (die niet door de begunstigde was opgeëist), blijkt een interessant gegeven. Hoewel de lijst meer dan één jaar na de feiten werd opgemaakt, op 13 januari 1942, kwamen op de bewuste lijst van “naar het buitenland vertrokken handelaars” alleen joodse titularissen voor.¹⁴⁸ Bovendien eiste de pas opgerichte *Brüsseler Treuhandgesellschaft* al in december 1940 dat die ‘vijandige’ rekeningen naar de *Société française de Banque et de Dépôts* zouden getransfereerd worden.¹⁴⁹

Na de auto-ontjoodsing en de vrijwillige vereffeningen, gingen de Duitse autoriteiten over tot de tweede fase. Uit de aangiften van december 1940 bleek dat er zo’n 4.000 kleine, ambachtelijke of deficitaire bedrijfjes bestonden. De vierduizend andere aangiften - in ruwe cijfers - sloegen op middelgrote tot grote commerciële en industriële bedrijven. Uit een eerste onderzoek, van juni tot december 1941, bleek dat, vanuit louter economisch standpunt beschouwd, het aantal leefbare joodse ondernemingen zo’n 10 % bedroeg.

Na een grondiger onderzoek zakte dat cijfer duidelijk : zo’n 200 tot 300 ondernemingen werd geschikt bevonden voor verdere uitbating (dat is zo’n 3 %). Die ondernemingen kwamen in aanmerking voor een ontjoodsingsplan. Alle andere ondernemingen, zo’n 7.000 handelszaken en industriële ondernemingen, moesten vereffend worden, wat door de Duitse overheid ‘zedig’ de ontjoodsing van de economie werd genoemd.

2.5.3.1 Gedwongen vereffeningen

Het plan van de Duitse overheid, dat in het voorjaar 1942 precieze vorm kreeg, werd al in april in de praktijk gebracht. In maart 1942 kregen 3.000 handelsondernemingen en ongeveer 1.500 kleine ondernemingen uit de textiel-, bont- en houtsector het bevel om tegen de volgende maand tot vrijwillige vereffening over te gaan. De andere sectoren volgden in april. Op 12 mei hadden in totaal 6.054 firma’s dat bevel ontvangen; de termijn voor de vereffening werd verlengd tot 31 mei 1942.¹⁵⁰

De bezetter sprak over een ‘vrijwillige’ stopzetting, maar het ging wel degelijk om een gedwongen stopzetting. Via artikel 19 van de verordening van 31 mei 1941 had het Militair Bestuur de mogelijkheid gecreëerd om de ondernemingen een voorlopig bewindvoerder toe te wijzen die de voorgeschreven maatregelen moest uitvoeren. Het waren de *Feld-* en *Oberfeldkommandanturen* die moesten nagaan of een firma daadwerkelijk was vereffend. Bij zijn aanstelling moest de betrokken *Verwalter* zich trouwens bij die bureaus aandienen, om toekomstige controles te vergemakkelijken.

Een vereffening van de uitbating betekende de stopzetting van de activiteiten, de schrapping uit het handelsregister en de overdracht van de voorraden, de roerende en onroerende goederen. De naleving van de Belgische wetgeving hield in dat verschillende problemen geregeld moesten

worden, voornamelijk in verband met het ontslag van de werknemers. De schrapping zorgde soms voor onontwarbare complicaties, waardoor aan het einde van de oorlog nog tal van ondernemingen niet vereffend waren.

De *Kommissarische Verwalter* had het recht om onroerende goederen te verwerven, te verkopen of ten laste te nemen in het kader van zijn algemeen beheer, maar wanneer hij overging tot de vereffening kon hij niet over het vastgoed beschikken. Er moest dus een aparte akte komen die aanduidde of het onroerend goed werd verkocht of in beheer werd genomen door een Duitse beheerder. Precies op dit punt was er een opmerkelijk verschil tussen een vereffening en een stopzetting. Bij de verkoop van een onderneming werd het vastgoedgedeelte op dezelfde manier verrekend als de voorraden, de vorderingen, de banktegoeden en het rollend materieel, met het oog op de evaluatie van de activa en dus van de verkoopprijs.¹⁵¹ Wanneer beslist was tot vereffening over te gaan, werden beide eenheden - onderneming en vastgoed - anders beheerd. De voorraden werden meestal snel door de *Verwalter* ten gelde gemaakt. Het vastgoed ging over in de handen van andere *Verwalters*, met name E.R. Müller of Hütteman. Deze laatste cumuleerde trouwens meerdere taken : hij was tezelfdertijd beheerder van bedrijven en *Verwalter* in de Antwerpse vastgoedsector. Het was eveneens aan Hütteman dat de *Verwalter(s)* moesten melden welke meubelen uit de Antwerpse bedrijven gehaald moesten worden, waarvoor hij dan een nieuwe koper trachtte te vinden.

Fiscale en sociaalrechtelijke kwesties werden volgens het Belgische recht geregeld. Maar voor de vergoedingen voor contractbreuk gold dit dan weer niet : "*eine Anerkenntnis solcher Ansprüche nach dem belgischen Recht oder entsprechend etwaigen privaten Verträgen darf nicht erfolgen*".¹⁵² De joodse werknemers hadden bijgevolg niet op de minste uitkering recht.¹⁵³ De opbrengst van de vereffening kon dus worden verminderd met de nog verschuldigde sommen voor contractbreuk, met de uit te keren bezoldigingen tot de vervaldatum van de opzeg of nog met het verschuldigde aandeel in de inkomstenbelasting.¹⁵⁴ Die kosten leidden nooit tot een vermindering van de vereffeningstaks die door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* werd geheven en als een preferentiële vordering werd beschouwd.¹⁵⁵

Ten slotte moesten nog de voorraden en het voorradige materieel te gelde gemaakt worden. De kleine leder- en textielbedrijven bezaten soms naaimachines. De *Verwalter* in kwestie moest dan de firma Pfaff te Brussel signaleren dat zij de machines kon komen ophalen. De tegenwaarde ervan werd bij de overname op de vereffeningssrekening gestort. Die operatie begon op 13 mei 1942 en eindigde op 24 juni 1943 : er werden 222 machines uit 55 ondernemingen opgehaald, voor de totale som van 242.075,60 BEF.¹⁵⁶ Andere machines moesten worden signaleerd aan de *Gruppe Gewerbliche Wirtschaft, Ref. 10, Wetstraat 16* te Brussel, en aan een zekere Heinrich Kunst, wanneer het om bedrijven uit Antwerpen ging. Het meubilair van de ondernemingen werd in Brussel door Théophil Graser overgenomen en in Antwerpen door Adolf Hütteman, beiden *Verwalter(s)*. Zodra er een be-

stemming werd gevonden, werd de tegenwaarde op de vereffeningssrekening gestort.¹⁵⁷

Ten slotte moest ook de kwestie van de voorraden worden geregeld. Kleine ondernemingen, waarvan het bedrijfskapitaal minder dan 10.000 BEF bedroeg, mochten hun goederen vrij verkopen. Alle andere firma's moesten, zodra ze het bericht van vereffening hadden ontvangen, hun grootste voorraden goederen en grondstoffen overdragen aan de Belgische Warencentrales. De belangrijkste *Warenstellen*, met name de Warencentrale Leder of de Warencentrale Textiel, verzamelden ook de goederen die bij de vereffening nog niet van de hand waren gedaan. Zij beslisten eigenlijk over het gebruik (*Verwertung*) van die goederen en "adviseerden de joodse ondernemingen aan welk bureau of onderneming zij de goederen dienden te verkopen".¹⁵⁸ Als het bedrag van de verkoop minder dan 20.000 BEF bedroeg, mocht de joodse eigenaar er vrij over beschikken. Ging het om een hoger bedrag, dan werd het op een geblokkeerde rekening gezet, meestal bij de *Société française de Banque et de Dépôts* (SFBD), soms ook op een postchequerekening.

In twee specifieke sectoren, met name in de textielbedrijven en in de bont- en ledersector waar de joodse invloed 'numeriek sterk' werd genoemd, verliep de afhandeling niet op dezelfde manier. Onderstaande Tabel geeft een beeld van hun belang.

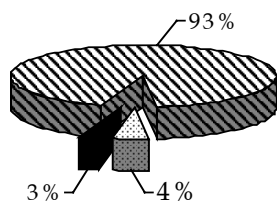
Tabel 9 : belang van de textielbedrijven en de bont- en ledersector

<i>Bedrijfstak</i>	<i>Aantal</i>	<i>Negativ- attest (N.A.)</i>	<i>Na N.A.</i>	<i>Vereffend in 42</i>	<i>Vrijwillige vereffening-en</i>	<i>Levering voorraden</i>	<i>Niet- aangege- ven</i>
Textiel	2250	86	2161	1976	1007	669	307
Leder	956	24	932	889	0	889	111

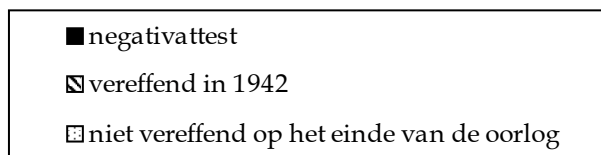
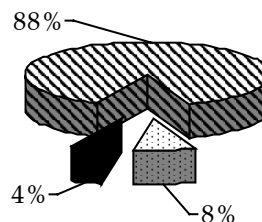
Grafiek 7 : belang van de textielbedrijven en de bont- en ledersector

Grafiek 8 : ledersector

Grafiek 9 : textielsector

Het gebruik van de goederen uit de textielsector werd overgelaten aan de Warencentrale Textiel dat de aangegeven goederen overdroeg aan de *S.A. Textile Corporation*, een beroepsvereniging met kantoren in Kortrijk. Deze nam de voorraden over, als zij vooraf reeds een koper had gevonden.¹⁵⁹ Als de eigenaar afwezig was - en dat was vaak het geval - werd de factuur, opgemaakt op zijn naam en bestemd voor de *S.A. Textile Corporation*, naar de *Militärverwaltung* opgestuurd. Net als in de andere sectoren, werd de opbrengst van de verkoop van de voorraden op een *Sperrkonto* (een geblokkeerde rekening bij de *Société française de Banque et de Dépôts*) geplaatst.

In de bont- en ledersector stond het Duitse Militair Bestuur niet toe dat de eigenaar zelf de voorraden verkocht. In de snijbedrijven werden de leveringen in beslag genomen nog vóór het bericht tot vereffening was aangekomen; aan de andere bedrijven werd gevraagd om hun bezittingen in te leveren.

De studie van deze sector is zeer interessant. Op 2 juni 1941 werd de Warencentrale Leder opgericht, een Duits controleorgaan voor alles in verband met de huiden- en bontsector; volgens een door die centrale uitgevaardigde verordening moesten de door haar sector behandelde goederen als oorlogsmaterieel worden beschouwd. Dat verklaart waarom de bezetter wilde voorkomen dat die goederen verdwenen. De lederfabrieken die een betekening van hun liquidatie hadden ontvangen, waren verplicht om hun goederen de volgende dag bij groothandelaars in lederwaren af te geven. De referent van de Warencentrale nam met verschillende ondernemingen uit het hele land contact op om de goederen van de joodse bedrijfsleiders over te nemen : een eerste bedrijf uit de Carnotstraat in Antwerpen was in lederwaren gespecialiseerd en aanvaardde met tegenzin de bewaring van die goederen; volgens de eigenaar van het bedrijf behoorden die goederen aan meer dan 200 personen en werden ze verkocht ten voordele van het Duitse leger.¹⁶⁰ Een tweede bedrijf uit Gent stortte per vergissing een bedrag van 399.998,70 BEF aan de Warencentrale Leder¹⁶¹; het ging om de opbrengst van de verkoop van de voorraden van 42 bedrijven.¹⁶² Een laatste onderne-

ming, de firma Dirickx Frères uit Brussel die 25 filialen telde, werd eveneens gedwongen om de goederen over te nemen van zo'n 80 bedrijven, voor een totale waarde van 271.215,24 BEF. De Warencentrale Leder ten slotte stond zelf in voor de liquidatie van de goederen die door 76 kleine bedrijven waren geleverd, voor een totaalbedrag van 256.723,35 BEF.

De drie genoemde bedragen werden gestort op *Treuhandkonto* nr. 29.999 van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, ten voordele van de *Société française de Banque et de Dépôts*, en daarna gespreid over subrekeningen op naam van de rechthebbenden.¹⁶³

De geconfisqueerde huiden werden toevertrouwd aan drie verschillende huizen, die ze daarna bezorgden aan de firma Bekaert uit de Kazemattenstraat in Gent. Dat bedrijf (dat zijn activiteiten tussen 1940 en 1942 had stopgezet) diende als draaischijf voor de onbewerkte en gelooiden huiden. Het zette zijn economische collaboratie voort tot in juni 1944. Zo maakte het huis Volkenborn [de voormalige (joodse) firma Simmel] gevestigd in de Broekstraat in Brussel, aanzienlijke winsten "door de verkoop van bont die afkomstig was van door de Duitsers onteigende joodse bedrijven".¹⁶⁴ Het voormalige huis Simmel realiseerde aldus 751.952 BEF. De tweede firma, Schulz & C°, ontfermde zich over de grondstoffen van 69 bedrijven en kreeg daarvoor 348.388 BEF. De firma Bekaert zelf ten slotte nam grote voorraden huiden over om ze te verkopen, tot eind juni 1944, aan de *Allgemeine Warenverkehrsgesellschaft* en aan de ondernemingen die tot economische collaboratie bereid waren. Eind mei 1944 werd er trouwens een boekhoudkundige fout gemaakt : een bedrag van 363.406,35 BEF, de opbrengst van de verkoop van voorraden, werd aan de *Allgemeine Warenverkehrsgesellschaft* gestort, in plaats van op de subrekening "*Verkauf jüdischer Pelzwaren*" van de *Société française de Banque et de Dépôts*, die door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* werd beheerd.

De *Allgemeine Warenverkehrsgesellschaft*, een firma die op 31 augustus 1940 werd opgericht, en net als veel Duitse economische diensten in de *Shell Building* in Brussel een onderkomen vond, stond tijdens de bezetting in voor het goederenverkeer en voor de diverse bevoorradingsoperaties richting Duitsland. Die operaties hadden vooral te maken met de te gelde making van onder sekwestreerde goederen die behoorden aan onderdanen die als vijanden van Duitsland werden beschouwd.¹⁶⁵ Daar het moeilijk was om voorraden die snel ontwaarden van de hand te doen - bijvoorbeeld huiden - trachtte dat organisme kopers in Duitsland te vinden.

De verkoop van de goederen - tegen de marktprijs van 10 mei 1940 - gaf niet het verhoopte resultaat en bleef beneden de verwachtingen van de Duitse overheid. Sommige voorraden waren niet kunnen verkocht worden binnen de door het Militair Bestuur opgelegde vereffeningstermijn. Die ondernemingen, samen met de reeds in 1941 interessant geachte bedrijven, werden onder het gezag van een (meestal Duitse) voorlopig bewindvoerder geplaatst tot alle bezittingen vereffend raakten en er zich bij de *Brüsseler*

Treuhandgesellschaft een Duitse of Belgische koper met een interessant bod had aangeboden.

Het geval van de firma Similex, een bedrijf voor lederbewerking, geeft een beeld van de manier waarop veel vereffeningen plaatsvonden. De firma kreeg in maart 1942 een betekenis tot vereffening toegestuurd. Een *Verwalter*, Hauck, werd met die opdracht belast. Hij stond toe dat de grondstoffen werden verkocht, maar bleef kordaat : de activiteiten van de firma moesten worden stopgezet, zij kon haar contracten niet blijven naleven. Reeds voor zijn komst was een inventaris van de goederen en een balans opgemaakt, zodat hij die kon controleren.¹⁶⁶ Op 2 oktober 1942 bleek de vereffening bijna rond te zijn. Maar de rechthebbenden waren verdwenen zonder dat de *Verwalter* wist of ze in Mechelen opgesloten zaten of gevlucht waren.¹⁶⁷ In hun afwezigheid regelde hij dus de huur (die tot 15 maart was betaald) evenals de bedrijfsrekeningen en de uitstaande vorderingen.¹⁶⁸ Hij nam vervolgens contact op met de dienst *Abtransport* om het meubilair te verhuizen en met de *Ortskommandantur Brüssel/Kohlenstelle* om mee te delen dat er zo'n 2.000 kilo steenkool in de kelders lag. Vervolgens werden de belastingen en de schuldenaars betaald. Op 8 november 1942 haalde de firma Pfaff een professionele elektrische machine met 4 werkposten, een naaimachine en nog een derde machine op. Op 9 november kon Hauck verslag uitbrengen aan de *Abt. Wirtschaft - Gr. 12* (de Economische afdeling van het DMB), met de mededeling dat de firma materieel was geliquideerd en uit het handelsregister werd geschrapt. De liquidatiekosten, 6.600 BEF, werden aan de *Banque de Paris et des Pays-Bas* gestort, op de rekening van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*.

2.5.3.2 Gedwongen ontjoodsing

Het Duitse Militair Bestuur ging niet over tot de ontjoodsing van alle ondernemingen die dat wensten.¹⁶⁹ De criteria waren heel strikt. De ontjoodste bedrijven behoorden tot sectoren waar de Duitsers vrij stevig stonden om de Belgische boycot te kunnen doorstaan.

De ontjoodsing en de vereffening verliepen tegelijk. Als er twijfel bestond over de rechtsvorm of de rendabiliteit van de onderneming, belastte de Groep 12 een revisor met een onderzoek naar de boekhoudkundige situatie. Dat voorafgaand onderzoek (*Vorbericht zur Juden/Feind Vermögensmeldung*) gebeurde door de *Verbindungsstelle des Handels*, gevestigd in de Egmontstraat te Brussel. De summiere gegevens vermeldden naam en voor- naam van de eigenaars, bedrijfstak, geïnvesteerde kapitalen en winst of verlies gedurende de laatste jaren. Een heel korte conclusie moest het belang van de firma aangeven : ofwel werd zij niet interessant geacht, ofwel kon zij het *Reich* van dienst zijn. Het voorstel was dan ofwel een transfer in Duitse handen, ofwel ten voordele van 'arische' Belgen of van 'strijders tegen het bolsjewisme'.

Op basis van een eerste positief advies werd een vollediger boekhoudkundig onderzoek gedaan. Dat moest beantwoorden aan de criteria die in een rondschriven van de *Militärverwaltungschef* werden gepreciseerd.

De Groep 12 eiste van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* dat zij een aantal gegevens zou overlopen met het oog op de overname van de onderneming : rechtsvorm, 'vijandige' en 'joodse' invloed, kruisparticipaties, directie, ontwikkeling, omvang van de stocks op het ogenblik van het onderzoek, financiële situatie, omzet.¹⁷⁰ In zijn besluit raamde de expert de waarde van de resterende stocks en de verkoopprijs van de firma.

Tussen 14 oktober 1940, datum van de eerste expertise door het Brussels revisoren bureau, en 31 december 1942, had de Groep 12 341 studies gemaakt (er werden 317 bedrijven geliquideerd en 24 in activiteit gehouden), terwijl de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* 377 ondernemingen had onderzocht, waarvan er maar 8 hun activiteit mochten voortzetten. Als de firma "*nicht unbedeutend*" werd genoemd, trachtte de *Verwalter* ze te ontjoodsen. Soms, als het beheer van een voorlopig bewindvoerder niet voldeed, werd hij vervangen. Dat gebeurde echter zelden en onderstreept alleen de contractuele situatie van de *Verwalter*.

Wij hadden het eerder reeds over de uiteindelijk beperkte middelen van de economische subsectie van het Duitse Militair Bestuur. Uit de dossiers van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* blijkt wel vaker hoe moeilijk het was om de verschillende diensten te coördineren. Een fabriek van gabardine stoffen, die door de BTG van belang werd geacht, werd vanaf 7 april 1942 onder voorlopig beheer geplaatst. De *Militärbefehlshaber* had het echter niet zo begrepen en beval de vereffening. De inspanningen van de bewindvoerder, Erich Hauck, en van de advocaat van het bedrijf om een koper te vinden, veranderden daar niets aan, spijs overnamevoorstellen.

Dat voorbeeld illustreert goed de ontjoodsingsprocedure van een bedrijf. De potentiële koper moest zich bij de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* of bij de *Verwalter* aanmelden. Daarna moest worden gewacht op het advies van de *Sicherheitsdienst*, van de *Militärbefehlshaber für Belgien und Nordfrankreich* voor akkoord over de prijs en de koper. Twee factoren beperkten de impact van de ontjoodsing : de verschillende fasen alvorens tot de aankoop kon worden overgegaan en de verkoopprijs van de ondernemingen. Uitzonderlijk grote joodse ondernemingen waren in het algemeen voor Duitse firma's bestemd. Zij moesten tegelijk winst helpen maken voor het *Reich* en zich op de Belgische markt vestigen, als zij tenminste de boycot overleefden. Sommige gaven blijk van een gebrekkige kennis van de Belgische economie. Zo waren het soms de *Verwalter(s)* die de overnameonderhandelingen voerden en die de geïnteresseerden zelfs andere firma's aanboden die, volgens hen, voor hen interessanter waren.¹⁷¹ Bij rendabele, middelgrote bedrijven, vatte de deskundige zijn advies als volgt samen : "over te geven in Duitse handen", of, "voor Belgen voorbehouden". Er was zelfs sprake van het voorbehouden van bepaalde handelszaken voor strijders in het Vlaams Leioen of 'strijders tegen het bolsjewisme'.

Hoewel de cijfers waarover wij beschikken weinig precies zijn, geven zij toch een beeld van de problemen die zich aandienen wanneer in België gevestigde joodse bedrijven moesten worden overgenomen en van het geringe belang dat de Duitse economie aan het overnemen van bedrij-

ven hechte. Een overzicht, opgemaakt in maart 1944, somt de ontjoodste bedrijven op die in 'Duitse handen' werden overgedragen. Het waren er 34, voor een totale opbrengst van 35.044.126 BEF.¹⁷²

Meteen na de oorlog zou blijken dat veel transacties eigenlijk fictieve verkopen waren, waarbij de oorspronkelijke eigenaar misschien niet echt zijn goed had behouden, maar het toch aan een vertrouwenspersoon had overgedragen.

De verkoopprijs werd bepaald volgens de substantiële waarde, de *Substanzwerte* (kapitaal, onroerend goed, enz.) gekoppeld aan de rendementswaarde (opbrengst van de activa, verminderd met uitstaande vorderingen, enz.) en dat bedrag werd door twee gedeeld. Daar er niet veel kandidaten waren, werd de verkoopprijs vaak met een derde verminderd, soms met twee vijfden. In de verkoopprijs werd ook de overname van het huurcontract voor de onroerende goederen opgenomen.

Na de grote liquidatiegolf ging de *Militärbefehlshaber für Belgien und Nordfrankreich* over tot het evalueren van het beheer van de *Verwalters*. In juni 1942 deelde de *Militärverwaltungschef* de verschillende Duitse bewindvoerders mee dat een boekhouder van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* de balansen zou komen bekijken. De maand daarop nam de BTG rechtstreeks het beheer van sommige ondernemingen in handen, met name in de vorm van *Sammelverwaltung*. Maar uiteindelijk leek er niet veel te veranderen. De heffingen bleven. Die *Sammelverwaltung* was een soort van deskundigenbureau dat bestond uit twaalf werknemers van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*.

2.5.3.3 Beheerskosten (*Verwaltungsgebühren*)

In het Eindverslag van de Groep 12, opgemaakt door Pichier, hoofd van de sectie *Feind- und Judenvermögen*, bij de *Wirtschaftsabteilung* van de *Militärverwaltung*, nadat de Duitse troepen het Belgische grondgebied hadden verlaten, werd de opbrengst van de bestuursmaatregelen (*Verwaltungsmaßnahmen*) op zo'n 12 miljoen *Reichsmark* geraamd, dat was 150 miljoen BEF. De raming sloeg op alle bedragen afkomstig van de tegeldemaking van de joodse ondernemingen (als gevolg van de ontjoodsing of vereffening), de verkoop van goederen, diamanten, vastgoed, enz.. Daarbij had hij ook de opbrengst van de verkoop van goederen geteld die op geblokkeerde rekeningen op naam van de rechthebbenden was gezet. Maar in de ontvreemding of vernietiging van een onderneming zaten de - niet in het verslag vermelde - winsten verborgen die de *Militärverwaltung* daarmee had kunnen realiseren en die de eufemistische termen taksen, retributies of beheerskosten hadden meegekregen.

Dit onderscheid is van belang : de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* had verschillende banken de opdracht gegeven om een algemene rekening op haar naam te openen, met daarvan afhankelijk 'rubrieken of subrekeningen' op naam van de rechthebbenden. De Duitse maatschappij gaf de opdracht om de winst van de liquidaties en ontjoodsing op het crediet van die eventueel nog te creëren rekening van de rechthebbende te boeken. In haar be-

kommernis om binnen de wettelijkheid te blijven, verzekerde de *Treuhand* er zich van dat zij niet de eigenaar was, maar alleen het beheer van de geblokkeerde tegoeden waarnam.¹⁷³ Daarvoor moest het Duitse Militair Bestuur een beroep kunnen doen op bekwame en betrouwbare personen. Die bestuurders kwamen meestal uit Duitsland en ontvingen een loon, vergoedingen en premies van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*.

De preciseringen van Pichier over de werking van het beheer van de joodse ondernemingen, zijn nog om een andere reden belangrijk. Naast de kosten van de vereffening, waren er de grotere inningen van administratiekosten door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*. Deze hield namelijk 5 % af van de opbrengst van de vereffeningen.

Maar het onder voorlopig bewind stellen van een onderneming bracht nog andere bijzondere kosten met zich mee. Het bedrag van die uitgaven werd door de Groep 12 zelf bepaald, en niet door de *Verwalter* die aan het hoofd van de onderneming werd gezet, en ook niet door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* die daar het recht niet toe had. Het ging om taksen in ronde bedragen, wellicht omdat dit gemakkelijker was, gezien de afstand tussen de *Militärbefehlshaber für Belgien und Nordfrankreich* en het te beheren bedrijf. Door die afstand kon de beslissing moeilijk worden bijgesteld. Was het trouwens de bedoeling om bij de realiteit aan te sluiten? Op basis van het vandaag beschikbare materiaal kon de Studiecommissie geen rationele basis vinden waarop de berekening van die heffing steunde. De economische sectie beschikte over een aantal elementen: kapitaal van de onderneming, winst in de vorige boekjaren, vijandelijke of joodse participaties, enz.. Maar er bestaat geen enkele afdoende aanwijzing voor de logica achter de belasting.

De administratiekosten die van de ondernemingen werden geïnd vormden een onderdeel van het belastingsbeleid. Daarbij kwamen nog de kosten voor een *Verwalter*, de kosten voor een boekhoudkundige doorlichting en de (reeds vermelde) liquidatiekosten. Bovendien voorzag het Militair Bestuur ook de aftrek van jaarlijkse administratiekosten die rechtstreeks werden afgehouden van de rekeningen die zij bij de SFBD had geopend, in het geval van vereffening of ontjoodsing van de onderneming.

Die inningen zorgden voor de nodige fondsen om het loon van de *Kommissarische Verwalter(s)* en van het personeel van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* te betalen, hun kosten - reiskosten en andere uitgaven - te vergoeden, evenals dagvergoedingen voor hun verblijf in België te betalen. De bezoldiging van een *Verwalter* lag tussen de 250 en 800 RM per maand, maar kon ook hoger zijn.

En daar hield het rapport van Pichier op. Het zei bijvoorbeeld niets over de vergoedingen die via de clearing naar de *Deutsche Verrechnungskasse* (de Duitse tegenhanger van de Emissiebank in België) in Duitsland werden gestuurd. Die vergoedingen dienden ter betaling van de bezoeken die hoge functionarissen van Duitse bankinstellingen in België aflegden. Hij had het ook niet over de persoonlijke rekeningen van de Duitse bewindvoerders en het Duitse personeel die vanuit België werden gespijst.

Er dringen zich enige preciseringen op over het Duitse bestuursstelsel. De heffingen ten laste van de ondernemingen dienden aanvankelijk voor de installatiekosten van een *Verwalter*. Die eenmalige benoemingstaks bedroeg $\frac{1}{2}$ per 1000 van het maatschappelijk kapitaal. De beheerskosten werden daarna maandelijks geïnd : volgens Pichier stemden zij overeen met "het salaris van een directeur in een leidinggevende positie, zonder erg strikt te zijn".¹⁷⁴ Die taks kon worden vermeerderd of verminderd volgens het bedrijfsresultaat van het jaar ervoor. Het is duidelijk dat die kosten de winst deden dalen. Een opmerking die ons belangrijk lijkt : volgens onze vaststellingen werd die taks maar zelden verminderd. Als dat het geval was, is dat een voorteken van de vereffening van de onderneming.

Het Eindrapport van de Groep 12 bevestigde dat "de honoraria van de bewindvoerders, met inbegrip van de dagvergoedingen, minder bedroegen dan de taksen die de bestuurde onderneming moest betalen, zeker daar de zaakwaarnemers zich meestal met vrij veel bedrijven bezighielden. Het saldo werd via de B.T. (*Brüsseler Treuhandgesellschaft*) aan het *Reich* gestort, via het betalingsbureau van het Militair Bestuur".¹⁷⁵

Karl Schneider bijvoorbeeld, bijzonder beheerder voor veel joodse handelsondernemingen in de textiel-, leder- en bontsector, verklaarde dat hij in augustus 1942 een portefeuille van 38 joodse firma's beheerde - in juni van dat jaar waren dat er 78 geworden. De beheersvergoedingen schommelden van 300 tot 800 BEF per maand, dat was in totaal 14.700 BEF. Dat kan verwaarloosbaar, of in ieder geval redelijk lijken. Maar de opgeëiste sommen waren minimumbedragen. In de praktijk konden de beheerskosten oplopen tot 40.000 en zelfs 65.000 BEF per maand, zowel voor 'vijandelijke' als voor 'joodse' ondernemingen.

Ook het beheer van de geblokkeerde rekeningen (ondernemingen en andere) bracht kosten met zich mee die waren vastgelegd op $\frac{1}{2}$ % per jaar op de hoogste stand van de rekening.¹⁷⁶ Dergelijk beheer had bijvoorbeeld in februari 1943 meer dan 546.600 BEF opgebracht.¹⁷⁷

Die beheerskosten werden op drie rekeningen in drie verschillende banken geboekt op naam van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*. Het gaat om de rekening met het nummer 29.546 bij de *Banque de Paris et des Pays-Bas*, om de postchequerekening met het nummer 020 en ten slotte om de rekening met het nummer 1.119 bij de Continentale Bank, het Belgische filiaal van de Duitse Dresdner Bank. Wij beschikken over de detailopgave van de eerste twee rekeningen. De archieven van de Continentale Bank werden door de Duitsers bij hun terugtocht geëvacueerd en er kon slechts een deel ervan worden gerecupereerd. De Dienst van het Sekwester op de Continentale Bank hebben niettemin een vrij precies overzicht kunnen opmaken.

Waarom zijn die preciseringen belangrijk ? Het Eindrapport van de Groep 12 hield op bij dit "saldo (...) aan het *Reich* gestort". Dat saldo verbergt nu juist een belangrijk deel van de spoliatie die diende om de Duitse oorlogsinspanning te financieren. De beheerskosten werden op die drie rekeningen gestort. Zij brachten maandelijks tussen 3 en 5 miljoen Belgische frank op, afkomstig van vijandelijke of joodse ondernemingen, die onder

Verwaltung geplaatst waren (wat het meest voorkwam) of tot vereffening waren gedwongen. Het aldus gevormde bedrag ging veel verder dan de 'lonen' die aan de *Verwalter(s)* werden uitbetaald.¹⁷⁸ Het loont dus de moeite om de opbrengsten even te bekijken.

Op 31 december 1942, toen PCR nr. 020 nog niet was geopend, had het beheer van ondernemingen al 37.000.000 BEF opgebracht.¹⁷⁹ Toen werden zo'n 30.415.410 BEF overgeboekt naar PCR 171 - nr. 39.600, dat is op de eigen rekening van de *Militärbefehlshaber für Belgien und Nordfrankreich*; die rekening diende voor de bewaargeving van zijn tegoeden, geïnd als "*Überschüssen von Gebühren für Verwaltereinsetzungen und dergl. in feindliches sowie jüdisches Vermögen, also (aus) Gebühreinnahmen des Militärverwaltungschefts in diesem Sektor*".¹⁸⁰

Die rekeninguittreksels zijn heel belangrijk, daar er momenteel geen precieze documenten meer bestaan over de transfers van bedragen van België naar Duitsland. Een deel werd heel duidelijk naar Duitsland gestuurd, naar een persoonlijke rekening van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* bij de *Dresdner Bank*, met name als "*Honorare*". Het totale bedrag van de stortingen bedroeg maximaal 12 miljoen BEF, en weerspiegelde maar een deel van de winsten die de BTG, en via haar het Militair Bestuur, uit de belasting heeft gehaald.

Maar toen na de oorlog veel bedrijven die onder beheer waren geplaatst - omdat zij volgens de Duitse verordeningen 'vijandelijk' waren of onder 'joodse invloed' stonden - een aanvraag indienden tot terugbetaling van de kosten die de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* hun tijdens de bezetting had opgelegd, moesten ze genoeg nemen met hetzelfde antwoord. Het Sekwester van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, een afzonderlijk maar afhankelijk onderdeel van de Dienst van het Sekwester die met de vereffening belast was, liet weten dat de nog beschikbare activa ontoereikend waren voor enige terugbetaling van de vorderingen ten overstaan van de BTG.¹⁸¹ De *Brüsseler Treuhandgesellschaft* kon trouwens niet als debiteur van die bedragen worden beschouwd omdat de instantie uitsluitend de taak van intermediair tussen het Duitse Militair Bestuur en de onder gedwongen beheer geplaatste onderneming vervulde. Als bewijs daarvan werd aangevoerd dat het bedrag van de beheerskosten bepaald werd door de *Militärbefehlshaber* zelf, dat vervolgens werd geïnd door de BTG die er tenslotte de bestemming aan gaf opgegeven door dezelfde militaire administratie.

De kwestie van de verantwoordelijkheid over de geïnde sommen had de functionarissen van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* reeds beziggehouden toen aan die instantie in mei-juni 1941 de eerste boekhoudkundige onderzoeken werden gevraagd: "*die von uns bisher als eigene Gelder der B.T. betrachteten Prüfungseinnahmen nicht eigene Gelder der B.T., sondern Gelder des Reiches sein*" want "*die B.T. hat kein Vertragsverhältnis mit den geprüften Firmen, die die Kosten tragen. Der Militärbefehlshaber setzt durch die B.T. die Kosten fest und zieht sie durch die B.T. sein*". De *Militärbefehlshaber* vertrouwde de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* wel degelijk het deskundigenonderzoek toe, maar de eventuele winst die eruit kon voorkomen - "*und da dies die etwaige*

Abschöpfung der Gewinne impliziert – kwam de *Militärbefehlshaber* toe, net als de administratieve takken.¹⁸² In september 1941 antwoordde de leiding van de BTG het volgende op een vraag van de leider van de Groep 12 : *“die gesamte B.T. aufgrund der Treuhandreverse ihrer Gesellschafter Eigentum des Reiches ist, so dass auch ihre gesamten Gelder mittelbare Reichsgelder sind”*.¹⁸³

Wanneer de gespolieerde onderneming zich dus tot het sekwester op de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* wendde om de tijdens de oorlog verloren tegoeden helemaal of ten dele te recupereren, waren de kansen bij voorbaat nihil. De Dienst van het Sekwester kon zich beroepen op het “artikel 26 van de Wet van 14 juli 1951 betreffende het sekwester en de vereffening van de Duitse goederen, rechten en belangen, (dat bepaalt) dat de Dienst van het Sekwester de schulden van de Duitse staat niet betaalt”.¹⁸⁴

2.5.3.4 Besluit

Ondanks de verregaande dwangmaatregelen die het Duitse Militair Bestuur oplegde, blijkt het moeilijk om algemene conclusies te trekken. Dat Bestuur trad op als een echte pletwals, die uit de joodse ondernemingen alles haalde wat eruit te halen viel. Die pletwals vertoonde weliswaar geen echte gebreken, maar kende toch aarzelingen, zodat er soms afwijkingen werden toegestaan of het werd nagelaten belastingen te heffen. Het zijn zeldzame gevallen die aantonen dat het ingevoerde systeem niet helemaal perfect was. Zijn streven om de economische invloed van de joden te vernietigen, had de Groep 12 van de *Militärverwaltung*, bijgestaan door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, niet helemaal kunnen voltooien toen het Duitse leger zich in augustus 1944 moest terugtrekken.

Eerder dan terug te komen op het systematische van de belastingheffing, zullen wij blijven stilstaan bij het voordeel dat de Duitse bezetter heeft gehad bij de economische spoliatie van bedrijven van de joodse gemeenschap.

Aan de vooravond van de oorlog telde België ca. 8.000 bedrijven die aan joden toebehoorden. In december 1940 hadden er 7.729, op bevel van de *Militärbefehlshaber*, hun joodse ‘invloed’ aangegeven. Na de bezetting waren er nog 1.296 in bedrijf. Daarvan was de helft, dat is 637, op sterven na dood : zij waren aan een voorlopig bewindvoerder toevertrouwd, en zouden op hun beurt zijn bezweken als de bezetting nog iets langer had geduurd.

In realiteit werd meer dan 83 % van de familiale, industriële, ambachtelijke, enz. bedrijven geliquideerd. Van de 7.729 ondernemingen hadden er zich maar 8,5 % kunnen afschermen. 391 bedrijven hadden openlijk verklaard dat geen enkele plaats in de raad van bestuur, geen enkel aandeel nog in handen was van een joods persoon; 268 waren verkocht, vaak fictief, aan ‘ariërs’. Die verkoop werd soms toegestaan aan een Duitse firma of sympathisanten van het *Reich*. En zo was het bedrijf niet noodzakelijk beter af dan wanneer het geliquideerd was geworden.

Van de boom bleef nog slechts een schrale stronk over. De vruchten van die vernietiging werden ofwel op geblokkeerde rekeningen gezet, die tot de bevrijding vaak niet veel zouden bewegen of die door het *Reich* wer-

den opgeëist. Elke ingreep van een Duits organisme was aanleiding voor een aanslag op de tegoeden van de onderneming. Onderzoek, balanscontrole, gedwongen beheer, beheer van de bankrekeningen, verkoop van de stocks, vereffening van de onderneming, enz. het moest allemaal opbrengen.

Het argument van vergoedingen of lonen voor de bewindvoerders kan voor deze afhoudingen moeilijk worden ingeroepen. Ten eerste was het beheer niet vrijwillig en de vereffening was dat nog minder. Bovendien hadden die afhoudingen betrekking op sommen die nog weinig te maken hadden met de bedragen die de bewindvoerders voor hun activiteit konden inbrengen. De *Brüsseler Treuhandgesellschaft* incasseerde op z'n minst meer dan 3.000.000 BEF per maand voor het beheer van vijandelijke en joodse bedrijven, maar keerde daarvan maar 400.000 BEF aan zijn werknemers uit. Alles lijkt er vandaag op te wijzen dat die financiële massa die maandelijks werd vrijgemaakt, diende om het *Reich* en de Duitse oorlogsinspanning te steunen.

De som van alle bedragen die door bedrijven werden gestort die volgens de verordening van 28 oktober 1940 als joods waren geregistreerd, geeft een idee van de mate waarin de joodse gemeenschap die men uitmoorde, tot zijn trieste lot heeft bijgedragen (ter herinnering : die drie rekeningen werden geopend bij het Bureau der Postchecks, bij de *Banque de Paris et des Pays-Bas* en bij de Continentale Bank). Die weliswaar onvolmaakte optelling geeft een schatting van het geleden onrecht. Tussen de maand oktober 1940 en 31 augustus 1944 werd een bedrag van 18.784.481,80 BEF geëist van de 7.729 ondernemingen samen. Dat bedrag, eigendom van het Duitse Militair Bestuur, waarvoor de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* werkte, bleef ofwel in België ofwel werd het via clearing naar Duitsland getransfereerd, op rekening 171 van de Emissiebank, *Feldpostnummer 39.600*, rekening van de *Germanische Freiwilliger Leitstelle und Arbeitsamt*.

Het beleid ter vernietiging van de joodse maatschappelijke invloed leidde tot de verdwijning van de industriële en commerciële ondernemingen van de joden en was daarenboven, onder het mom van legaliteit, een relatief winstgevende operatie. Diezelfde legaliteit heeft echter de financiële verwachtingen van het Duitse Militair Bestuur (DMB) gekelderd. Er werden meer dan 6.000 ondernemingen fysiek uit het handelsregister geschrapt : de eigenaars ervan werden het onmogelijk gemaakt om een normaal inkomen te houden. Net als in de andere sectoren, strandde deze vernietigingspolitiek evenwel bij het eindstadium : de geblokkeerde rekeningen. Het Duitse Militair Bestuur heeft niet kunnen raken aan wat Pichier in het Eindrapport van de Groep 12 omschreef als "het resultaat van administratieve maatregelen" (ten gevolge van de ontjoodsing en de uitgevoerde vereffening, de tegenwaarde van de koopwaar, diamanten, speciën, enz.), waarvan hij de opbrengst op zo'n 12 miljoen *Reichsmark* of zo'n 250 miljoen BEF schatte. In dat opzicht is het beleid ter vernietiging van de joodse invloed in de economie in België met een buit van amper 19 miljoen BEF, wanneer we deze

stellen t.o.v. de 250 miljoen BEF op de geblokkeerde rekeningen, wellicht eerder een mislukking te noemen.

2.6 De roof in de diamantsector

2.6.1 Vestiging van de Duitse controle over de Belgische diamantnijverheid¹⁸⁵

Het uitgesproken joodse karakter van de Antwerpse diamantnijverheid aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog behoeft geen uitgebreid betoog. In mei 1940 bestond het patronaat in deze sector voor een overgrote meerderheid uit Antwerpse joden. Het klinkt paradoxaal, maar de Duitse bezetter erkende uitdrukkelijk het belang van de joodse diamantairs voor de bevoorrading van de Duitse oorlogseconomie.¹⁸⁶ De joodse diamantairs waren de sleutel tot de bevoorrading met sierdiamanten, industriediamanten en boort, waarnaar de vraag tijdens de oorlog fel was gestegen. De vraag naar geslepen sierdiamant liep vooral in de Verenigde Staten fors op omdat die in oorlogstijd beschouwd werd als een waardebestendig bezit als beleggings- en speculatiemiddel.¹⁸⁷ Het is evident dat deze deviezenbron voor de Duitsers niet mocht opdrogen. Hun grondstoffenvoorziening was volledig afhankelijk van de beschikbaarheid van harde valuta. Industriediamant was onontbeerlijk voor de Duitse oorlogsindustrie. Vooral voor de vervaardiging van harde metaalsoorten en optische apparaten. Tenslotte is er nog *boart* of boort, diamant die niet tot sierdiamant kan worden geslepen of in werktuigmachines kan worden verwerkt. Hij wordt gerecupereerd uit de afval van diamantproductie of uit minderwaardige ruwe diamant en wordt gebruikt om de overige diamant te slijpen. Voor de Duitsers was de uitschakeling van de joden, die de handel in deze producten in overgrote mate beheersten, op zijn minst problematisch.¹⁸⁸

Het Duitse Militair Bestuur (*Militärverwaltung* of MV) stelde, eenmaal in Brussel gevestigd, alles in het werk om de diamantsector te controleren. Twee groepen van de economische afdeling (*Wirtschaftsabteilung*) van de MV, de Groep 1-*Gewerbliche Wirtschaft* (bedrijfsleven) en de Groep 12-*Feind- und Judenvermögen* (beheer van gesekwestreerde vijandelijke en joodse goederen) werden daarmee belast. Het *Referat Diamant* onder leiding van *Kriegsverwaltungsrat* (KVR) Karl Holstein maakte deel uit van de onderafdeling *Steine und Erde* van de Groep 1. Zijn taak bestond erin, binnen het ambtsgebied van de Militaire Bevelhebber, over de sturing van de diamantindustrie en de bestemming van diamantvoorraden te waken. De Groep 12 hield toezicht op het beheer en de bestemming van verbeurd verklaarde goederen of goederen waarvan de beschikking werd beperkt krachtens verordeningen inzake vijandelijk en joods bezit.

Op het lokale niveau werd het Militair Bestuur vertegenwoordigd door *Feldkommandanturen* (FK). Het belang van de Antwerpse haven leidde tot de vestiging van een bijzondere afvaardiging van de *Wirtschaftsabteilung* uit Brussel bij de FK Antwerpen.¹⁸⁹ Deze *Außenstelle* (filiaal) van de Brusselse *Oberfeldkommandantur* (OFK) 672 beschikte eveneens over een bijzonder

mandaat om controle uit te oefenen over de diamantnijverheid. Eind 1940 werd het filiaal vervangen door de autonome FK 520. Bij de FK 520 werd KVR Tidemann Ulrich Lemberg door de Groep 1 gedetacheerd als hoofdreferendaris in diamantaangelegenheden. Lemberg werd door de *Militärverwaltung* met absolute beslissingsmacht gemandateerd, maar werkte nauw samen met Holstein.¹⁹⁰ Aanvankelijk diende de referendaris zich niet in te laten met joodse vraagstukken. De eerste maatregelen hadden dan ook eerder betrekking op de reorganisatie van de diamantnijverheid naar Duits corporatistisch model. Om de controle over deze strategische nijverheid te vestigen werd in de schoot van het Belgische Ministerie van Economische Zaken, maar onder Duitse impuls, een 'Diamantcentrale' opgericht. In afwachting hiervan werd de controle toevertrouwd aan een bijzondere afdeling van de OFK 672 *Außenstelle Antwerpen* : de *Diamant-kontrollestelle*. De leiding werd toevertrouwd aan een doorgewinterde diamanthandelaar en vertrouwensman van de Duitse diensten, William Frensel.¹⁹¹ Hij werd bijgestaan door een vertegenwoordiger van de Duitse oorlogsindustrie : de Frankfurter Johann Karl Urbanek, eigenaar van de firma Urbanek & Co en de Duitsgezinde Belgische diamantair, Gustaaf Breugelmans.¹⁹² In november 1940 werd de *Diamantkontrollestelle* opgeheven om op 30 januari 1941 door de Diamantcentrale te worden vervangen.¹⁹³ Albert Michielsens, de kabinetschef van de secretaris-generaal van Economische Zaken Victor Leemans, werd door Lemberg met die oprichting belast en zelf als leider ervan aangesteld. De administratieve zetel van de Diamantcentrale, Diamantcontrole genoemd, werd één dag later te Antwerpen opgericht. Ditmaal werd het beheer toevertrouwd aan het belangrijkste extractiebedrijf van ruwe diamant voor industriële doeleinden ter wereld, de Belgische *Société Internationale Forestière et Minière du Congo (Forminière)*.¹⁹⁴ Vorsther of hoofd van de Diamantcontrole werd dan ook de directeur van het Antwerpse filiaal van de *Forminière*, Joseph Dewyspelaere. Frensel werd overgeheveld van de *Diamantkontrollestelle* naar de Diamantcontrole waar hij voor rekening van het Militair Bestuur een oogje in het zeil hield. Al deze personen waren verantwoording verschuldigd aan de *Kommissar für die Diamant-Wirtschaft in Belgien*, KVR T.U. Lemberg.¹⁹⁵

De Diamantcontrole moest de leider van de Diamantcentrale bijstaan bij het leiden en controleren van de diamanthandel en de bewerking van diamanten ondersteunen met het oog op de ontwikkeling en de uitbreiding van de Belgische diamantindustrie. Dit was slechts een façade. Het ging er de Duitsers vooral om een beter beeld te krijgen van de bestaande diamantreserves. Ondernemingen die handel dreven in diamant en desnoods ook bewerkten of financierden moesten zich bij de Diamantcontrole laten inschrijven. Op 14 juni 1941 kwam een derde instelling het triumviraat vervolledigen. Het Diamantbureau werd door het Belgische Ministerie van Economische Zaken in het leven geroepen om als centraal verkoopbureau te fungeren. In de praktijk ging het eerder om een filiaal van de Diamantcontrole en dus van de *Forminière*. De opdracht van het Diamantbureau bestond in de regelmatige bevoorrading van de markt en de controle van de prijzen.

Dewyspelaere werd naast zijn aanstelling als hoofd van de Diamantcontrole ook nog tot directeur van het Diamantbureau benoemd.

2.6.2 De beroving van de joodse diamantairs

Hoewel de ontjoodsing in de diamantnijverheid strikt genomen pas in mei 1942 kan worden gesitueerd, werd de voorafgaande 'zuiver economische' sturing van deze nijverheid door de Duitse bezetter duidelijk reeds beïnvloed door anti-joodse overwegingen. Daarom krijgen ook deze 'zuiver economische' aangelegenheden aandacht in dit hoofdstuk.

2.6.2.1 Het charme-offensief (mei - oktober 1940)

Ontplooiing van een behoedzame politiek : de eerste aanmeldingsplicht

Om de Antwerpse diamantnijverheid af te stellen op de Duitse noden diende behoedzaam te werk te worden gegaan. Het uitgangspunt van de betrokken Duitse autoriteiten was volledig in overeenstemming met de algemene bezettingspolitiek. Men moest streven naar zoveel mogelijk medewerking uit de sector zelf. Ook moest vertrouwen worden gewekt omdat anders teveel diamant in het zwarte circuit zou verdwijnen of de buitenlandse voorraden van Antwerpse diamantairs verloren zouden gaan voor Duitsland. Tenslotte koesterden de Duitsers de hoop dat de naar Frankrijk gevluchte diamantairs met hun niet onaanzienlijke voorraden alsnog huiswaarts zouden keren. Zolang de hoop op de repatriëring van voorraden uit Frankrijk en ook elders bleef voortleven weerhielden de Duitsers zich ervan om strenge maatregelen te treffen tegen de diamantairs. Emigratie van de strategisch belangrijke sector naar de Verenigde Staten en Groot-Brittannië was "*unter allen Umständen zu verhindern*".¹⁹⁶

Toch moest de voorraadsituatie zo snel mogelijk in kaart worden gebracht. Zonder grondige controle over deze voorraden was diamantvlucht onmogelijk op te sporen en te bestraffen. Dit ging echter met een aantal problemen gepaard. Onmiddellijk na het binnenvallen van de Duitse troepen werd beslag gelegd op strategisch belangrijke grondstoffen. Deze actie valt natuurlijk buiten het kader van de 'geïnstitutionaliseerde' plundering van de vijandelijke en joodse goederen door de Groep 12 en zijn trustmaatschappij, de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG). In de mate echter dat deze vroege plunderingen diamanten betroffen die behoorden tot joden, is de analyse ervan toch aangewezen.

In een eerste fase werd de plundering uitgevoerd door de *Allgemeine Warenverkehrsgesellschaft* (AWG) die 17.354,22 Karaat (Kt) ruwe (en slechts enkele tientallen Kt sierdiamanten) diamant in beslag nam behorende tot : *The Diamond Corp*, Feuchtwanger Frères, K. Mikomoto, Gruet & Cie, Misrahi Isidore, H. & M. Freudmann, Lena Bochner-Dolinger, Rebekka en Max Silberschlag. Het *Devisenschutzkommando*, een creatie van het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) (lees Gestapo) dat niet rechtstreeks verbonden was met de MV, was eveneens bij deze plundering betrokken. Het werkte nauw samen met de *Sicherheitspolizei* (Sipo). *Oberzollinspektor* Andres en *Zollinspektor* Beckmann van het Antwerpse *Devisenschutzkommando* steunden op een ver-

ordering van de OFK 672, *Außenstelle* Antwerpen van 20 mei 1940 krachtens dewelke in België zonder meer beslag kon worden gelegd op diamant.¹⁹⁷ Zij onttrokken ca. 32.000 Kt industriediamant, slijpdiamant en boort aan de kluizen van de diamantbeurzen.¹⁹⁸ Op 24 februari 1941 werd het beheer van deze zaken toevertrouwd aan Frensel en viel het dus onder het beheer van het vijandelijke vermogen. Op 5 februari 1943 beweerde het *Devisenschutzkommando* echter slechts 17.852 Kt 'diamant' in veiligheid te hebben gebracht. Dat cijfer lijkt verdacht veel op de inbeslagnemingen van de AWG. Ofwel ging het enkel om het aandeel industriediamant zonder boort en briljanten, ofwel werd het deel van de AWG bij de buit van het *Devisenschutzkommando* gevoegd. Slechts 10 % van de kluizen werden bezocht omdat men verplicht was om de eigenaars te dagvaarden en de meeste onderhen waren niet langer in Antwerpen aanwezig. In feite werd aangetoond dat in de diamantsector weinig kon worden bereikt met dwangmaatregelen.¹⁹⁹

Het Militair Bestuur en dus de OFK 672 drongen aan op een voorzichtiger benadering. Om de reeds uiteengezette redenen gaf de MV er de voorkeur aan om de uitvoering van de verordening voorlopig uit te stellen en over te gaan tot een aanmeldingsplicht. Een nieuwe verordening werd hiertoe uitgevaardigd op 5 juli 1940. Toen besloten werd dat de voorbereidingen voor deze aanmeldingsplicht zouden worden toevertrouwd aan de *Diamantkontrollestelle* en niet aan het *Devisenschutzkommando* onstond enige spanning tussen dit laatste en Lemberg. Het zou niet de laatste keer zijn dat het tot een treffen kwam met het *Devisenschutzkommando* maar voorlopig kwam men tot een compromis. Een toegeving aan het *Devisenschutzkommando* bestond uit de verplichting om de waren bij deze dienst aan te melden. Overige prerogatieven werden beperkt tot ingrepen met betrekking tot diamantvlucht. De reeds in beslag genomen goederen werden overgekocht door de *Diamantkontrollestelle* (Hannes en Breugelmans). Industriediamant werd ter beschikking gesteld van de Duitse oorlogsindustrie. Breugelmans nam de sierdiamanten voor zijn rekening.²⁰⁰

Alle door de verordening bepaalde waren moesten naar type, hoeveelheid, waarde in BEF en bewaarplaats (met adres) vóór 10 juli 1940 worden aangemeld op het bureel van het *Devisenschutzkommando* op de Belgiëlei 117 te Antwerpen. De uiterste aanmeldingsdatum werd later verlegd op 10 augustus 1940. Deze verplichting betrof zowel waren in voorraad als waren die zich in een stadium van verkoop of verwerking bevonden. Het gewicht van de partijen moest verplicht door een schatter van de Duitse overheid worden vastgesteld. Indien een toelating werd gegeven voor verwerking kon dit werk enkel worden verricht door leden van één van de vijf grote beurzen. In pandgevingen moesten worden beperkt tot de Antwerpse Diamantbank, de Amsterdamse Bank voor België en de Kredietbank voor Handel en Nijverheid. Waren die behoorden tot personen die gevlucht waren of in het buitenland verbleven na 31 Augustus 1939, kwamen eveneens in aanmerking voor aanmelding. De straf voor een niet-opdagen bestond uit

een boete of internering. Niet aangemelde waren konden worden aangeslagen.²⁰¹

Tabel 10 geeft een overzicht van het resultaat van de aanmeldingsverplichting van 5 juli 1940 na de twee verlengingen tot 10 augustus en tot 21 december 1940.

Tabel 10 : resultaat aanmeldingsverplichting

<i>Resultaat verplichte aanmelding 5 juli 1940</i>		
<i>Type</i>	<i>Karaat</i>	<i>BEF</i>
Ruw + Industrieel	137.994,78	54.859.806,00
Geslepen	26.277,98	36.806.159,00
Boort, Klateersel, Pulver	69.581,21	2.007.900,00
Saffier, Agaat, Robijn	41.061,14	508.434,00
Totaal	274.915,11	94.182.299,00

De aangegeven waar vertegenwoordigde echter slechts een fractie van wat werkelijk beschikbaar was. Talrijke stenen werden verborgen en andere werden op de zwarte markt verhandeld. Het was de taak van het *Devisenschutzkommando* om ze op te sporen. Lemberg was echter zó terughoudend om strafmaatregelen te nemen dat de overtreders in feite tot aan de oprichting van de Diamantcontrole (31 januari 1941) werden geamnestieerd.²⁰² Inmiddels konden de in Frankrijk rondlopende diamantairs terug naar België worden gelokt.

Verkoop wordt verkozen boven inbeslagneming

Er werd in het begin van de bezetting een algemeen verbod uitgevaardigd op de handel in industriediamant. Alle industriediamant moest worden voorbehouden aan de Duitse oorlogsindustrie, vertegenwoordigd door de *Reichsstelle für technische Erzeugnisse* (RTE).²⁰³ Op 23 juni 1940 werd Urbanek gemachtigd om voorraden industriediamant in België op te kopen in naam van de RTE. Hiervoor beschikte hij over een officieel mandaat (voor dwangaankoop) van de *Wirtschaftsforschungsgesellschaft* in Berlijn. Urbanek was ook lid van de *Diamantkontrollestelle*. Dankzij de aangifte van 5 juli 1940 en de mobilisering van de *Diamantkontrollestelle* had Urbanek een gemakkelijke toegang tot de bestaande voorraden industriediamant. Men spreekt in dit verband over een ware "jacht op industriediamant".²⁰⁴ Volgens bepaalde getuigenissen zouden ook joodse diamantairs verkocht hebben aan Urbanek, maar deze beweringen konden door onderzoek in de beschikbare archieven niet worden gestaafd. De officiële verkoop betrof, op één uitzondering na, geen joden. Later zijn de diamantairs verplicht geweest hun diamanten te deponeren bij de Diamantcontrole en werd handel dus uitgesloten. Wat er op de zwarte markt van deze joden kon worden afgeperst kon onmogelijk achterhaald worden.

Urbanek betaalde 18 à 20 % van de geschatte waarde van de opgekochte partijen. Die schattingen werden bovendien uitgevoerd door Belgische medewerkers van de Duitsers waardoor natuurlijk slechts een fractie

van de werkelijke waarde van de verkochte waar werd verkregen.²⁰⁵ Urbanek slaagde volkomen in zijn opzet. De Duitse reserves waren in februari 1944 toereikend en de oogst was in vergelijking tot de opbrengsten uit andere industrietakken bijzonder gunstig. Dit succes berustte slechts in geringe mate op plunderingen uit joodse voorraden. Het leeuwenaandeel van de buit bestond uit ruwe diamanten behorende tot koloniale concerns zoals de *Forminière* (zgn. Kongo- en Angoladiamanten).

Geslepen diamanten werden opgekocht door de Nederlandse afdeling van het Vierjarenplan dat onder het bevel stond van Joseph Veltjens. In België werd het Vierjarenplan vertegenwoordigd door Hans Plümer van de firma *Westen GmbH*. Hier was geen sprake van een 'jacht' op de waren. Om verder goede diensten te kunnen bewijzen aan de Duitse industrie mocht het Antwerpse diamantcentrum in geen geval weggewijnen. Daarom moest de handelsactiviteit levend gehouden worden met een regelmatige verdeling van slijpbare ruwe diamant.

Recuperatie van de voorraden uit Frankrijk

De buit die de aanmeldingsplicht van 5 juli 1940 mogelijk maakte, kon de Duitse autoriteiten in België echter niet bevredigen zolang het probleem van de naar Frankrijk gevluchte diamantairs niet werd opgelost. Lemberg oogstte echter stilaan de vruchten van zijn charme-offensief. Vertegenwoordigers van het patronaat, maar ook het toekomstige hoofd van de Diamantcontrole, Joseph Dewyspelaere, kwamen bij hem aandringen om een middel te vinden om de in Frankrijk verzeilde stocks terug naar Antwerpen te brengen. Bij het uitblijven van reële Duitse dwangmaatregelen was de grootste bezorgdheid bij deze persoonlijkheden het behoud van de tewerkstelling in de sector die zij vertegenwoordigden. Om de arbeiders aan het werk te houden moest verse ruwe diamant aanrukken. Deze was door de vlucht van de diamantairs in grote mate aan het productiecircuut onttrokken. Het is dus met een relatief legitiem mandaat dat Lemberg in de herfst van 1940 een zending stuurde naar Frankrijk om de in de vrije Franse zone verblijvende joodse diamantairs terug te halen. In tegenstelling tot andere joodse vluchtelingen werden de diamantairs uitzonderlijk en naar verluidt op 'vriendelijke' manier door de Duitse autoriteiten uitgenodigd om huiswaarts te keren om er hun zaken te komen voortzetten.²⁰⁶ Zelfs autobussen werden voor de operatie ingeschakeld. Lemberg beloofde dat zij ongestoord in België zouden kunnen verderwerken op voorwaarde echter dat hun namen zouden worden medegedeeld, samen met de inventaris van hun waar. Dit was nodig "om een veilige doortocht te kunnen garanderen". Om de twijfelaars te overtuigen werd het handelsverbod dat sinds de capitulatie van toepassing was, opgeheven. Althans voor wat een eerste periode betreft, hield Lemberg woord. Krachtens de verordening van OFK 672 *Außenstelle* Antwerpen van 31 juli 1940 werd het handelsverbod opgeheven en de meeste niet-joodse en sommige joodse diamantairs keerden uit Frankrijk terug.²⁰⁷ In dezelfde periode werden de zgn. Kongo- en Angoladiamanten eveneens door Lemberg gerecupereerd. Dit dubbele succes van

Lemberg maakte een geleidelijke verstrakking van de houding ten opzichte van de joodse diamantairs mogelijk.

2.6.2.2 Verstrakking van het bewind (november 1940 – april 1942)

Toch bestonden in hoofde van de Duitsers nog bezwaren tegen de definitieve uitschakeling van de joden in de diamantsector. In de ateliers moesten tal van klovers en zagers hun opleiding vervolledigen voor zij de joden konden vervangen. Alvorens de staat van oorlog met de Verenigde Staten werd uitgevaardigd, kon ook groot voordeel worden getrokken uit de export van geslepen diamant, een markt die zo goed als exclusief in joodse handen was.²⁰⁸ Op een belangrijke vergadering van vertegenwoordigers van de Duitse diamantindustrie en de diamantindustrieën uit de bezette gebieden werd deze bekommernis duidelijk geuit. De aanwezigen waren het erover eens dat de ontjoodsing van de diamantindustrie "*nicht möglich ist*".²⁰⁹

Het beheer van het vijandelijke (joodse) vermogen

Wél ging men over tot de eerste verbeurdverklaringen die voorlopig slechts de eigendommen van afwezige joodse diamantairs betroffen die krachtens de verordening van 23 mei 1940 met betrekking tot het vijandelijk vermogen (*Feindvermögen*) reeds in het begin van de bezetting konden worden aangeslagen. Doch na de onderbroken poging van het *Devisenschutzkommando* om reeds onmiddellijk de hand te leggen op de achtergelaten rijkdommen, verkoos de MV om de door het Belgische Gerecht aangestelde curatoren te tolereren. Op diamantairs die naar oorden waren gevlucht die minder binnen het bereik lagen dan Frankrijk hadden de Duitsers geen vat. Zij hoopten echter op een ultieme repatriëring en verlengden de aanmeldingsplicht die was voorzien voor vijandelijk vermogen tot 20 september 1940. Tegen het begin van 1941 echter vervloog alle Duitse hoop op recuperatie van buitenlandse stocks.²¹⁰ De nederlaag van de *Luftwaffe* in de slag om Engeland (november 1940) heeft er wellicht ook toe bijgedragen dat al wie nog aarzelde om terug te keren van dan af verkoos om de geallieerde overwinning af te wachten (of voorgoed weg te blijven).

In de maand februari 1941 kreeg William Frensel het beheer toegevoegd van de verkoop van diamanten die door het *Devisenschutzkommando* in beslag waren genomen, van schuldvorderingen van Duitse diamantbewerkeren jegens vooroorlogse joodse opdrachtgevers uit Antwerpen en van niet afgehandelde plunderdossiers van de *Allgemeine Wahrenverkehrsgesellschaft*.²¹¹ Op 7 maart 1941 werd Frensel tot beheerder of *Verwalter* aangesteld van de 'vijandelijke' firma's R. & L. Goldmuntz, Lerner & Lerner en Bernhard Gutwirth. In de daarop volgende maanden bleef de lijst van vijandelijke vermogens die beheerd moesten worden alsmaar groeien.²¹²

Onder deze firma's vertrouwden er 32 hun diamanten toe aan de Amsterdamse Bank voor België alvorens België te ontvluchten. Een eerste categorie bestond uit 17 ondernemingen die hun diamanten verpandden. De belangrijkste posten waren R. & L. Goldmuntz en de firma Lerner & Lerner. Bij 15 resterende vijandelijke ondernemingen ging het om een beslag

op gewone deponeringen.²¹³ Alle in pand gegeven diamanten werden in de periode juni – september 1941 verkocht aan de Belgische diamantair Frans Van Elsen. De rest werd tussen februari en november 1941 verdeeld onder een veertiental kopers.²¹⁴ Het beslag op het vijandelijke vermogen bij de banken bedroeg 1.772 Kt geslepen diamanten en 25.334,78 Kt ruwe diamanten. De opbrengst van de hele operatie, zo'n 14.302.817,98 BEF, belandde uiteindelijk op de gezamenlijke fiduciaire rekening 78.039 bij de Westbank.

De details van de berekening van deze bedragen zou ons te ver leiden. Een paar voorbeelden van praktijken die zich in verband met de liquidering van deze diamanten voordeden tonen aan hoe complex deze aangelegenheid wel was. Zo bracht bijvoorbeeld de realisatie van de diamanten van de gebroeders Goldmuntz en van de firma Lerner & Lerner een bedrag op van 7.509.263,42 BEF, dat uitzonderlijk aan het Diamantbureau toekwam en niet aan het beheer van het vijandelijke vermogen bij de BTG. Lemberg trachtte deze som tevergeefs over te hevelen naar de Westbank. Tegen het einde van de oorlog bevond het geld zich nog steeds op een rekening van het Diamantbureau bij de Antwerpse Diamantbank. Hoeveel sommen kenden nog andere bestemmingen dan de Westbank ?

Naast de bevoorrechte kopers van deze verbeurdverklaarde waren, wisten ook verschillende instellingen op één of andere wijze hun deel van de buit in de wacht te slepen. De Amsterdamse Bank voor België rekende in dezelfde zaak voor een totaal van 99.463,60 BEF onkosten aan voor 'laattijdigheid', 'uitstel van betaling', 'protestkosten' en 'advocatenkosten'. Het Diamantbureau rekende voor de verkoop van de diamanten een provisie aan van maar liefst 971.868,13 BEF. Hoeveel geld ging er op analoge wijze verloren in de transacties met betrekking tot de honderden andere plunderingsgevallen ?

In een andere zaak met betrekking tot Lerner & Lerner werden de diamanten opgekocht door Gustaaf Breugelmans i.p.v. Urbanek. Lemberg schakelde Breugelmans in als tussenpersoon om hem 'schadeloos' te stellen voor uitgevoerde schattingen Breugelmans verkocht de diamanten gewoon door aan Urbanek maar streek gaandeweg een winst op van zo maar eventjes 46 %. Bovendien was de rekening die Frensel in opdracht van Lemberg daarop naar Breugelmans stuurde in mindering gebracht met 101,10 Kt. Dit soort praktijken waren schering en inslag tijdens de hele bezettingsperiode. Zij zijn nauwelijks in kaart te brengen.

Wat de diamanten betreft die in pand werden gegeven aan de Antwerpse Diamantbank had Timbal, de algemene bestuurder van de bank, na overleg met de eigenaars reeds voor het uitbreken van de vijandelikheden de diamanten in veiligheid gebracht in Londen.²¹⁵

Ondertussen werden sinds de maand april 1941 in samenwerking met het *Devisenschutzkommando "herrenlosen"* of vijandelijke kluisen opengebroken. In november 1941 waren er reeds 500 verwerkt.²¹⁶ Elke kluisbreuk werd uitvoerig gedocumenteerd. Er werd voor elke kluis een *Protokoll über vorgenommene Öffnung und Feststellung des Inhaltes eines Schliessfaches* opge-

maakt. Hierin werden de naam en het adres van de huurder, van de aange-
worven slotenmaker en van de begeleidende (Belgische) gerechtsdeurwaar-
der opgenomen samen met een beschrijving van de inhoud, een verklaring
door de vertegenwoordiger van de betrokken financiële instelling en het
proces-verbaal van de gerechtsdeurwaarder. Wanneer slechts waardeloze
zaken werden gevonden, werden deze door de gerechtsdeurwaarder in een
verzegeld pak aan de instelling terugbezorgd. Frensel werd niet enkel belast
met de *Verwaltung* van de uit de kluisen geroofde diamanten maar ook met
tal van andere goederen die deels bij de Westbank in Brussel en deels in een
gepantserde brandkast en een kleine kluis bij de Diamantclub en 7 kluisen
bij de Diamantbeurzen werden gedeponerd.

De oprichting van de Diamantcontrole en de tweede aanmeldingsplicht

Het ogenblik was rijp om de (Belgische) Diamantcentrale in te schakelen in
het proces dat zou leiden tot de ontjoodsing van de diamantnijverheid. De
Diamantcontrole, één van de drie instellingen die de Diamantcentrale
vormden, werd hét controleorgaan bij uitstek binnen de diamantnijverheid
en was het ideale instrument om bij de voorbereiding van de ontjoodsing te
worden betrokken.

Aan de oprichting van de Diamantcontrole (31 januari 1941) werd
een tweede aanmeldingsplicht verbonden die werd voorzien vanaf 20 fe-
bruari 1941. Dit was een voor de hand liggende maatregel wilde de Dia-
mantcontrole een duidelijk beeld krijgen van de toestand binnen de sector.
Vorraden, handelingen en transacties werden voortaan zorgvuldig opgete-
kend. Ongeveer 1.650 fabrikanten, handelaars en arbeiders werden officieel
ingeschreven op de lijsten van de Diamantcontrole. Kandidaten die niet
over voorraden beschikten werden geweigerd.²¹⁷ Daar tal van joden onder
deze categorie vielen, “draaide en keerde” de Diamantcontrole tot de regel
werd omzeild ten voordele van diegenen die niet aan die eis konden vol-
doen. Met de handtekening van twee leden van de Diamantcentrale kon
men toch nog worden ingeschreven. Deze werkwijze werd wel gedwars-
boomd door collaborateurs die bij de Duitsers verklikten.²¹⁸ Anderzijds
verwittigde de Diamantcontrole joden voor nakende Duitse maatregelen. Er
werd hen naar verluidt zelfs aanbevolen het land te verlaten wat tot in de
helft van 1942 nog mogelijk was.

Loslippigheid, maar ook hebzucht, dreeven sommigen tot verklikking
of het sturen van anonieme brieven naar Frensel. Deze trof dan snel maat-
regelen om de diamantvlucht te verijdelen, wat meestal leidde tot gedwongen
verkoop. Deze quasi inbeslagnemingen van vooral geslepen diamant wer-
den zelfs zo frequent dat het personeel van de Diamantcontrole bijzonder
argwanend werd. Deze operaties volgden systematisch aanmeldingen bij
hun diensten op. Zij vreesden dat zij werden ingeschakeld in een proces dat
zou leiden tot een algemene inbeslagneming. Dit droeg op zijn beurt bij tot
de toenemende vlucht van joodse diamantairs. De Duitse druk op de sector
en dan vooral op de joden binnen deze sector werd gaandeweg verhoogd.
Michielsen was niet te spreken over deze ontwikkeling en deed zijn beklag

bij de Duitsers over de systematische afbouw van het vertrouwen in de Belgische diamantnijverheid. Hij eiste geschreven garanties van Lemberg ter bevestiging dat de aangegeven diamant niet zou worden verbeurdverklaard en dat de ingeschreven bedrijven steeds een voorkeursbehandeling mochten genieten. Op 12 juni 1941 ontving Michielsens de gevraagde garanties schriftelijk van Holstein.²¹⁹

Ondertussen werd een totaal van 644.528,01 Kt ruwe diamant, 59.604,01 Kt geslepen diamant en voor ongeveer 25 miljoen BEF nog niet gewogen diamant in kaart gebracht.

De razzia's

De al bij al nog redelijk behoedzame diamantpolitiek van Lemberg en de Groep 1 werd grondig verstoord door de uitpattingen van Duitse overheden die de zienswijze van de MV niet deelden. De onenigheid tussen het *Devisenschutzkommando* en de MV bereikte een hoogtepunt toen men begon vast te stellen dat hoe langer hoe meer kapitaalkrachtige joden het land uitvluchtten, vaak met reeds aangegeven diamantpartijen. Om aan deze aderlating een halt toe te roepen werd door de Groep 1 een verplichte inbewaringgeving voorbereid. Het *Devisenschutzkommando* was het met deze benaderingswijze niet eens en besloot om eigenhandig twee razzia's uit te voeren in de beurslokalen. Hiervoor werd het bijgestaan door de Sipo-SD. De eerste razzia was gericht tegen de Diamantkring op 18 augustus 1941 en de tweede tegen de Diamantbeurs op 6 oktober 1941. De Pelikaanstraat en de Hovenierstraat werden dan zorgvuldig afgezet en de uitgangen van de lokalen werden versperd. Vervolgens drongen de douanebeambten van het *Devisenschutzkommando* vergezeld van de Sipo de lokalen binnen en gingen naar verluidt bijzonder brutaal tekeer, klappen werden uitgedeeld. Diegenen die zwart goed bij zich hadden smeten het op de grond of in de toiletten. Aanwezigen werden verplicht hun zakken te ledigen en werden zelfs uitgekleeft om een vernederende inspectie te ondergaan. Een groep van vierhonderd diamantairs uit de Diamantkring werd te voet en in de regen naar het kantoor van het *Devisenschutzkommando* gevoerd.²²⁰ Collaborateurs hielden bij het binnenstormen van de Sipo de diamantairs in het oog om te zien of zij diamanten trachtten te verstoppert. Uit de twee razzia's recupereerde het *Devisenschutzkommando* 400 Kt geslepen diamant en een geringe hoeveelheid ruwe diamant. De geslepen diamant werd verkocht aan het Diamantbureau en de ruwe diamant aan Urbanek.²²¹ De totale opbrengst bedroeg 570.433,00 BEF.²²²

De razzia's leidden tot een toename van de vlucht van rijke joodse diamantairs. Om verdere vlucht te vermijden werden zelfs diamantairs gevangen genomen. Lemberg eiste onmiddellijk een voorraadbeschrijving van deze personen.²²³ Wanneer zij hun voorraad bij de Diamantcontrole afgaven zouden zij weer op vrije voet worden gesteld. De totale *Auswanderung* werd op 21 november 1941 geraamd op 15 personen en de diamantvlucht op 13.600 Kt. Eén joodse diamantair, Sternberg, slaagde er blijkbaar nog in om volkomen "legaal" het land te verlaten.²²⁴

De verplichte inbewaringgeving van geslepen diamanten

Zoals reeds in de vorige hoofdstukken werd vermeld, zocht de MV het probleem van de diamantvlucht op te lossen met een verplichte inbewaringgeving van de waren. De aanmeldingsplicht van februari 1941 zorgde er reeds voor dat de lokalisatie van de beoogde voorraden met zekerheid was vastgelegd. Op 15 november 1941 kon de Diamantcontrole dan overgaan tot het uitvaardigen van een eerste inbewaringgevingsplicht die enkel van toepassing was op geslepen diamant. De inbewaringgeving van ruwe diamant zou in maart 1942 volgen. Aanvankelijk was voorzien dat de inbewaringgeving bij het *Devisenschutzkommando* zou plaatsvinden. De betrachtingen van de Diamantcontrole om de inbewaringgeving zelf te organiseren en zo de inmenging van het ondertussen geduchte *Devisenschutzkommando* te verhinderen werd met succes bekroond en droeg er op de koop toe bij dat tal van diamantairs extra tijd werd gegund om voorzorgsmaatregelen te nemen. De verordening werd bekend gemaakt per omzendbrief van de Diamantcontrole en in het Staatsblad van 21 november 1941 (verordening nr. 6, nr. 325). Dit depot werd voorgesteld als een antwoord op de nationale behoefte om de diamantindustrie in leven te houden door een halt toe te roepen aan de diamantvlucht. Het depot moest worden uitgevoerd op de Diamantclub, Pelikaanstraat 62, ten laatste op 29 november 1941.²²⁵ Diamanten werden in verzegelde omslagen afgestaan met daarop de beschrijving van de inhoud en de handtekening van de eigenaar. In ruil hiervoor kreeg men een kwitantie waarop te lezen stond dat de eigenaar verantwoordelijk bleef voor al wat de stenen overkwam, ook in gevallen van nalatigheid door de bedienden. De diamantairs werden verplicht dit te ondertekenen. Er werd een strikt geheime lijst voorgelegd van 'betrouwbare' ondernemingen die niet door de depotverplichting gebonden waren. Onder deze ondernemingen werden alvast de Italiaanse ondernemingen, firma Otto Bozenhardt en het kantoor William Frensel gerekend.²²⁶ Eigenlijk kwam het hierop neer dat alle 'fatsoenlijke Belgen' alles moesten inleveren, dat lieden die betrekkingen onderhielden met collaborerende middens ongeveer de helft inleverden en dat de collaborateurs weinig of niets inleverden.²²⁷ Eén bron vermeldt ook het bestaan van een lijst van bevoordeelde joodse diamantairs.²²⁸ Hierover kon voorlopig geen bijkomende informatie worden gevonden. De verplichte inbewaringgeving had een zeer ongunstig psychologisch effect. De al bij al nog vrij bevredigende activiteit binnen de sector werd plots stilgelegd. In de beurzen werd alle activiteit gestaakt. Men weerhield zich ervan om nog verder ruwe diamant te verwerken omdat men vreesde dat de geproduceerde geslepen diamant op zijn beurt moest worden ingeleverd.²²⁹

Nogmaals werden de Belgen, ditmaal door Lemberg, op het hart gedrukt dat deze maatregelen niet bestemd waren om inbeslagnemingen voor te bereiden.²³⁰ Doch reeds op 18 december 1941 liet de RTE aan Holstein weten dat de depots van de Diamantcontrole in Antwerpen tegen januari 1942 moesten worden *sichergestellt* om dwangmatig verkocht te worden aan Urbanek. De RTE wilde onmiddellijk tot de keuring overgaan van de

depots en ontving hiervoor reeds het akkoord van Jaeck, het hoofd van de Groep 1 in Brussel.²³¹

De verplichte inbewaringgeving van ruwe diamanten

Met de eerste verplichte inbewaringgeving werd zowel door de Belgische als door de Duitse diamantautoriteiten gepoogd om een halt toe te roepen aan de toenemende diamantvlucht. De hoge intrinsieke waarde van geslepen diamant maakte dat dit type diamant de voorkeur genoot bij vluchtelingen. Dit zou kunnen uitleggen waarom de verordening enkel geslepen diamant betrof. In januari 1942 echter werd er in Duitse kringen gedacht aan een uitbreiding van de verplichte inbewaringgeving naar ruwe diamant. Reeds van in het begin was dit plan verbonden aan de intentie om de inbewaringgeving te laten volgen door een inbeslagneming.²³² Ditmaal was de diamantvlucht niet langer de beweegreden, maar eerder het verdwijnen van diamanten in het zwarte circuit en het daaruit voortvloeiende verlies voor de oorlogsindustrie.²³³ Er werd reeds op gewezen hoe de fabrikanten de officiële verwerking van ruwe diamant meden om te voorkomen dat de geproduceerde geslepen diamanten gedeponeed moesten worden. Bij de Diamantcontrole trachtte men integendeel de nakende verplichte inbewaringgeving te verbinden aan een slijpverplichting. Hierdoor zou minder industriediamant naar Duitsland vertrekken en werd meer diamantverwerking aan Antwerpen voorbehouden. Dit druiste echter regelrecht in tegen de richtlijnen van het opperbevel van de *Wehrmacht* in Berlijn. Het *Oberkommando des Wehrmachts* (OKW) zette de MV namelijk dringend aan tot het ter beschikking stellen van alle overblijvende reserves diamanten uit de bezette gebieden. Slijpen moest worden verboden om verspilling van ruwe diamant te voorkomen.²³⁴

De verplichte inbewaringgeving van ruwe diamant, boort, industriediamant, poeder, enz. werd uitgevaardigd op 17 maart 1942. Deze waren moesten ten laatste op 28 maart 1942 bij de Diamantcontrole worden gedeponeed. De Duitsers hoopten de hand te kunnen leggen op 150 tot 200.000 Kt. Op 13 april 1942 bleek er slechts 88.000 Kt ruwe diamant gedeponeed te zijn. De opsplitsing door Urbanek gebeurde als volgt : 6.000 Kt slijpbaar (joods aandeel : 3.600); 3.000 Kt boort om te kunnen slijpen; 10.000 Kt waardeloos poeder en 69.000 Kt industriediamant en boort (joods aandeel : 41.500 Kt) die zou worden bestemd voor de RTE. De verkoop van de 69.000 Kt geselecteerde industriediamant ter bestemming van de Duitse oorlogsindustrie werd in juni 1942 uitgevoerd.²³⁵ Net als in 1941 had deze maatregel weer tot gevolg dat een aantal - 75 volgens de Belgische inlichtingendiensten - joodse ingeschrevenen van de Diamantcontrole weigerden hun waar te deponeren en het land uitvluchtten.

In dit verband, werd oorspronkelijk - er was toen nog geen sprake van liquidering van joodse ondernemingen - besloten een onderscheid te maken tussen joodse en "arische" warendepots. Men dacht eraan de joden te verplichten om de in bewaring gegeven waren te verkopen aan de prijzen van 10 mei 1940 (75 BEF/Kt). Indien moeilijkheden opdaagden en de aan-

koop niet kon geschieden moesten de goederen worden aangeslagen. Uiteindelijk werd toch een onmiddellijk liquideringsbevel van de joodse ondernemingen in overweging genomen. Ditmaal werd ook de Groep 12 bij de gesprekken betrokken. Het plan bestond erin om de liquidering te laten volgen door een inbeslagneming op de in bewaring gegeven ruwe diamant door Frensel. Deze laatste moest de diamanten vervolgens voor verkoop ter beschikking stellen van het Diamantbureau.²³⁶

2.6.2.3 De liquidering van de joodse diamantondernemingen (mei 1942 - augustus 1944)

Rond 17 april 1942 werd gezamenlijk door de Groepen 1 en 12 aan de joodse ondernemingen die bij de Diamantcontrole waren ingeschreven, geopenbaard dat zij vóór 1 juni 1942 zouden worden geliquideerd. Dit ging gepaard met een schrapping uit het handelsregister, uit de Diamantcentrale en uit de Diamantcontrole. Op 30 april 1942 werd William Frensel officieel aangesteld tot *Verwalter* van de joodse diamantondernemingen. Dit mandaat kwam dus bovenop zijn vroegere mandaat als liquidator van de 'vijandelijke' diamantondernemingen die in de praktijk echter alle 'joodse' ondernemingen waren. Op basis van de lijsten van de Diamantcontrole werd een lijst van 1.351 te liquideren joodse ondernemingen overgemaakt aan Frensel.²³⁷ Er werden uiteindelijk 1.271 joodse diamantondernemingen effectief geliquideerd.²³⁸ Daarbij moeten ook nog de 700 gevluchte ondernemingen worden geteld waarvan het bestaan slechts werd ontdekt na het openbreken van kluizen. Dat brengt het totaal op ongeveer 2.000 ondernemingen.

Inbeslagneming op de in bewaring gegeven diamanten

De joodse diamantairs moesten eigenhandig hun zaak kelderen door de schrapping bij het handelsregister aan te vragen. Er was voorzien dat deze schrapping enkel plaats kon vinden mits het voorleggen van het inbewaringgevingsbewijs van de Diamantcontrole. Bij deze schrapping werd de afgiftestrook ondertekend zodat het leek alsof de in bewaring gegeven diamanten teruggeleverd waren door de Diamantcontrole. Dit document werd gerecupereerd door Frensel die de goederen vervolgens zonder meer bij de Antwerpse Diamantbank (waar zij ondergebracht waren) in ontvangst kwam nemen. Men kon zich onmogelijk aan deze plunderingsmaatregel onttrekken zonder zich bloot te stellen aan represailles. Dewyspelaere trachtte zich echter alsnog te verzetten tegen deze praktijken. Hij eiste een schriftelijke bevestiging van de Duitse autoriteiten dat Frensel de officiële *Verwalter* van joodse ondernemingen was en dat men zich aan zijn bevelen diende te onderwerpen. Deze bevestiging werd hem op 22 mei 1942 door Holstein bezorgd.²³⁹ Eens de diamanten door de Antwerpse Diamantbank waren vrijgegeven, werden de geslepen diamanten voorgelegd aan Frans Raeymaekers en E.L. Ongers om ze te schatten. Er was oorspronkelijk voorzien dat zij vervolgens door Frensel zouden worden verkocht aan het Diamantbureau. Het Vierjarenplan in Den Haag (Veltjens) beloofde echter om

in ruil voor de geslepen diamant nieuw slijpbaar materiaal voor te leggen. Holstein opteerde voor deze gunstigere oplossing en veranderde van politiek. De ruilpartij die door Veltjens was beloofd zou uiteraard enkel worden aangeboden aan de niet-joodse benadeelde diamantairs. De vertegenwoordiger van Veltjens, Hans Plümer, beschikte echter niet over de nodige middelen om de diamanten op te kopen. Het geld werd daarom voorgeschoten door Breugelmans en soms ook door een zekere Peeters. Als tegenpartij werd Breugelmans toegelaten om partijen voor zich te nemen aan 18 tot 22 % van de prijs die hij met hoge winst verkocht.²⁴⁰ Deze prijzen, die werden vastgelegd door de Groep 12, de Groep 9 (Prijsbepaling) en de RTE kwamen overeen met de prijzen van 10 mei 1940 (75 BEF per karaat) en werden aan alle kopers toegestaan. Holstein schreef het gevoelige verschil tussen de aangegeven waarde en de opbrengst van de diamanten toe aan de opzettelijke overwaardering van de in bewaring gegeven waar door de joden.

De volledige buit die voortvloeide uit de operatie bedroeg 6.987,99 Kt geslepen diamanten aan een geschatte waarde van 21.411.955 BEF en 49.262,62 Kt ruwe diamant aan een geschatte waarde van 17.515.642 BEF (totaal 38.927.597 BEF).²⁴¹ De verkoopprijs (8.569.800,59 BEF) die door Plümer en Urbanek werd betaald, werd door Frensel op de fiduciaire rekening nr. 78.220 bij de Westbank in Antwerpen gestort. De 'Arische' diamantairs zouden hun waar in de loop van 1943 terugkrijgen.

Tabel 11 : realisatie van de bij de Diamantcontrole in beslag genomen geslepen en ruwe diamanten van joodse diamantairs

Type	Depots	Stuks	Totaal Kt	Verklaarde waarde (BEF)	Opbrengst (BEF)	%
Geslepen diamanten	253	245.428	6.987,99	21.411.955,00	4.834.186,00	23 %
Ruwe diamanten	307		49.262,62	17.515.642,00	3.735.614,59	21 %
Totaal	560		56.250,61	38.927.597,00	8.569.800,59	22 %

Het afronden van de roof

Er werd reeds gezinspeeld op de opvallende chronologische en opportune aaneenschakeling van gebeurtenissen met betrekking tot de plundering. Nauwelijks was de liquidering van de joodse ondernemingen afgehandeld of er kon met de massale deportatie van de joden worden aangevangen. Doch niet iedereen werd onmiddellijk gedeporteerd en de Duitsers zullen nog een ultieme poging ondernemen om de laatste rijkdommen uit de resterende joden te persen.

De boortschaarste in Nederland had de Nederlandse kopers in de zomer van 1942 in toenemende mate naar Antwerpen gedreven zodat de prijzen op de zwarte markt de hoogte in werden gestuurd. De boort in Antwerpen werd te duur voor Frensel en hij zocht naar een oplossing voor dit probleem. De oplossing vond Frensel bij joden die hem om bescherming

verzochten tegen de deportatie. Op het voorstel van Frensel besloot het *Sicherheitshauptamt* in Berlijn om joden die er nog in slaagden om minstens 100 Kt diamant, goud of nog Portugese, Zweedse of Zwitserse valuta ter waarde van 50.000 Zfr. over te maken, voorlopig voor 6 à 8 weken niet te deporteren. Men wees erop dat dit systeem in Nederland zeer gunstige resultaten had opgeleverd. Het ging om 50 à 100 personen die door Frensel en de SD zouden worden bewerkt opdat de diamanten aan de RTE konden worden voorgelegd. Deze operatie zou een 14 dagen duren waarna de "*Evakuierung abgeschlossen sein soll*".²⁴² De joden kochten de diamanten via tussenpersonen bij collaborateurs - waaronder Breugelmans - die astronomische prijzen vroegen voor waardeloos poeder of stof. Frensel kende het verschil tussen boort en stof niet en aanvaardde het goed. Dit procédé werd herhaald tot het patrimonium van de diamantair uitgeput was en de deportatie volgde. Frensel overwoog zelfs om sommigen onder hen de mogelijkheid te bieden om uit te wijken tegen betaling in diamant. De 'actie' verliep zoals gewenst. In één maand leverden 34 families nog 4.090 Kt boort af ter waarde van 7 à 8 miljoen BEF.²⁴³ De eerste 7 families werden na 6 weken gedeporteerd, 4 families doken onder en 23 families bevonden zich op 17 oktober 1942 nog in voorlopige vrijheid. Vermoedelijk rond het einde van oktober 1942 werden de meesten uiteindelijk gevat en weggevoerd. Urbanek nam uiteindelijk 4.115 Kt mee waarvoor hij 308.625 BEF neertelde.

Een aantal diamantpartijen die nog voor het uitbreken van de vijandelijkheden aan banken waren verpand werden in 1941 reeds aangeslagen als vijandelijk vermogen. Tijdens de bezetting echter gaven nog 11 joodse diamantairs in de eerste helft van 1941 partijen bij de Antwerpse diamantbank in pand of in gewoon depot.²⁴⁴ Deze deponeringen ontsnapten evenmin aan Frensel. In tegenstelling tot de bij de Diamantcontrole in beslag genomen diamanten was Frensel in deze zaak verplicht om de 'dagprijs' of reële waarde voor de diamanten neer te tellen. Wel moesten eerst de uitstaande schulden van de in pand gegeven partijen worden afgelost. Dit was ook zo gebeurd bij de liquidering van de 'vijandelijke' diamanten in pand gegeven bij de Amsterdamse Bank voor België in 1940. Frensel telde een totaal van 4.864.744,72 BEF neer en verkocht de diamanten voor 5.420.283,80 BEF. De opbrengst bedroeg 555.539,08 BEF. Dit bedrag werd op de fiduciaire rekening nr. 78.220 bij de Westbank gestort.²⁴⁵ Op 16 februari 1944 werd de Amsterdamse Bank voor België krachtens de verordeningen betreffende het vijandelijke vermogen verzocht om een tweede groep partijen in pand gegeven diamanten aan Frensel over te maken. Het betrof 1.375,35 Kt geslepen diamant en 10,75 Kt ruwe diamant die behoorden aan 15 joodse ondernemers.²⁴⁶ De overname vond plaats in juli 1944 tegen betaling van 2.241.721,65 BEF ter aflossing van de schulden. De verkoop aan de dagprijs leverde 2.993.309 BEF. De opbrengst, vermeerderd met de schattingskosten en de *Verwaltungstakse* van 3 % bedroeg 850.156,75 BEF en werd direct op de inmiddels naar de *Société française de Banque et de Dépôts* (SFBD) overgehevelde rekening nr. 78.220 gestort.²⁴⁷

Frensel maakte in 1943 ook de inventaris op van de goederen die hij met de medewerking van het *Devisenschutzkommando* (dat enkel uit was op deviezen) sinds april 1941 aan de talrijke kluizen en brandkasten van de geliquideerde joodse diamantondernemingen had onttrokken. 136 brandkasten en 1.497 kluizen werden tot en met 6 april 1943 door Frensel opengebroken.²⁴⁸ Er bleven toen nog 50 kluizen open te breken.

Tabel 12 : kluizen naar lokatie

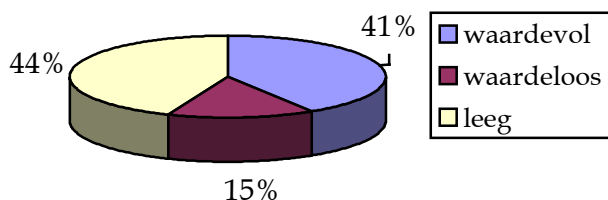
Beurs voor Diamanthandel	723
Diamantclub	528
Antw. Diamantkring	224
Vestingstraat 60	13
Fortunia	9
Nog te openen	50
Totaal	1.547

Tabel 13 : brandkasten naar lokatie

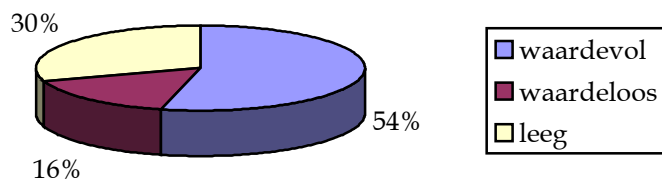
Beurs voor diamanthandel	43
Antw. Diamantkring	25
Hoveniersstraat 53	21
Hoveniersstraat 38	12
Vestingstraat 56-60	12
Pelikaanstr. 82	9
Pelikaanstr. 94	5
Diamantclub	4
Leysstraat 26 (R. & L. Goldmuntz)	4
Van Immerseelsstraat 14 (N. May)	1
Totaal	136

De inhoud van de kluizen en brandkasten kon als volgt worden ingedeeld :

Grafiek 10 : kluizen naar inhoud in %

Grafiek 11 : brandkasten naar inhoud in %

Over de diamanten die in kluizen en brandkasten werden gevonden kon weinig duidelijk materiaal worden gevonden. Ook hier moet men zich beroepen op de enige coherente bron : het globale rapport van Frensel *de dato* 6 april 1943 waarvan Tabel 14 een overzicht biedt (en waarvan een aantal posten nog voorlopige cijfers inhielden).

Tabel 14 : realisatie uit kluizen en brandkasten

	<i>Karaat</i>	<i>Opbrengst (BEF)</i>
ruwe diamanten - Pulver	1.160,87	89.225,25
ruwe diamanten	419,84	199.956,20
Geslepen diamanten	357,89	276.207,00
Totaal		565.388,45

Joden die door het *Devisenschutzkommando* werden betrapt op overtredingen tegen de deviezenverordeningen (in de diamantsector betrof dit diamantvlucht en -ontduiking) werden meteen in een *Wehrmachtgevangenis* gestopt en ter beschikking gesteld van de SD voor deportatie. Het *Devisenschutzkommando* verzekerde er zich echter van dat deze joden eerst het formulier *Anmeldung Judischen Vermögens* invulden en hun bezittingen overmaakten. Tussen het *Devisenschutzkommando* en de MV bestond een akkoord over de bestemming van de gevatte diamanten. Alle in het kader van strafzaken in beslaggenomen diamantproducten werden aan Frensel in bewaring overhandigd. Wanneer het *Devisenschutzkommando* wilde overgaan tot

inkassering werd Frensel met de verzilvering belast. Hiervoor ontving hij een commissie van 2 %.²⁴⁹ De geslepen diamanten werden geschat door de diamantairs Frans Raeymaekers, E.L. Ongers en Frans Van Elsen.²⁵⁰ Zij ontvingen hiervoor een commissie van 1 %.²⁵¹ Ook hier werden de klassieke verkoopkanalen gebruikt. De gehanteerde prijzen waren dezelfde als voor de door de MV geliquideerde goederen, namelijk die van 10 mei 1940. Een vermeerdering met 10 % werd voorzien ten bate van de verklikkers die de zaken aanbrachten bij het *Devisenschutz-kommando*.²⁵² Diamanten die nog niet waren verkocht, werden na het volbrengen van de deportatie op vraag van de BTG eveneens aan Frensel toevertrouwd.

Nog vóór januari 1943 had Frensel voor het *Devisenschutzkommando* reeds 879,73 Kt geslepen diamanten verkocht aan Plümer. Een ander lot van 905,86 Kt geslepen diamanten, dat in bewaring was gegeven aan het Diamantbureau, werd aanvang 1944 eveneens door Frensel opgeëist en gekocht voor 1.252.586,70 BEF. Daar dit lot aan een Belgische instelling werd betaald die de som voorbehield aan de legitieme eigenaar, werd dit laatste cijfer niet in de eindberekening opgenomen.

Toen mocht worden verondersteld dat het diamantvluchtgevaar was geweken, was meteen de belangrijkste activiteit van het *Devisenschutzkommando* afgelopen. De BTG vorderde de opbrengst van Frensel op om de individuele onderrekeningen te crediteren. Op 25 mei 1943 was deze overheveling volbracht.²⁵³ Het saldo van de rekeningen van het *Devisenschutzkommando* bij de SFBD was 3.536.315,16 BEF (69 uitsluitend joodse titularissen).²⁵⁴ Er kan echter onmogelijk worden bepaald of het hier gaat om zaken die uitsluitend betrekking hebben op de diamantairs. Dit cijfer wordt in geen enkele andere bron aangehaald en komt in geen enkel rapport van Frensel voor.

Een laatste afronding van de plundering kon plaatsgrijpen dankzij de goede samenwerking met andere Duitse diensten die na het beëindigen van de deportatie op het achtergebleven joodse patrimonium aasden. Het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete* (RMfdbO) haalde in het kader van de zgn. *Möbelaktion* de leegstaande woningen leeg van gedeporteerde joden. Ook door het RMfdbO werden waardevolle voorwerpen ter keuring voorgelegd aan het kantoor Frensel. Tijdens deze plundertochten trof het RMfdbO pandbriefjes aan van de Openbare Kas van Lening in de Venusstraat 13 te Antwerpen. Verstringe, de boekhouder van Frensel, haalde de panden op en het geld dat nodig was om de schuld af te lossen werd door het kantoor Frensel voorgeschoten. Het is niet duidelijk of het hier wel om diamanten ging of eerder over edelmetalen en juwelen. De bestuurder van de Openbare Kas had niet gewacht op de komst van Verstringen. Hij had reeds spontaan contact opgenomen met Frensel met betrekking tot de uitvoering van de Duitse verordeningen. Eind augustus 1944 bedroeg het saldo op de onderrekening nr. 78.039/763 (RMfdbO) bij de Westbank 274.863,10 BEF.²⁵⁵

De bevrijding

De laatste maatregelen tegen de nog aanwezige joodse diamantairs dateerden van oktober 1942. Toen werden de laatsten onder hen voor deportatie gevat. Een aantal slaagden er nog in om onder te duiken. De rest van de bezettingsperiode zou door de Duitse 'diamantautoriteiten' en vooral door Frensel worden aangewend om ultieme vondsten op te eisen en te inventariseren. In mei 1943 ving hij aan met de opstelling van de eindbalans van de plunderoperatie en in juli - augustus 1944 werd de inhoud van de rekeningen van de Westbank waarop de realisatie was gestort van de verbeurd verklaarde goederen die behoorden tot de joodse diamantondernemingen, overgeheveld naar de rekeningen van de BTG bij de SFBD. Op dat ogenblik stonden de geallieerde troepen als het ware reeds voor de deur.

Op het einde van augustus 1944 verhuisden de Groep 12 en de BTG hun diensten naar Baden-Baden in Duitsland. De rekeningen bij de Westbank en de SFBD werden niet afgesloten en de fondsen werden niet mee naar Duitsland genomen. "*Für den Fall einer Störung im Clearing*" klonk het officieel bij de *Kommissar* bij de Nationale Bank die deze fondsen nodig had als manipulatiefonds. Het verzilveren en overhevelen van *Treuhandkonten* zou trouwens nog maanden in beslag genomen hebben en hiervoor was het te laat. Men verwachtte bovendien dat de banken zich hiertegen zouden verzetten. Het geld bleef met andere woorden in België. Depots en waardepapieren echter konden wél gemakkelijk gerecupereerd en vervoerd worden naar Duitsland. Waardepapieren uit het bureau Frensel werden afgehaald en op 31 augustus 1944, vier dagen voor de bevrijding in een koffer naar Baden-Baden gestuurd. Op diezelfde dag werden een aantal pakjes diamanten door de SFBD overgemaakt aan een Duitse onderluitenant die de Hansabank vertegenwoordigde in de lokalen van de SFBD. De pakjes werden oorspronkelijk door het *Devisenschutzkommando* geleverd aan Frensel. Zij werden door de Groep 12 in de kluis van de BTG in Baden-Baden ondergebracht. Daar werd een inventaris van de stenen en ook de speciën opgemaakt en werden de koffers vervolgens naar Göttingen gestuurd waar de BTG zinnens was haar zetel definitief te vestigen.

2.6.3 Cijfermatige conclusie van de diamantroof

Het veelvuldige cijfermateriaal dat tot dusver in deze analyse werd geciteerd, betreft ten genedele het geheel van de roof. Meer dan eens ging het om voorbeelden of enkele goed gedocumenteerde maar geïsoleerde transacties, stortingen, aangiftes of deponeringen die geenszins aanspraak kunnen maken op volledigheid. Rekening houdend met de talloze beheerskosten, commissielonen, honoraria, taksen, bankkosten, fraudes, winsten, enz. blijkt het schetsen van een betrouwbaar globaal beeld een uitermate hachelijke onderneming. De werkelijke tol die de joodse diamantairs betaalden onder de Duitse bezetting zal wellicht nooit worden achterhaald. Dit neemt niet weg dat men zich niet mag onttrekken aan de verplichting om te pogen om de eindbalans van de plunderingen op te stellen. Hiertoe konden alvast

een aantal goed becijferde bronnen worden aangewend. Vooral in het kader van de algemene overheveling van de fiduciaire rekeningen van de Westbank naar de *Société Française de Banque et Dépôts* tussen 17 juli en 29 augustus 1944 werden overzichtelijke balansen opgemaakt. Ook uit de documentatie van de na-oorlogse Belgische Dienst van het Sekwester (Ministerie van Financiën) kon nauwkeurige informatie worden gevonden over de individuele onderrekeningen. Bij de Diamantcontrole leefde naar verluidt de wil om alle plunderingen zorgvuldig in kaart te brengen. Er kon vooral voordeel worden getrokken uit een schrijven van Alois Van Ginniken, expert boekhouder, gerechtelijk deskundige en verantwoordelijke voor de verzilvering van de diamanten in de sekwesterzaak Frensel. Dit schrijven was gericht tot Alfred Pranger, de ambtenaar die het sekwester van de BTG waarnam. Een bijlage bestond uit de volledige lijst van de door de joodse en niet-joodse diamantairs in bewaring gegeven diamanten die verplicht werden overgemaakt aan de *Verwalter* William Frensel.

Tabel 15 geeft een overzicht van de rekeningen die Frensel bij de Westbank opende en die werden overgeheveld op de globale fiduciaire rekening nr. 29.999 bij de SFBD. De rekeningnummers van de Westbank werden ook bij de SFBD als referentienummers behouden.

Tabel 15 : rekeningen door Frensel geopend bij de Westbank

<i>Verwaltung</i> Frensel Vrije Diamanthatel	78.050
Antwerpse Diamantkring	78.184
Frensel <i>Reichsmark</i>	78.817
William Frensel <i>Treuhänder Francs Belges</i>	78.841
Frensel <i>Sammel-Sperrkonto Jüden und Feindvermögen (Strafsachen DSK)</i>	78.209
Frensel <i>Liquidation jüdischer Diamanthändler-Betriebe</i>	78.220
<i>Verschiedene Sperrkonten</i> Frensel	78.039

Het is evenwel niet steeds even duidelijk of de inhoud van al deze rekeningen in aanmerking komt om de schets van de plundering te vervolledigen. Over de rekeningen 78.050, 78.184, 78.817 en 78.841 werd alsnog geen documentatie gevonden. De informatie met betrekking tot de rekening 78.209 is fragmentarisch. Niet alle rekeningen werden naar de SFBD overgeheveld. Wat wél bij de SFBD terecht kwam, benaderde volgens de Dienst voor het Sekwester na de bevrijding zowat 30 miljoen BEF (vijandelijke goederen inclusief) na aftrekking van de kosten.²⁵⁶ Dit bedrag werd eveneens naar voor geschoven in het Eindveslag van de Groep 12. De twee rekeningen die bij het Belgische Sekwester aan bod kwamen voor een grondige studie en die de basis vormden voor een na-oorlogse restitutiepolitiek waren de rekeningen 78.220 en 78.039.

Diamanten in beslag genomen bij de Diamantcontrole

De rekening 29.999 van de SFBD werd alvast gecrediteerd met een bedrag van 8.569.500,59 BEF uit de rekening 87.220 bij de Westbank. De inhoud van

deze rekening bestond uit de realisatie van de bij de Diamantcontrole in beslag genomen diamanten van geliquideerde joodse ondernemingen. Deze rekening omvatte eveneens de realisatie van de bij de banken in bewaring gegeven diamanten die in 1944 als 'joods' vermogen werden gerecupereerd. Een late overschrijving waarvoor nog geen rekeningnummer was voorzien maar dat oorspronkelijk wel voor de rekening 78.220 was bestemd (*Sonder-schreiben* Frensel) bedroeg 730.424,35 BEF en betrof 7 van de 15 diamantpartijen die aan de Amsterdamse Bank voor België in pand waren gegeven en in februari 1944 en door Frensel waren opgeëist.²⁵⁷ De reële waarde van de geplunderde diamanten schatten is onmogelijk. Wel beschikt men over de waarde die de eigenaars zelf aan hun waar toeschreven bij de inbewaringgeving bij de Diamantcontrole. De totaalwaarde bedroeg 38.927.597 BEF Dit bedrag moet nog vermeerderd worden met de realisatie van de aan de banken toevertrouwde diamanten (675.271,48 BEF) die eveneens op de rekening 78.220 terecht kwam.²⁵⁸ Zo komt men tot een totale verklaarde waarde van 39.602.868,48 BEF. De verhouding tussen de verklaarde waarde en de opbrengst van de verkoop aan Duitsland bevestigt volkomen dat de prijzen van 10 mei 1940 (20 % - 22 %) werden gehanteerd. De hoger vermelde late overschrijving zonder toegeschreven rekeningnummer betrof diamanten waarvoor de volle prijs betaald was. Voor deze post is dus de reële waarde gelijk aan de opbrengst.

In beslag genomen diamanten van andere oorsprong

Een bedrag van 10.360.513,74 BEF, afkomstig van de rekening 87.039 bij de Westbank bestond eveneens uit de realisatie van diamanten. Hier ging het echter niet meer om inbeslagnemingen bij de Diamantcontrole maar om alle plunderingen die door Frensel werden uitgevoerd en die betrekking hadden op de liquidatie van de joodse diamantondernemingen (kluizen, brandkasten, inbeslagneming op individuen, plundering van woningen of panden). Van de rekening 78.039 werden 9 onderrekeningen nooit naar de SFB overgeheveld. Op 31 augustus 1944 werden deze 9 rekeningen afgesloten en in speciën uitbetaald aan een onbekende voor 521.144,30 BEF. Het is niet uitgesloten dat deze speciën deel uitmaakten van het geld dat de BTG in Baden-Baden inventariseerde. Omdat met betrekking tot deze rekening geen sprake is van inbewaringgeving bij de Diamantcontrole werd ook geen "verklaarde waarde" van de diamanten opgetekend. De waarde van de diamanten waarvan de opbrengst op de rekening nr. 78.039 terecht kwam, is bij gebrek aan documentatie helaas niet gekend. Voor een aantal belangrijke bedragen die op deze rekening werden gestort en die de 'vijandelijke' in pand gegeven diamanten betreffen waarop in 1940 beslag werd gelegd, dient niet naar de reële waarde te worden gepeild. Ten opzichte van de banken werd steeds met reële waarden gewerkt. Er zou kunnen overwogen worden om de rest van het totaalbedrag op de rekening 78.039 op basis van de gekende verkoopprijs (20 % van de waarde) op te waarderen (van 20 % naar 100 %). Gerechtigde gronden voor deze opwaardering kunnen echter niet worden voorgelegd. Een opwaardering van de rekening 78.039

wordt bijgevolg liefst vermeden. Deze uiteenzetting wordt in Tabel 16 op overzichtelijker wijze weergegeven.

Tabel 16 : Westbank rek. nrs. 78.220 en 78.039

Rekeningnummer	Onderrekeningen	Verklaarde waarde (BEF)	Saldo (BEF)
78.220	443	39.602.868,48	8.569.800,59
78.039	437	10.360.213,74	10.360.213,74
Sonderschreiben Frensel	7	730.424,35	730.424,35
78.039 uitbetaald op 31.08.44	9	521.144,30	521.144,30
	896	51.214.650,87	20.181.582,98

Strafzaken Devisenschutzkommando

Op de rekening 78.209 van de Westbank werd de realisatie gestort van strafzaken die door het *Devisenschutzkommando* werden behandeld. De in beslag genomen diamanten in het kader van deze strafzaken bedroegen 6.407.401,35 BEF.²⁵⁹ De oorsprong en de bestemming van dit bedrag konden niet worden achterhaald. Op 2 februari 1954, na de oorlog dus, bedroeg het saldo van de ondertussen onder sekwester geplaatste rekening 3.909.600 BEF. Ongeveer hetzelfde bedrag, 4.037.215 BEF, werd op hetzelfde ogenblik in overweging genomen bij de Federatie der Belgische Diamantbeurzen (verder vermeld als Federatie) als basis voor een restitutieoperatie. In verband met deze som werd duidelijk gespecificeerd dat het om plunderingen ging die door het *Devisenschutzkommando* werden uitgevoerd.²⁶⁰ Men kan er vast van uit gaan dat een minimumbedrag van 4 miljoen BEF in aanmerking komt voor het opstellen van een globale evaluatie van de plunderingen.

Overige posten

Een bedrag van 1.625.618,35 BEF werd aangetroffen bij de Westbank en betrof diamanten van de firma Landau & Zonen die door de Duitsers bij de Post waren weggenomen.²⁶¹

Het is niet uitgesloten dat de inhoud van de rekeningen bij de Westbank waarover geen informatie werd gevonden, bestond uit privépatrimonium van Frensel. Dit kan niet met zekerheid worden gesteld. Wat echter wel gekend is zijn de officiële inkomsten van Frensel. Als *Verwalter* van de 'vijandelijke' en 'joodse' ondernemingen ontving hij 800 RM per maand of een totaal van 2.550.000 BEF. Op diamantverkoop in opdracht van het *Reich* ontving Frensel voorts een provisie van 2 % of een totaal van 566.886 BEF op basis van de tot dusver in kaart gebrachte verkopen. Dit is een totaal van 3.117.000 BEF. Bovendien komt de winst die door het Diamantbureau werd geboekt op de 'Goldmuntz-diamanten' ook in aanmerking om het beeld van de plunderingen te vervolledigen. Dit bedrag van 7.509.263,42 BEF bleef tot aan de bevrijding op een rekening van de Antwerpse Diamantbank. Men

kan ook niet voorbijgaan aan de belangrijke provisie van 971.868,13 BEF waarop het Diamantbureau bij deze operatie aanspraak kon maken.

Tenslotte zijn er nog de 1.000 Kt geslepen diamanten die door de BTG naar Göttingen werden gevoerd. Hoewel deze diamanten werden geroofd, werden zij niet opgekocht en kwamen zij niet in aanmerking voor het openen van een onderrekening bij de Westbank. Hun waarde bedroeg minstens 4.000.000 BEF.

2.6.4 **Besluit**

Op basis van deze besproken rekeningen kan geen totaalbeeld worden gegeven van plunderingen van de joodse diamantairs. Hier werd reeds voor gewaarschuwd. Uit de bovenstaande begeleidende uitleg bij elke rekening blijkt ondubbelzinnig dat deze balans volkomen onvolledig zou zijn. Het gaat hier immers slechts om een minimumbedrag.

Het voorlopige totaalbedrag kan dus worden gedefinieerd als de som van de verklaarde waarde van de diamanten die bij de Diamantcontrole werden geroofd + het product van de verkoop van alle andere reeds besproken posten waarvan geen oorspronkelijke waarde kon worden achterhaald + sommige inkomsten van Frensel die aan de beheerde patrimonía werden onttrokken. Deze som wordt gemaakt in Tabel 17.

Tabel 17 : voorlopig totaalbedrag

<i>Voorlopige eindbalans (BEF)</i>	
78.220	39.602.868,48
78.039	10.360.213,74
78.039 uitbetaald op 31.08.44	521.144,30
<i>Sonderschreiben</i> Frensel	730.424,35
78.209	4.000.000,00
Winst Diamantbureau	7.509.263,42
Provisie Diamantbureau	971.868,13
Landau & Fils	1.625.618,35
Provisie en <i>Verwaltung</i> Frensel	3.117.000,00
Diamanten Göttingen	4.000.000,00
Totaal	72.438.400,77

Als wij het in karaat uitdrukken i.p.v. in BEF is het beeld waarschijnlijk accurater. Het totale opgeëiste aantal geslepen diamanten bedroeg ca. 13.000 Kt waarvan hieronder de details²⁶² :

Tabel 18 : ter beschikking van Plümer

<i>Ter beschikking van Plümer :</i>	
Kt	Oorsprong
997,00	Panden Amsterdamsche Bank
6.987,99	Verplichte inbewaringgeving
879,73	<i>Devisenschutzkommando</i> 1940-42
43,74	<i>Devisenschutzkommando</i> 1943-44
296,47	Bank Fischer
250,00	Kluizen
240,00	Overschot <i>Judendepots</i>
1.375,35	Depots Amsterdamsche Bank
775,00	Antwerpse Diamantbank
<i>Ter beschikking van de BTG:</i>	
1.000,00	Diamanten Göttingen
12.845,28	

Het totale opgeëiste aantal boort, ruwe en industriediamanten bestond uit 49.262,62 Kt van de verplichte inbewaringgeving, 25.334,78 Kt uit het 'vijandelijk' vermogen en 4115 Kt boort uit de afpersingsoperatie van Frensel; samen ca. 78.712,4 Kt.

Tabel 19 : ter beschikking van Urbanek

<i>Kt</i>	<i>Oorsprong</i>
49.262,62	Verplichte inbewaringgeving
25.334,78	Vijandelijk vermogen
4115,00	Operatie Frensel
78.712,40	

Op basis van de studie van de rekeningen bij de Westbank en de SFBD bedroeg de roof ca. 72.000.000 BEF. De Studiecommissie beklemtoont hierbij nogmaals het daaraan verbonden voorbehoud. Op basis van de studie van de boekhouding van Plümer en Urbanek kon het gewicht van de onvreemde diamanten vastgelegd worden op ongeveer 13.000 Kt geslepen diamanten en 79.000 Kt industriediamanten.

De cijfermatige conclusie over de 'officiële' beroving van de joodse diamantairs kan dus als volgt luiden :

13.000 Kt geslepen diamanten en 79.000 Kt ruwe en industriediamant met een waarde van minstens 72.000.000 BEF, behorende tot joodse diamantairs in België, werden onder dwang verkocht, in beslag genomen als 'vijandelijk' of 'joods' vermogen en onvreemd door het *Devisenschutz-kommando* tijdens de bezetting van België tussen 10 mei 1940 en 31 augustus 1944.

2.7 De Möbelaktion

Als een vorm van spoliatie bij de slachtoffers heel pijnlijke herinneringen heeft nagelaten, dan is het wel het leeghalen van de woningen waarmee in het kader van de *Möbelaktion* begin 1942 een aanvang werd genomen. Die operatie heeft een bijzondere betekenis, wegens de schaal waarop ze is gebeurd en wegens de radicale aard ervan. Alle appartementen werden grondig leeggemaakt : kleding, meubelen, huishoudgerei, vaatwerk, huislinnen, foto's, persoonlijke papieren, niets werd gespaard. "De confiscatie moest methodisch gebeuren" en weerspiegelde duidelijk de wil van de Duitsers om de joden in Europa van de kaart te vegen en elk spoor van hun bestaan uit te wissen.²⁶³ Hun huisraad moest dienen om de appartementen te be-meubelen van de slachtoffers van de geallieerde bombardementen in Duitsland.²⁶⁴

2.7.1 Aard en oorsprong van de Möbelaktion

De operatie *Möbelaktion* gaat terug tot in het begin van de maand januari 1942 toen Hitler de opdracht gaf om de meubelen in de verlaten appartementen van joden in beslag te nemen. In een telegram van 14 januari 1942, door Rosenberg verstuurd naar de chef-staf van de *Einsatzstab Rosenberg* werd melding gemaakt van de volgende beslissing : "Ter aanvulling van de orders van de *Führer* die u werden gegeven en in opdracht van de *Reichsminister* en Hoofd van de Kanselarij-RK 18483 B- draag ik de *Einsatzstab* de uitvoering op van de actie die volgens dat decreet wordt vereist. Op grond van dat decreet beschikt u over alle huisraad en meubilair dat toebehoort aan joden die de vlucht hebben genomen of nog naar de bezette gebieden in het Westen zullen vertrekken, en kunt u dat ten behoeve van het Bezettingenbestuur in het Oosten aanwenden".²⁶⁵

De *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* die aanvankelijk met de uitvoering van die operatie was belast, delegeerde deze taak aan de *Dienststelle Westen* van het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete* (RMfdbO), die eveneens onder het gezag van Rosenberg was geplaatst. "De volledige verantwoordelijkheid voor actie M en de activiteit van de *Dienststellen* en het personeel van de *Dienststelle Westen* ging vanaf 25.3.42 over in de handen van *Einsatzstab RR* op het *Reichsministerium*".²⁶⁶ Kurt von Behr werd door *Reichsminister* Rosenberg in zijn decreet van 14.1.42 aangesteld tot hoofd van de *Dienststelle Westen* en belast met de uitvoering van "actie M".²⁶⁷ De *Dienststelle Westen*, afdeling van het centraal bestuur van het ministerie voor Frankrijk, Nederland en België, stond in België onder leiding van Mader, *Einsatzleiter Belgien*.²⁶⁸

Hoewel *Einsatzstab Rosenberg* de taak om de meubelen te evacueren had overgedragen aan de RMfdbO, bleef zijn dienst voorrang hebben wat de als 'cultureel erfgoed' gerangschikte objecten betreft : "het *Reichsministerium* zal *Einsatzstab RR* gegarandeerd alle voorraden aanbieden en afstaan die afkomstig zijn van actie M, met name boeken, geschriften, akten en briefwisseling, evenals kunstobjecten zoals schilderijen, sculpturen, go-

belins van grote waarde, stijlmeubelen, gebruiksvoorwerpen en kunstsieraden van metaal, hout, porselein, glas en waardevolle tapijten".²⁶⁹

De *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR) was immers in 1940 opgericht als een nationaal-socialistisch instrument in de strijd tegen de joden, de vrijmetselaars en de andere tegenstanders van het regime. Die taak werd onder leiding van Rosenberg uitgevoerd, met name door de beslagname van hun culturele goederen (zoals archieven, bibliotheken, kunstwerken, muziekinstrumenten).²⁷⁰

In een eerste fase werden de in beslag genomen meubelen ter beschikking gesteld van de RMfdbO, maar zoals wij zullen zien, werden ze later overgedragen aan de Duitse steden die door de bombardementen van de geallieerden waren beschadigd.²⁷¹

2.7.2 Chronologisch kader

Hitlers bevel tot confiscatie, in de bezette gebieden, van de meubelen in de door joden verlaten woningen, dateert van 14 januari 1942. "De directie voor België van het *Reichsminister* voor de bezette Oostgebieden (...) begon omstreeks medio '42 met het leegmaken van de woningen van afwezige joden".²⁷² Eerst werden de woningen van gevluchte joden geplunderd. Reeds in een rapport van 5 maart 1942 had *Einsatzleiter* Mader het over het transport van liftvans die in België zijn opgeslagen : "(...) op initiatief van deze dienst (*Kriegsverwaltung*) werd de beslissing genomen dat de liftvans van Duitse joden die in België, meer bepaald in Antwerpen zijn opgeslagen (volgens de aanwijzingen van *Kriegsverwaltungsrat* Dr. Schurer gaat het om ca. 2.000 coli) dringend over het water naar Düsseldorf moeten worden verscheept en vandaar naar Lüneburg waar ze zullen worden opgeslagen".²⁷³ Hij voegt eraan toe : "Zoals ik verder heb vernomen, werden de verlaten joodse woningen door de *Wehrmacht* geconfisqueerd als kwartier of reservewartier, zodat er een telling kan gebeuren, maar het transport van die meubelen zou in de nabije toekomst nog niet mogelijk zijn".²⁷⁴

Na de deportatie van de eerste 10.000 joden in België, werden de joodse woningen op een systematische manier geplunderd. Op 13 juli 1942 kwamen de vertegenwoordigers van de verschillende Duitse diensten bijeen om de procedure te bespreken : "De joden die in het *Reich* moeten gaan werken zullen vanaf 4.8.1942 - *a rata* van 300 per dag - naar het opvangkamp in Mechelen worden gestuurd, in afwachting van hun verdere transport naar het *Reich*. Door het vertrek van de 10.000 joden van het eerste transport, zullen er naar schatting 2.500 woningen van joden vrijkomen. De SD zal ze verzegelen en tot huiszoeking overgaan (...).²⁷⁵ Wij menen in de tweede helft van de maand augustus 1942 te kunnen beginnen met het wegnemen van het meubilair uit de panden".²⁷⁶

Op een vergadering van 8 augustus 1942 drong Dr. Heym, KVR (*Kriegsverwaltungsrat*) erop aan dat het meubilair zou worden weggenomen eenmaal de joden geëvacueerd waren, en wel om de volgende reden : "In verband met de aan de gang zijnde actie (evacuatie van de eerste 10.000 joden) meent Dr. Heym dat het beter is om met het weghalen van het meu-

bilair te wachten tot de operatie ten einde is, en dit om niet op te vallen. Hij vreest dat de joden anders geen gevolg zullen geven aan de oproep en dat zij in ieder geval aan de geweldmaatregelen zullen trachten te ontsnappen. De woningen kunnen wel reeds worden geteld, er kan een inventaris worden opgemaakt, en de zegels kunnen worden aangebracht".²⁷⁷

Mettertijd hadden de diensten van de RMfdbO steeds meer behoefte aan goederen en raadden zij aan om tot een massale plundering van de joodse woningen over te gaan, in die mate dat de RMfdbO op 6 december 1943 de *Sicherheitsdienst* om een draconische actie in de streek van Luik vroeg : "Mijn dienst in Luik deelt me mee dat de woningen van Belgische joden de laatste tijd maar zelden werden leeggehaald doordat de SD niet meer tot arrestaties is overgegaan. Daar de joden verwachten dat ze op een dag getransporteerd zullen worden, verkopen ze veelal hun bezittingen. Hoe langer men het transport uitstelt, hoe meer goederen er voor ons verloren zullen gaan, en hoe minder mijn dienst die goederen ter beschikking kan stellen van de slachtoffers in het *Reich*. Daar het *Reich* de laatste tijd sterk heeft geleden, zijn bij mijn dienst veel meer aanvragen binnengekomen. Ik vraag u om de actie tegen de joden in Luik snel te hernemen, zodat het joodse meubilair snel geïnventariseerd kan worden en naar het *Reich* kan worden getransporteerd".²⁷⁸

Het RMfdbO ging tot aan de vooravond van de bevrijding door met de inbeslagneming van joodse goederen. De intense activiteit van de dienst blijkt uit een brief van 18 augustus 1944 van de *Einsatzleiter Belgien* : "Mijn diensten zijn erin geslaagd om, met zeer beperkt Duits personeel, tot in juni 1944 meer dan 100.000 m³ joodse huisraad naar het *Reich* te verzenden".²⁷⁹

Zoals we verder zullen zien, voorzag hij op 18 augustus 1944 de verzending naar het *Reich* van de meubelen die afkomstig waren van woningen die nog door de Duitse troepen werden bezet.

2.7.3 Geografisch kader

De *Möbelaktion* kwam in de bezette gebieden, met name in België, Nederland en Frankrijk, op hetzelfde moment op gang. In elk land was een tak van het centrale bestuur van de RMfdbO gevestigd : de *Einsatzleitung Belgien, Frankreich, Holland*. Onze studie is toegespitst op de actie die werd ondernomen door de Belgische afdeling van de RMfdbO met kantoren in de Grétrystraat 1 te Antwerpen en in de Willem de Zwijgerstraat te Brussel.

Uit de activiteitenverslagen van de *Einsatzleitung Belgien* van het RMfdbO blijkt dat de *Möbelaktion* vooral in Brussel en in Antwerpen heeft plaatsgevonden. Als wij de adressen bekijken op de vorderingsborderellen die in de archieven van de BTG bewaard zijn gebleven, stellen wij vast dat de meeste leeggehaalde woningen zich in Antwerpen en Brussel bevinden.²⁸⁰ Maar de documenten maken ook melding van plunderingen in huizen in Luik : "men moet zich verwachten aan een groter aantal arrestaties in het district Luik. De gebouwen die vrijkomen doordat de joden werden gearresteerd, zullen meteen aan uw dienst worden doorgegeven".²⁸¹ Ook de

woningen aan de kust werden geplunderd. Die taak kwam toe aan de *Kreiskommandantur* van Brugge en vond plaats in Knokke, Blankenberge, Oostende, Middelkerke en Brugge. "In de *Kreiskommandantur* Brugge werden minstens 632 kamers van joden geëvacueerd. De meubelen in kwestie werden momenteel opgeslagen, deels in Knokke en deels in Zedelgem".²⁸²

2.7.4 Het plunderen van woningen

De woningen van de joden werden eerst door de SD verzegeld en de sleutels werden daarna afgegeven aan het *Quartieramt*, een dienst die van de *Militärverwaltung* afhing en zich bezig hield met de huisvesting van de troepen. In het verslag van de vergadering van 13 juli 1942 maakte Mader gewag van de procedure die moest worden gevolgd eenmaal de woningen verzegeld waren : "De sleutels worden in een papieren zak verpakt en bezorgd aan het *Quartieramt* van Brussel, als het om woningen in Brussel gaat. Het *Quartieramt* bezorgt ons dan die sleutels.²⁸³ Het afgeven van de sleutels betekent dus automatisch dat het *Quartieramt* het pand ter beschikking stelt".²⁸⁴

Veel woningen, met inboedel, waren voor het *Quartieramt* bestemd om er de Duitse troepen te logeren : "Het feit dat de huizen van joden eerst aan het *Quartieramt* van Brussel moeten worden aangeboden, heeft te maken met een verordening van Generaal von Falkenhausen, die bepaalt dat officieren en soldaten niet meer samen met Belgen mogen worden gehuisvest".²⁸⁵

Maar wanneer het *Reich* wegens de bombardementen meer woningen nodig had, vroeg Mader dat het *Quartieramt* de gebouwen zou ontruimen om over de inhoud te kunnen beschikken. "(...) mijn diensten moesten aan de lokale *Kommandanturen* de meubelen en huisraad van de joden in bruikleen geven, die ook moesten dienen om het personeel van de *Wehrmacht* bij burgers onder te brengen, of om lokalen in te richten om de troepen te huisvesten. Daar de bombardementen sinds december 1943 heviger zijn geworden, komen er bij mijn diensten ook meer vragen binnen van het *Reich* om meubelen en huisraad in grotere hoeveelheden te bezorgen. Aan die vraag kan slechts, ook al is het partieel, tegemoetgekomen worden als de *Wehrmacht* me alle gebouwen van joden ter beschikking stelt die zij nu nog bezet, om er de meubelen weg te halen. (...) de eerste doeltreffende hulp die ik kan bieden, is het *Reich* al het joodse meubilair te bezorgen waarover de *Wehrmacht* nu de beschikking heeft".²⁸⁶

Om aan de groeiende behoefte aan meubilair tegemoet te komen, vroeg Mader eveneens om te kunnen beschikken over het meubilair dat de 'vijand' toebehoorde : "Er moet worden overwogen of het niet mogelijk is om de slachtoffers [van de bombardementen in Duitsland] het meubilair te geven dat afkomstig is van de vijandelijke goederen. (...) wanneer een terrorist wordt veroordeeld, is de inbeslagneming van zijn bezittingen vaak verplicht, maar er bestaan geen speciale instructies in verband met het gebruik van het meubilair, daar de politiediensten zich daar wegens perso-

neelsgebrek niet kunnen mee bezighouden. Om die redenen worden de woningen van de terroristen niet gebruikt en worden ze geplunderd".²⁸⁷

Alle meubelen werden door de RMfdbO geconfisqueerd, met uitzondering van de vier volgende categorieën :

"a) het bezit van de joden van Britse, Mexicaanse en Amerikaanse nationaliteit (dus burgers van de staten van Noord-, Zuid- en Centraal-Amerika) en het bezit van burgers van staten die niet door de Duitse *Wehrmacht* worden bezet of waarmee het Duitse *Reich* niet in oorlog is, met inbegrip van het bezit van Bulgaarse, Roemeense, Servische, Slowaakse en Griekse joden.²⁸⁸

b) Het meubilair van de woningen die de lokale militaire diensten nodig hebben om hun troepen in België en in Noord-Frankrijk te logeren.

c) Het culturele erfgoed (kunstwerken die echte museumstukken zijn, evenals waardevolle boeken, geschriften, archieven). Op bevel van de *Führer* wordt dat bezit onder de bevoegdheid van *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg Hauptarbeitsgruppe* België en Noord-Frankrijk geplaatst.

d) Kunstvoorwerpen (objecten van een meer dan gemiddelde materiële en artistieke waarde, maar die daarom nog niet als cultureel erfgoed kunnen worden beschouwd). Tot die categorie behoren ook authentieke tapijten. Die objecten zullen door het *Reich* te gelde worden gemaakt door toedoen van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* Cantersteen 47 te Brussel, die instaat voor het centrale beheer van de joodse bezittingen".²⁸⁹

Het RMfdbO deed een beroep op een kunstkenner die door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* werd aangesteld om de voorwerpen en kunstobjecten te sorteren en te selecteren die tot het cultureel erfgoed behoren. Wanneer dat was gebeurd, werd over de rest van de meubelen een akkoord afgesloten tussen het RMfdbO en de *Ortskommandanturen (Quartierämter)* om na te gaan wat men nodig had om de Duitse troepen te logeren en wat ter beschikking van het RMfdbO zou worden gesteld.²⁹⁰

De selectie verliep niet altijd zonder problemen, zoals *Einsatzleiter* Mader rapporteerde : "Ik wijs even op de moeilijkheden die wij hebben wanneer de liftvans, zoals eerder voorzien, nog in België moeten worden gecontroleerd om kunstobjecten terug te vinden en dus één per één moeten worden uitgepakt. Ik vraag u om ervoor te zorgen dat de liftvans als dusdanig naar het *Reich* kunnen worden getransporteerd, of in ieder geval tot in Frankfurt-am-Oder, waar de kunstvoorwerpen in de verdeelcentra zullen worden gecontroleerd (...)"²⁹¹

De voorwerpen die zich in de woningen bevonden, maar niet tot het meubilair behoren, zoals goederen, voertuigen, voedingswaren, moesten door de RMfdbO of het *Quartieramt* tegen kwitantie aan de bevoegde *Ortskommandanturen* worden bezorgd. De *Militärverwaltungschef* moest instructies geven over het gebruik ervan. Edele metalen en valuta die men in de woningen aantrof, moesten tegen kwijting aan de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* worden bezorgd.²⁹²

Bij de voorwerpen die uit de volledig leeggehaalde woningen werden gehaald, bevonden zich ook waardelose stukken van mindere kwaliteit.

In een rapport dat hij op 10 juli 1943 naar de Belgische divisie van de RMfdbO opstuurde deed de *Oberbürgermeister* van de stad Aken zijn beklag over de kwaliteit van de verzonden goederen : “(...) de wagons bevatten veel voorwerpen die geen waarde hebben, tenzij schrootwaarde. De deskundige heeft bijvoorbeeld (...) 50 fornuizen alleen maar een ‘schrootwaarde’ toegekend”. En hij voegde eraan toe : “Wat keukengerei betreft, waren er veel voorwerpen zonder enige waarde. Die voorwerpen werden meegenomen als oud materiaal”.²⁹³ Daarnaast was er ook een kist met onbruikbare horloges.

Van de geconfisqueerde voorwerpen werd door het RMfdbO een inventaris opgemaakt, in akkoord met het *Quartieramt*. Die inventaris moest duidelijk vermelden welke voorwerpen uit de in veiligheid gestelde inboedels ter beschikking zouden worden gesteld van :

- het RMfdbO;
- de *Ortskommandantur (Quartieramt)*;
- de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, Hauptarbeitsgruppe België en Noord-Frankrijk*;
- de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*.

Een kopie van de inventarissen moest aan de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* worden bezorgd.²⁹⁴

De RMfdbO, de *Ortskommandanturen (Quartieramt)* en de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* moesten een bewijs van ontvangst opstellen, bestemd voor de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, met vermelding van de voorwerpen die hun werden toegekend.²⁹⁵

Enkele documenten uit de archieven van de *Einsatzstab Rosenberg* verwijzen naar een selectie die deze dienst heeft gemaakt uit de voorwerpen die door het RMfdbO in beslag waren genomen. Een brief van de *Militärverwaltungschef* (Groep 12), de dato 1 december 1942 en gericht tot de *Einsatzstab Rosenberg* maakte melding van een transport van 500 kg boeken door het RMfdbO, terwijl deze dienst niet bevoegd was om cultuurgoederen weg te nemen.²⁹⁶ Een rapport van 12 februari 1943 vermeldde dat er 25 kisten boeken, opgeslagen in de depots van het *Ostministerium* in Antwerpen, naar het boekendepot van de *Einsatzstab Rosenberg* aan de Livornostraat 125 werden gebracht.²⁹⁷ Dergelijke informatie bevestigt dat de *Möbelaktion* en de actie die de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* ondernam, elkaar doorkruisten. Onderzoek van de archieven van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* om na te gaan of zij betrokken was bij het selecteren van de goederen, hebben maar weinig resultaten opgeleverd omdat veel classeurs die het onderzoek op dit vlak kunnen informeren, ontbreken. Toch toont een concreet geval over een niet-joodse ‘vijand’ duidelijk aan dat de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* een centrale positie innam bij het controleren van de in beslag genomen voorwerpen. Op 30 december 1942 maakte de *Militärverwaltungschef* melding van de aanwezigheid van kunstvoorwerpen in de woning van L.D..²⁹⁸ De *Brüsseler Treuhandgesellschaft* stuurde daarop een deskundige die in een brief van 15 januari 1943 de aanwezigheid bevestigde

van twee schilderijen van beroemde kunstenaars, met name van Jacob Jordaens en Gerhard Honthorst.²⁹⁹ Daarop schreef de *Militärverwaltungschef* op 25 januari 1943 een brief aan de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* waarin hij hem wees op de aanwezigheid van cultuurgoederen die bijzondere aandacht verdienen.³⁰⁰

De woningen moesten worden verzegeld tot het meubilair werd weggenomen of tot bezetting door het *Quartieramt* : "a) met *Feldpostnummer* 43.071 W wanneer de inboedel aan het RMfdbO wordt toegewezen, b) met het *Feldpostnummer* van de bevoegde *Ortskommandantur* ingeval de woning wordt geconfisqueerd voor logies".³⁰¹

De voor het RMfdbO bestemde voorwerpen werden geconfisqueerd door middel van een rekwisitie-attest waarop de waarde van de goederen werd vermeld : "De aanvraag tot confiscatie moet zodanig worden opgemaakt dat zij als confiscatiedocument kan dienen. Zij moet de naam, adres en nationaliteit van de joodse eigenaar vermelden, het depot waar de meubelen zijn opgeslagen, de aard en grootte van het te transporteren meubilair, de forfaitaire waarde ervan".³⁰² Bij grondig onderzoek in de archieven van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* werden voorbeelden van dergelijke rekwisitie-attesten teruggevonden. De Studiecommissie beschikt helaas slechts over alfabetisch geklasseerde documenten, op naam van de eigenaar, van R tot W en voor de steden Antwerpen en Brussel.³⁰³ Dat document met hoofding van het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete Einsatzleitung Belgien* is voorzien van een inventarisnummer en is getiteld *Abtransport aus besichtigten Wohnungen*. Het bestaat uit 9 referenties :

- naam en voornaam van de eigenaar;
- adres;
- de vraag of de woning al dan niet werd verzegeld;
- datum van het transport van de goederen;
- aantal tafels, kasten, stoelen, tapijten, bedden dat werd meegenomen;
- aantal kisten linnen en kleding, porselein en glas, boeken, diverse voorwerpen;
- transportfirma en -nummer;
- datum en naam van het transport per schip, datum en nummer van het transport per trein, adres van het overslagdepot, datum van opslag.

Dat formulier werd ondertekend door de transporteur en de bediende en gedateerd. Die attesten werden wellicht in drie exemplaren opgemaakt voor het RMfdbO, de transportfirma en de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*. De rekwisitie-attesten m.b.t. de stad Antwerpen waren vergezeld van een formulier met het opschrift *Beschlagnameschein* met het briefhoofd van de *Feldkommandantur* 520.³⁰⁴ Het vermeldde de naam en voornaam van de eigenaar, zijn adres en de waarde van het in beslag genomen meubilair. Dat verdient onze aandacht, omdat het een belangrijk aspect blijft van de *Möbelaktion*.

Met de confiscatie van de meubelen vervielen in principe alle rechten van derden, aangezien :

- “a) een schenking in principe niet wordt erkend.
- b) Ingeval van bewezen vorderingen, wordt nog geen borgrecht op de meubelen toegekend, maar bestaat wel de mogelijkheid tot schadevergoeding.³⁰⁵
- c) Aankoop wordt erkend, maar alleen als ondubbelzinnig werd bewezen dat de aankoop was gebeurd vóór in de pers het verbod werd bekendgemaakt om joodse goederen te kopen.
- d) Bewaringscontracten van welke aard ook worden geannuleerd op beslissing van de *Führer* en aan een van de contracterende partijen wordt een confiscatie-attest afgegeven”.³⁰⁶

Maar “Vorderingen van derden op het te transporteren meubilair, die gebaseerd zijn op documenten en door de Groep 12 van het Militair Bestuur werden erkend, kunnen door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* ingelost worden voor de tegenwaarde die op het confiscatieblad staat vermeld”.³⁰⁷ De archieven van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* bevatten verschillende schriftelijke verzoeken, opgesteld door advocaten of door de eigenaars zelf, met betrekking tot onbetaalde huur door joodse huurders die waren gevlucht of gedeporteerd.³⁰⁸ Er werd vaak gevraagd om de meubelen ter beschikking te stellen voor verkoop, zodat het bedrag van de onbetaalde huursommen kon worden gerecupereerd. “De heer M. en zijn gezin hebben het pand van mijn klant verlaten zonder adres op te geven en met achterlating van het meubilair in het gehuurde goed; hij moet de heer S. verschillende maanden achterstallige huur. Anderzijds heeft mijn cliënt vastgesteld dat de Duitse overheid de appartementen in kwestie heeft verzegeld. Zou u dus zo goed willen zijn om mij toestemming te geven het meubilair te verkopen zodat mijn klant de achterstallige huur kan recupereren en het goed zo snel mogelijk weer te huur kan stellen”.³⁰⁹

Andere eigenaars eisten betaling van de achterstallige huur : “Dit pand werd op 10 mei 1940 bewoond door een huurder met de naam Léon Kardorff, van joodse godsdienst, naar het schijnt geboren in Wenen maar blijkbaar van Nederlandse nationaliteit. Die huurder is in mei 1940 uit België gevlucht en is nooit meer teruggekeerd. In november 1940 heeft het *Quartieramt* het pand opgeëist en laten bewonen door een van zijn leden. De rekwisitie werd op 18 december 1942 opgeheven. Mijn cliënte heeft toen vernomen dat het grootste deel van het meubilair door het *Quartieramt* werd weggenomen; de resterende stukken werden eind verleden week opgehaald, ongetwijfeld door de *Dienststelle des Ostministeriums*, Rogierlaan 193. Gezien die omstandigheden deelt mijn cliënte u het bedrag mee van de achterstallige huur die haar voormalige huurder verschuldigd is en vraagt zij daarvan betaling”.³¹⁰

Na overleg met de RMfdbO, de Groep 12 en de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, en na onderzoek van de gegrondheid van de vorderingen en de waarde van de in beslag genomen meubelen werd de gevraagde som door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* op de rekening van de klager gestort. Deze

conclusie steunt enerzijds op een document dat voor elke individuele aanvraag werd teruggevonden en dat door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* aan de Groep 12 werd gericht. Een uittreksel : “*Es wird die Genehmigung erbeten, zu Lasten der von uns an die Zahlmeisterei der Militärverwaltung abzuführenden Verwaltungsüberschüsse die Forderung der Hausbesitzerin M. gegen S. in Höhe von bfrs. 2.000,- befriedigen zu dürfen. Der in der Beschlagnahmeverfügung de OFK vom 24.3.1944 angebene Gegenwert der vom RMfdbO übernommenen Möbel- Nr. 1580-beläuft sich auf bfrs. 5.500,-*”.³¹¹

Anderzijds vinden wij voor elke aanvraag een document met de betaalopdracht door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*. Daarin werd de volgende formule gebruikt : “*Es wird gebeten auf Grund anliegender Genehmigung der Gruppe 12 zu Lasten des Kontos 63 nachfolgende Überweisungen vorzunehmen*”. Het vermeldde het gestorte bedrag, het rekeningnummer van de begunstigde, de naam en het adres, en de volgende vermelding : “*Ter compensatie van de aanvraag (...)*”.³¹²

De op het rekwisitie-formulier vermeldde waarde, vindt men ook terug in een ander element van de *Möbelaktion*. Maar om dat te begrijpen, moeten we eerst aandacht besteden aan de bestemming van de geroofde meubelen. De goederen werden aanvankelijk ter beschikking gesteld van het Oostministerie : “*De Führer heeft zijn akkoord gegeven voor de confiscatie van alle meubelen van de gevluchte joden en van degene die nog uit de bezette gebieden zullen vertrekken om het meubilair aan te vullen dat voor het Oostministerie is bestemd*”.³¹³ Later kwam de beslissing om de in beslag genomen voorwerpen ter beschikking te stellen van de slachtoffers in het *Reich* : “*De beslissing om de joodse meubelen, opgeslagen in liftvans, ter beschikking te stellen van de getroffen, werd nog niet genomen, maar de Militaire Commandant voor België en Noord-Frankrijk en zijn secretaris Kriegsverwaltungsrat Dr. Heys denken sterk in die richting*”.³¹⁴

De levering van de meubelen aan de slachtoffers van de bombardementen in het *Reich* gebeurde niet gratis : “*(...) de aanvragen tot confiscatie moeten de identiteit van de eigenaar vermelden, evenals de plaats van opslag en de forfaitaire waarde van het te transporteren meubilair. Daar de meubelen niet gratis, maar tegen betaling van een bepaalde som worden geleverd, moet het bedrag van de verkoop teruggaan naar de joodse eigenaar of naar zijn eventuele wettelijke opvolger. Daarom moet, in akkoord met de Groep 12 van mijn Afdeling Economie zo snel mogelijk een manier worden gevonden om de bedragen veilig te stellen die de steden ten voordele van de joodse eigenaar of van zijn wettelijke opvolger hebben gestort*”.³¹⁵ De Studiecommissie vond tot op heden evenwel nergens een spoor van een storting van de opbrengst van een dergelijke verkoop op rekening van de joodse eigenaars.

De aanvoer van meubelen die aan joden toebehoorden, compenseerde het productietekort in de Duitse meubelindustrie. “*De productieprioriteit van onze industrie en economie gaat uit naar militaire bewapening, wat ons onvoldoende capaciteit laat om meubelen te maken. Het probleem van de Duitse meubelindustrie is onoplosbaar. De “actie M” door de Dienst*

West staat ten dienste van de zwaarst getroffen en van de bombardementen. Dat ontlast de meubelindustrie. (...) in een paar uur tijd na een aanval kunnen de zwaar getroffen gezinnen weer geïnstalleerd worden in een volledig gemeubileerde woning".³¹⁶

2.7.5 Transport en bestemming van de in beslag genomen voorwerpen

De *Möbelaktion* was niet mogelijk zonder de logistieke hulp van Belgische verhuizers. Daarom deed H. Cleff, van Duitse origine en vertegenwoordiger van de Duitse firma Kuhne en Nagel, belast met het meubeltransport naar het *Reich*, een beroep op verschillende verhuisfirma's.³¹⁷ Eén ervan, de firma Arthur Pierre gevestigd in de Isabellalei 93 te Antwerpen, was belast met de verhuis van de meubelen in Antwerpen. Het ophalen van de meubelen was voor die firma zo winstgevend dat zij de Duitse diensten vroeg om voorrang te krijgen bij die taak.³¹⁸ Die firma verhuisde niet alleen meubelen, maar stond ook in voor het transport van joden naar Mechelen.

Arthur Pierre werd veroordeeld tot 5 jaar gevangenisstraf voor collaboratie met de vijand en werd daarna door het Hof van Beroep van Brussel op 5 november 1971 gerehabiliteerd.³¹⁹ Arthur Pierre was niet de enige firma; ook de firma Van Dyck uit Charleroi vervoerde voor rekening van de Duitse diensten in beslag genomen meubelen.³²⁰ De firma Walon Frères (inrichter van een meubelbewaarpplaats waar gevluchte joden hun meubelen hadden opgeslagen) stond ook in voor het verhuizen van de voorwerpen.³²¹ Op grond van een inventaris van de rekwisitiebewijzen die we in de archieven van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* hebben aangetroffen, kunnen we voor Brussel de volgende transportfirma's aanduiden : Armand Smets, Vandergoten, *Office des Propriétaires*, Mathy-Marchal en Abbeloos.

De meubelen werden in verschillende tussendepots opgeslagen : in Brussel in de Transvaalstraat 50 (gewone meubelen), Jean-Baptiste de Cockstraat 31 (gewone meubelen), Nieuwbrug 20 (huisraad), Lakensestraat 79 (kunstwerken), Lakensestraat 153 (gewone meubelen), Eeuwfeestpaleis (gewone meubelen) en in de depots van de rekwisitiedienst; in Antwerpen : Waalsche Kaai 25/27 (gewone meubelen), Ellermanstraat (?) (gewone meubelen), Pelikaanstraat 72 (gewone meubelen), Herbouvillekaai - hangar nr. 6, Waalse kaai - magazijn Janssens; in Luik : rue Bonne Nouvelle 16.³²²

Wanneer de goederen in opslagplaatsen verzameld waren, werden ze per boot of per trein naar het *Reich* getransporteerd : "Zoals voorzien zal het transport ten dele per spoor worden vervoerd, als het rollend materieel beschikbaar is, en anders per schip".³²³ In een verslag van een vergadering op 1 juni 1942 maakte Mader melding van de volgende maatregelen voor de uitvoering van het transport : "Tijdens de gesprekken waarvan sprake, zowel met sectiehoofd Schmitz als met *Oberinspektor Steuer*, werd de formele belofte gedaan om het transport van de containers of andere joodse goederen via aangepaste transportmiddelen te laten gebeuren (schepen, wagons). Die personen hebben gevraagd om de behoeften qua transportmaterieel ten laatste tegen de 10de van de maand ervoor mee te delen (dus voor het eerst

tegen 10 juni 1942). De aanvraag moet schriftelijk gebeuren en moet de noodzaak vanuit militair standpunt vermelden. De maanden juli en augustus 1942 zijn voor onze transporten zeer gunstig. Voor de maand juni 1942 hebben we al mondeling, met akkoord van *Standartenführer* Gruner, 2.500 containers gevraagd, dat is de helft van de containers in voorraad".³²⁴ Op de volgende data tussen 1942 en 1944 vertrokken vanuit Antwerpen rivieraken richting Duitsland : 7 september 1942, 23 november 1942, 22 februari 1943, 10 juni 1943, 14 juli 1943, 17 augustus 1943, 13 september 1943, 14 november 1943 (2 schuiten), 7 februari 1944 (2 schuiten), 17 mei 1944, 18 mei 1944, 1 juni 1944, 12 juni 1944, 15 juni 1944, 26 juni 1944, 30 juni 1944, 15 juli 1944.³²⁵ Wij stelden een toename van de activiteit vast vanaf mei 1944 tot juli 1944 en vooral in juni, toen er 5 transporten per schuit werden uitgevoerd.

De meubelcontainers waren voor de volgende Duitse steden bestemd : 'Düsseldorf, Mainz, Holzminden, Oberhausen, Köln, Münster/Westf., Wanne-Eickel, Königswusterhausen, Berlin, Recklinghausen, Gelsenkirchen, Gladbeck, Bottrop, Aachen, Bremervorde, Hamburg, Soltau, Olzen, Winden/Luhe, Celle'.³²⁶

Vóór zij in de steden aankwamen, werden de meubelen 'gedesinfecteerd'. Het transport met de aak 'Constantin 13', met een lading van 3.880 m³, werd gedesinfecteerd en kreeg een desbetreffend certificaat voor de lading.³²⁷

In Antwerpen werden de goederen die waren opgeslagen in de liftvans van expeditiebedrijven ook massaal gespolieerd. De joden die uit België wilden vluchten gaven hun bezittingen in bewaring bij expeditiebedrijven, zodat ze dan later naar hun asieland konden worden verscheept. De liftvans die toebehoorden aan joden die in het buitenland verbleven en in de haven van Antwerpen in transit waren, werden eveneens door de Duitse overheid opgeëist. Zij werden door *Feldkommandantur* 520 onderschept en naar Duitsland verzonden. "De goederen die per schip verzonden werden naar Duitsland, dienden afgeleverd te worden bij de Heer Heinrich Avisius te Neuwied/Rhein om ze ter beschikking te stellen van *Oberfinanz-Präsident* te Keulen".³²⁸ De liftvans werden naar Duitsland gebracht onder meer met behulp van de transportfirma's Scaldia en de *Agence Maritime Marks*.

Voor het beheer van de depots en de organisatie van het transport was veel geld en veel personeel nodig. In een verslag van 8 mei 1942 maakte *Einsatzleiter* Mader melding van de volgende situatie : "(...) de kosten voor depot en verzending bedragen tot nu toe ca. 500.000 à 600.000 RM, die de *Reichsfinanzminister* beslist heeft ten laste te nemen".³²⁹ Het bestuur van de depots en het transport vergde ook heel wat personeel. In een rapport van de RMfdbO van 3 november 1943 werd melding gemaakt van de aanwerving van 115 Duitse burgers voor de *Dienststelle Westen*.³³⁰

2.7.6 De omvang van de *Möbelaktion*

Het is, wegens een gebrek aan informatie, moeilijk om een precieze raming te maken van de meubelen die naar Duitsland werden vervoerd. Wij be-

schikken wel over cijfers uit Duitse bronnen, maar deze moeten omzichtig gehanteerd worden. Een activiteitenverslag van de RMfdbO, België, over de periode september 1942 tot 30 augustus 1943 maakt melding van de volgende resultaten :

Tabel 20 : omvang van de *Möbelaktion*

Verzegelde woningen :	4.015
Geëvacueerde woningen:	3.868
Overdracht aan de Duitse diensten België	
Volledige woningen :	408
Volledige kamers :	418
Meubelstukken :	11.173

Transporten naar het *Reich* ten voordele van de getroffenen, tot 25 september 1943 : 54.057 m³.³³¹

Als de Duitsers in 12 maanden tijd 4.015 panden verzegelden en 3.868 woningen evacueerden, dan betekent dat dat zij per dag gemiddeld 11 woningen verzegelden en 10 woningen leegmaakten. Uit een rapport van 21 december 1943 blijkt dat er in de maand november 317 woningen van joden werden leeggemaakt en dat er 3.391 m³ meubilair naar Duitsland werd vervoerd. De cijfers in dat rapport bevestigen onze raming van 10 geëvacueerde gebouwen per dag. In een brief van 18 augustus 1944 werd gemeld dat de diensten van het RMfdbO in juni 1944 meer dan 100.000 m³ aan joden toebehorende meubelen naar het *Reich* hadden gestuurd. Wij concluderen daaruit dat tijdens de periode tussen 25 september 1943 en 30 juni 1944, hetzij 10 maanden, het RMfdbO iets minder dan 45.943 m³ had vervoerd.

Wat de omvang van de actie in het hele bezette gebied betreft, vermeldde een activiteitenverslag van het RMfdbO van 3 november 1943 dat in de drie *Einsatzleitungen* Frankrijk, Nederland en België, 52.828 woningen werden verzegeld en dat de inhoud van 47.569 woningen, hetzij 869.992 m³, naar het *Reich* werd getransporteerd.³³²

2.7.7 Besluit

De *Möbelaktion*, die in het midden van de maand januari 1942 van start ging, diende om de inhoud van de woningen die aan joden toebehoorden door het RMfdbO te laten confisqueren. Eerst werden de goederen in de door gevluchte joden verlaten appartementen in beslag genomen, daarna in de woningen van gedeporteerde joden. Die actie heeft voortgeduurd tot medio augustus 1944, aan de vooravond van de evacuatie van de Duitse troepen uit België, en werd naar het einde toe steeds intenser. De opbrengst van de leeggeroofde appartementen was eerst voor het Oostministerie bestemd, en diende daarna om de nieuwe woningen te meubileren van de slachtoffers van de geallieerde bombardementen in Duitsland. De joden moesten dus opdraaien voor de schade die in Duitsland werd veroorzaakt door verplicht hun meubelen af te staan.

Het is niet gemakkelijk na te gaan waar de geroofde voorwerpen uiteindelijk zijn beland, daar er zich verschillende mogelijkheden voorde-

den. Een deel van het in beslag genomen meubilair werd ter beschikking gesteld van het *Quartieramt* om de Duitse troepen in België te logeren. Het culturele erfgoed van waarde werd onder de bevoegdheid van *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* geplaatst, terwijl de stukken met een meer dan gemiddelde artistieke en materiële waarde, die echter niet tot het culturele erfgoed behoorden, door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* werden beheerd. De meubelen die tot geen enkele van die categorieën behoorden, waren bestemd voor het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*. Bij de *Möbelaktion* waren dus het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*, de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, het *Quartieramt* en de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* betrokken, waarbij zij geïnformeerd werd over elke operatie door die diensten.

Door de meubelen naar Duitsland te brengen, vulde men daar het tekort op dat door de vertraagde productie van meubelen en huisraad werd veroorzaakt. De meubelen gingen naar de nieuwe woningen van de Duitse slachtoffers van de bombardementen. Achter die actie, die het imago van de Duitse troepen in de ogen van de Duitse bevolking moest oppoetsen, ging een hele meubelhandel schuil, want de meubelen werden niet gratis uitgedeeld, maar tegen betaling van een som die overeenstemde met de geschatte waarde ervan. De opbrengst van de verkoop van de meubelen “moest in zekerheid worden geplaatst, ten voordele van de joodse eigenaar”. Toch werd er tot op heden op de rekeningen van de slachtoffers geen enkel spoor van de opbrengst van die verkoop teruggevonden.

Het leeghalen van de appartementen gebeurde met de hulp van verhuisfirma's die de goederen naar de tussenopslagplaatsen brachten alvorens ze per boot of per trein richting *Reich* werden verzonden. Het beheer van de depots en de organisatie van de transporten waren een belangrijke fase in de *Möbelaktion* daar er aanzienlijke financiële middelen voor nodig waren, evenals veel personeel. De *Möbelaktion* was weliswaar een Duits initiatief, maar vergde toch de inbreng van Belgische ondernemingen, vooral voor het verhuizen van de meubelen.

Wat de omvang van de *Möbelaktion* betreft, geeft een activiteitenverslag van het RMfdbO ons een idee van het aantal leeggemaakte woningen en van de hoeveelheid meubelen die van september 1942 tot augustus 1943 werd vervoerd : 3.868 woningen werden helemaal leeggemaakt, en 54.059 m³ meubelen werden naar het *Reich* getransporteerd. Het is moeilijk om op basis daarvan een juiste schatting van de schade te maken, omdat het over een activiteit gedurende één jaar gaat, terwijl de actie tot in augustus 1944 werd voortgezet. Anderzijds kunnen we ons moeilijk voorstellen wat 54.069 m³ meubelen eigenlijk voorstelt.

De materiële aspecten van de spoliatie van meubelen die aan joden toebehoorden zijn zeker erg belangrijk, maar toch vormen ze niet de essentie. De meubelen hadden niet alleen een materiële, maar vooral een sentimentele waarde wegens de herinneringen die zij opriepen. Elk object had een eigen geschiedenis, die te maken had met familiebezit, met plaatsen die dierbaar waren of met bepaalde gebeurtenissen. De beroving van die ob-

jecten blijft een pijnlijke herinnering voor de slachtoffers. Geen enkele vergoeding kan dat ooit goedmaken.

2.8 De culturele bezittingen en de kunstwerken

Tegen de achtergrond van de ideologische strijd tegen de tegenstanders van het nationaal-socialistisch gedachtegoed, begonnen de Duitse diensten in de zomer van 1940 met het plunderen van culturele bezittingen. Na de machtsovername in 1933 kwam de nationaal-socialistische ideologie op meerdere gebieden tot uiting in de kunst. Er was enerzijds de verheerlijking van de 'arische' kunst, anderzijds de stigmatisatie van de "Entartete" kunst met joodse en bolsjewistische connotaties. In 1937 werden de 'gedegeneerde' kunstwerken uit de Duitse musea verwijderd. De spoliatie ging nog een stap verder en resulteerde in een systematisch geplande actie. In dit kader werd in 1940 de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR) opgericht, die bestond uit een team specialisten en ervaren deskundigen. Deze spoliatie van kunstwerken en bibliotheken kaderde in de ontwikkeling van twee nationaal-socialistische projecten, nl. het Adolf Hitlermuseum in Linz en de *Hohe Schule* van Alfred Rosenberg.³³³

2.8.1 De kunstmarkt tijdens de bezetting

Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde zich een bloeiende kunsthandel in alle bezette landen van West-Europa. In Frankrijk en Nederland bleven de meeste antiquairs, kunsthandelaars, galerijen en verkoopzalen zeer actief.³³⁴ Velen onder hen profiteerden van de Duitse vraag naar kunstwerken, vooral van grote meesters. In september 1940 reeds was Andreas Hofer, verantwoordelijke voor de uitbouw van de verzameling van Hermann Göring op de Belgische markt, geïnteresseerd in een verzameling doeken van Vlaamse Primitieven die toebehoorden aan een Belgische verzamelaar. Georg Schilling en Erhard Göpel, kunstexperten in dienst van Hermann Voss en Hans Posse, beiden verantwoordelijk voor de verzameling van Linz, kochten regelmatig doeken aan die bestemd waren voor het project van het Hitlermuseum in Linz. Ook Kajetan Mühlmann, een belangrijke handelaar in Duitse kunst met een winkel in Den Haag, werd actief op de Belgische kunstmarkt via zijn rechtstreekse medewerker, de antiquair Maurice Lagrand. Hitler en Göring behoorden tot zijn belangrijkste klanten. De Dorotheum verkoopzaal in Wenen kreeg ook belangstelling voor de Belgische markt.³³⁵ Ook andere Duitse musea waren geïnteresseerd in de Belgische kunstmarkt, waaronder het *Rheinische Landesmuseum* in Bonn, dat in 1942 werken van Caspard Netscher, Jacob Jordaens, Ferdinand Bol, Jan Steen en Nicolaes Berchem kocht.³³⁶

Voor de oorlog was de Belgische kunstmarkt niet zo bloeiend als de Franse of Nederlandse. In die landen genoten kunsthandelaars zoals Georges Wildenstein, Paul Rosenberg, Josse Bernheim-Jeune en ook Jacques Goudstikker een internationale reputatie. Laatstgenoemden behoorden tot

de eerste doelwitten van de nazi's.³³⁷ In vergelijking met de naburige landen, waren er in België vrij weinig joodse antiquairs. Samuel Hartveld, een belangrijke kunsthandelaar in Antwerpen, was gespecialiseerd in Vlaamse en Italiaanse schilderkunst uit de 16de en de 17de eeuw. Hij was kort voor het begin van de oorlog naar de Verenigde Staten gevlucht en slaagde erin een deel van zijn goederen te evacueren; de rest werd verbeurd verklaard door de Duitse overheid. De ERR was bijzonder geïnteresseerd in zijn collectie kunstboeken en zijn documenten; ze werden in beslag genomen en bij de bevrijding door de geallieerden teruggevonden in het depot van Neuschwanstein.³³⁸ Samuel de Maan, die in 1943 overleed in Brussel, en antiquair Jacqueline Pollak, waren beiden specialisten in oude meubelen en toegepaste kunst.³³⁹ Ook David en Jacob Reder hadden een kunsthandel die door de Duitse overheid werd leeggehaald. Tot de antiquairs behoorde ook Frederic Stern die een antiekzaak had aan de Louizalaan.³⁴⁰ Samen met Samuel Hartveld vermelden we ook Léon Seyffers, een kunsthandelaar die zich had toegelegd om de Vlaamse schilderkunst uit de 17de eeuw.³⁴¹ In 1941 verkocht hij twee doeken van Barend Van Orley en van Van der Lisse aan Kajetan Mühlmann. Jacqueline Pollak en Léon Seyffers werden samen met hun familie gedeporteerd.

In België ging de kunstmarkt verder zijn gewone gang en werden er Duitse klanten aangetrokken die bereid waren veel geld neer te tellen voor uitzonderlijke kunstwerken. Na de oorlog werd er, zoals in Frankrijk en Nederland, weinig onderzoek gedaan om een beter inzicht te krijgen in het lot van deze joodse handelaars.³⁴² Zij hadden hun activiteit opgestart in de jaren twintig en dertig en moesten toezien hoe hun handel werd geliquideerd en hun goederen werden verbeurd verklaard door de bezetter. Van de joodse antiquairs die konden vluchten, heeft geen enkele zijn handel heropgestart in België na de oorlog.

2.8.2 **De *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR) en de spoliatie van de culturele bezittingen**

2.8.2.1 Organisatie en werking

Vanaf 24 januari 1934 kreeg Alfred Rosenberg, ideoloog van de partij en een nauwe medewerker van Adolf Hitler, de opdracht de intellectuele en ideologische ontwikkeling te bevorderen van de "*Dienststelle des Beaufragten des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP*".³⁴³ In 1939 telde deze dienst van de nationaal-socialistische partij verschillende afdelingen die zich toelegden op de opvoeding, de ideologische informatie, de letterkunde, de wetenschappen, de kunst en de prehistorie. De ambitie van Rosenberg bestond erin een netwerk van gespecialiseerde hogescholen uit te bouwen die zich zouden specialiseren in de 'belangstellingssferen' van de nationaal-socialistische partij, met name het judaïsme, de vrijmetselarij, het bolsjewisme en de prehistorie. In dit perspectief beantwoordde de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* aan zijn verwachtingen.

Op 17 juli 1940, na de campagne in het Westen en de bezetting van België, Frankrijk en Nederland, nam Alfred Rosenberg op bevel van de *Führer* de leiding op zich van de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR), een operationeel commando dat bestond uit specialisten en academici. Deze dienst stond in voor de geplande strijd tegen de joden, de vrijmetselaars en de tegenstanders van het nationaal-socialistische gedachtegoed. Deze strijd kreeg materieel vorm in de zoektocht en inbeslagneming in de bezette gebieden van archieven, bibliotheken, kunstwerken en ideologisch en cultureel materieel dat uit een van die drie bronnen afkomstig was. Een verordening die Hitler op 1 maart 1942 richtte aan alle Duitse diensten bevestigde de controle van de ERR op de culturele bezittingen : “Ik heb de *Reichsleiter* Alfred Rosenberg gelast deze opdracht uit te voeren in overleg met de Chef van het Opperbevel van het Leger. Zijn stafmedewerkers voor de bezette gebieden hebben het recht op huiszoeking in de bibliotheken, loges en alle andere filosofische en culturele instellingen van welke soort ook om er documenten te zoeken en ze in beslag te laten nemen voor het doctrinale werk van de partij en voor de verdere wetenschappelijke onderzoekswerkzaamheden van de ‘Hogeschole’. Deze reglementering is van toepassing op de culturele bezittingen die ofwel eigendom ofwel in het bezit zijn van joden, of die onbekend zijn, of waarvan de afkomst niet onweerlegbaar kan worden opgehelderd”.³⁴⁴

Op 29 juli 1940 werd er een overeenkomst gesloten tussen de ERR en de *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst* (SIPO-SD), die ondermeer belast was met de inbeslagneming van politieel en politiek materieel : “*Die Bibliotheken in Frankreich und Belgien werden gemeinsam von Angehörigen der Dienststelle des Herrn Reichsleiter Rosenberg und der Sicherheitspolizei durchforscht in gegenseitigem Einvernehmen ersichtet und verteilt. Grundsatz ist das politisch-polizeiliches Material der Sicherheitspolizei, alles übrige der Dienststelle des Herrn Reichsleiter Rosenberg zusteht*”.³⁴⁵ De ERR plande evenwel de overbrenging van de goederen naar Duitsland : “(...) *Nach Übergabe des Materials an die Dienststelle des Herrn Reichsleiter Rosenberg geht es in deren Eigentum über. Der Abtransport wird auch von dieser Dienststelle vorgenommen*”.³⁴⁶

Het algemeen hoofdkwartier van de ERR telde 350 medewerkers in 1943 en lag aan de Margaretenstrasse 18 in Berlijn.³⁴⁷ De *Stabführung* o.l.v. *Stabführer* Gerhard Utikal bestond uit drie departementen : *Auswertung*³⁴⁸; *Aussendienst* [gespecialiseerde afdeling opgedeeld in twee zones, het Westen (Frankrijk, Nederland, België) en het Oosten (URSS, de Baltische landen)]³⁴⁹; *Geschäftsführung* en *Personaleinsatz*.³⁵⁰ Na de campagne in het Westen begon de ERR in 1940 zich te organiseren op grond van een regionale structuur die bestond uit *Hauptarbeitsgruppen* voor België en het Noorden van Frankrijk (Brussel), Frankrijk (Parijs), Nederland (Amsterdam), later ook voor Italië (Verona), het zuiden van Frankrijk (Nice en Marseille), voor het zuidoosten, nl. het oude Joegoslavië (Belgrado). Na de inval van de Duitse troepen in de Sovjet-Unie werden er externe diensten opgericht in het Oosten, (Riga, Dorpat, Reval en Vilna), in het Centrum (Minsk, Gorki en Smolensk) en in de Oekraïne (Kiev, Charkov, Dnjepropetrovsk en Simferopol). In 1944 was de

ERR van plan de diensten uit te breiden naar Afrika, Griekenland, in Yanna, op Korfoe en in Zweden.³⁵¹ Naast deze geografisch verspreide afdelingen, richtte de ERR een reeks *Sonderstäbe* op, speciale diensten die waren gespecialiseerd in het Amerikanisme en het Liberalisme, de Plastische Kunsten, de Muziek, de Pers, de Folklore, de prehistorie, de Ideologische informatie en de Wetenschappen.

De archieven en de gespolieerde bibliotheken moesten als studiematerieel dienen voor de *'Hohe Schule'*, een netwerk van instellingen dat moest worden opgericht na de overwinning van de nationaal-socialistische partij om het onderwijs in het Derde Rijk te helpen ontwikkelen. De centrale 'Hogeschool', die bestond uit filialen die waren verspreid over heel Duitsland en later ook over de bezette gebieden, moest worden gebouwd in het Beierse Chiemsee. In de praktijk bleef het project evenwel beperkt tot de opening, in maart 1941, van slechts één instelling : het *Institut zur Erforschung der Judenfrage in Frankfurt am Main*.³⁵² De bibliotheek van de 'Hogeschool' was de voorziene eindbestemming van de boeken die op 6 december 1940 in beslag waren genomen ten huize van de heer Pollak aan de Slotlaan 117 in Brussel.³⁵³

De kunstwerken van joodse afkomst werden geselecteerd op basis van hun museale waarde en waren bestemd voor de collectie van Linz. *"Alle bisher sichergestellten und künftig noch zu erfassenden Kunstwerte ausschliesslich zur Verfügung des Führers bleiben"*, aldus Alfred Rosenberg in een brief aan Hermann Göring van 3 juni 1943.³⁵⁴ Op het einde van de Tweede Wereldoorlog had de ERR 21.000 kunstwerken geroofd en geselecteerd uit joodse verzamelingen in Frankrijk, België, Nederland en Oost-Europa voor rekening van de *Führer*.³⁵⁵

2.8.2.2 De ERR in België

De ERR, *Hauptarbeitsgruppe Belgien* (HAG), vatte haar Belgische activiteiten aan in de zomer van 1940, onder leiding van Hans-W. Ebeling. Als gevolg van een bevordering werd hij op 11 juni 1942 vervangen door Hans Muchow. Ze waren beiden afkomstig uit Hamburg.³⁵⁶ Op 15 april 1944 werd Hans Muchow op zijn beurt benoemd tot directeur van de HAG Frankrijk.³⁵⁷ Terwijl de ERR zijn spoliaties in de grootste discretie uitvoerde, ontwikkelde hij zijn propagandistische activiteiten.

Het hoofdkwartier van de ERR lag in Brussel, aan de Kasteleinstraat 32, dicht bij de SIPO-SD (Louizalaan 453). Tot de specialisten van de ERR in België behoorden Dr. Rudolf Stampfuss, archeoloog gespecialiseerd in Germaanse volkeren; professor Dr. Hermann Noack, gespecialiseerd in kerkgeschiedenis; Dr. Adolf Vogel; Dr. Karlheinz Esser; Lothar Freund en Peter Wörmke.³⁵⁸

De ERR in België was *"offiziell dem Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich angegliedert"* waardoor hij meteen over diens logistieke middelen kon beschikken.³⁵⁹ In een brief van 10 juni 1947 lichtte Hans Muchow zijn activiteiten in België als volgt toe : *"Der ERR hatte die Aufgabe, Bibliotheken, die sich in Wohnungen oder Instituten befanden, deren Inhaber geflüchtet*

waren sicherzustellen".³⁶⁰ Na de inbeslagneming van de inhoud van de vrijmetselaarsloges, volgens het tracé aangegeven door de GFP en de SD, legde de ERR zich toe op de archieven en de bibliotheken die toebehoorden aan politici en professoren die werden beschouwd als vijanden en waren gevlucht naar het niet bezette Frankrijk, Groot-Brittannië of de Verenigde Staten.³⁶¹ De woningen van de socialistische en liberale ministers Camille Huysmans, Paul-Henri Spaak, Emile Vandervelde, Arthur Wauters, Paul Hymans, Victor de Laveleye en Paul Van Zeeland werden geplunderd. De woningen van Charles Cohen, Alexandre Pinkus, David Van Buuren, Max Gottschalk, Jacques Errera, Herbert Speyer, joodse hoogleraar aan de *Université Libre de Bruxelles*, werden door de ERR gespolieerd. Niko Gunzburg, jood, advocaat, vrijmetselaar en professor aan de universiteit van Gent stond eveneens op de lijst van de door de ERR uitgevoerde plunderingen.³⁶²

Op 21 en 22 augustus 1940 werden de Federatie der Belgische Zionisten aan de Grétrystraat 12 en het Israëlitisch Consistorie van België aan de Jozef Dupontstraat 2 het slachtoffer van de eerste verbeurdverklaringen van joodse bezittingen door de ERR (die goed waren ingelicht door de Duitse politiediensten).³⁶³ De ERR, geëscorteerd door de SD, begaf zich eerst naar de zetel van de joodse organisaties in Brussel en Antwerpen.³⁶⁴ Meestal vond de ERR er weinig nuttig materiaal omdat de meeste goederen vooraf waren weggehaald en de voor de SD en de GFP interessante archieven en documenten reeds door deze politiediensten in beslag waren genomen. De ERR ging zich dan toespitsen op privé-woningen van gevluchte joden (in het bijzonder van Duitse vluchtelingen of joden die met hen in contact stonden). In 1940 werden er archieven, bibliotheken en kunstwerken in beslag genomen in de huizen van de volgende personen : de boekhandelaar Goldstein-Kahan, gespolieerd op 10 september; Léon Kubowitzki, advocaat, leider van het Joods Wereldcongres en initiatiefnemer van de boycotactie tegen Duitsland, gespolieerd op 23 september; Alfred Stern, uitgeweken hoogleraar in de wijsbegeerte die afkomstig was uit Wenen, gespolieerd op 30 september.³⁶⁵ Tot een van de belangrijkste door de ERR uitgevoerde inbeslagnemingen, behoorde de confiscatie van de bibliotheek van Jacques Errera, Koningsstraat 14, waar 16 kisten vol boeken en archieven werden gespolieerd. Vogel, medewerker van de groep Rosenberg in België, omschreef deze inbeslagneming als "*die grösste Privatbibliothek mit wissenschaftlichen Werken der verschiedensten Wissenschaften, die ich bisher in Belgien gesehen habe*".³⁶⁶

Hoewel de ERR bij de plundering van de bibliotheken en culturele bezittingen in België betrokken was, voerden ook de verschillende *Sonderstäbe* inbeslagnemingen uit in het verlengde van hun respectieve specialismen. De *Sonderstab Musik*, bijvoorbeeld, was belast met het 'in veiligheid brengen' van muzikaal materiaal, nl. partituren, muziekbibliotheken, muziekinstrumenten en platen die toebehoorden aan joden en vrijmetselaars.³⁶⁷ Herbert Gerigk, die aan het hoofd van de *Sonderstab Musik* stond, deed bij majoor von Behr, hoofd van de *Dienststelle Westen*, zijn beklag over de bevoegdigheden van zijn dienst in Antwerpen : "*In Antwerpen wusste man nicht,*

dass auch Schallplatten und Schallplattenbruch für uns zu sammeln sind. Man hat auch keine Plattenspieler für uns zur Begutachtung zurückgestellt (was in Brüssel geschehen ist)".³⁶⁸

Vanaf 1940 spolieerde de ERR heel wat doeken, etsen en beeldhouwwerken, die vooral afkomstig waren uit joodse woningen. Het aantal kunstwerken die werden geplunderd in joodse woonhuizen bedroeg 20 bij Norbert Burger, 13 bij Henri Spett, 80 bij Max Gottschalk, 2 bij Joseph Matusewitz, 9 bij Niko Gunzburg, 1 bij Samuel Wolfgang, 5 bij Gustave Kleinberg en 4 bij Jules Salomon. Aanvankelijk primeerde de documentaire waarde van de gespolieerde kunstwerken op de artistieke en financiële waarde. De 9 werken die in beslag werden genomen bij Niko Gunzburg waren van de hand van kunstenaars als Ralli, Patoua, Joseph Schakewitz of Daniël Seghers, en stelden politieke, joodse of maçonnieke onderwerpen voor.³⁶⁹ Onder de doeken die in beslag werden genomen ten huize van Gustave Kleinberg, aan de Louizalaan 244, maakte de ERR melding van een doek van Jozef Israëls met als titel "Bejaarde vrouw" en een werk van Isaac Israëls met als titel "Naaister in haar atelier".³⁷⁰ De *Sonderstab Bildende Kunst* in Parijs was bepaald belust op de joodse collecties die werden ontdekt bij Hugo Andriessse en Eric Lyndhurst in Brussel en die respectievelijk bestonden uit meesterwerken uit de 17de en de 18de eeuw. Op 9 maart 1943 werden beide verzamelingen overgebracht naar het depot van de ERR in Parijs, in het *Jeu de Paume*.

Na de aanvang van de *Möbelaktion* in 1942, ging de ERR zich speciaal toeleggen op doeken, meubelen, tapijten en wandtapijten met museale waarde. Dr. Karlheinz Esser, specialist bij de *Sonderstab Bildende Kunst* in Parijs en actief in Brussel stelde "*in Brüssel dagegen hielt sich der Einsatzstab unter Leitung von Herrn Muchow bewusst fern von der M-Aktion, betätigte sich aber auch nur sehr notgedrungen mit den Aufgaben der Bücherfassung*". In vergelijking met de waardevolle collecties die in beslag werden genomen in Frankrijk, meende hij dat de in België bekomen resultaten ondermaats waren: "*so wurden von Brüssel auch nur ausser einigen unbedeutenden Gemälden und Möbeln aus verschiedenen besitz die verhältnismässig kleine und bereits ebenfalls seit Monaten beschlagnahmte Sammlung eines jüdischen, vor dem deutschen Einmarsch geflohenen Kunsthändlers Reder*".³⁷¹

De goederen die afkomstig waren van de Belgische *Möbelaktion* maakten het voorwerp uit van selecties die werden georganiseerd door de ERR in Duitsland. In 1943 en 1944 organiseerde de *Feldkommandantur 520* (Antwerpen), vanuit de Antwerpse haven, liftvantransporten met bestemming Neuwied, nabij Keulen. Ter plaatse selecteerde de *Amt Bildende Kunst*, die afhing van de ERR, de kwaliteitsvolle meubelen, tapijten en doeken uit alle goederen in de liftvans. Deze door de *Amt Bildende Kunst* geselecteerde goederen waren uiteindelijk bestemd voor het *Institut für Judenfragen* in Frankfurt. Op die manier werden 194 doeken, meestal van de hand van joodse kunstenaars en gespolieerd uit joodse collecties in België, op 15 maart 1943 overgebracht naar het depot van Halle/Saale. Evenzo waren 84 Perzische tapijten en 5 wandtapijten bestemd voor het depot van de ERR, in

Buxheim nabij Memmingen.³⁷² Op 9 februari 1944 werden 68 schilderijen, afkomstig uit de *Möbelaktion* Antwerpen, verkocht voor een totaal bedrag van 26.920 RM in *Café Nutt am Zoo* in Keulen.³⁷³

De ERR stond in nauw contact met de andere Duitse diensten zoals de *Sicherheitsdienst* (SD), de *Geheime Feldpolizei* (GFP), de *Verwalter* van de afdeling *Feindvermögen*, het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete* (RMfdbO), het *Quartieramt*, de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG) en het *Devisenschutzkommando* (DSK); met name die laatstgenoemde dienst leverde kostbare inlichtingen in verband met in België gelokaliseerde waardevolle collecties.³⁷⁴ Het was via het DSK dat de ERR werd ingelicht over de collectie van Hugo Andriessse, die in 1939 was gevlucht naar de Verenigde Staten. Het DSK werd op de hoogte gebracht door een Duitse handelaar die actief was in Lissabon en werkte voor rekening van het *Reichssicherheitshauptamt*. Deze laatste kreeg lucht van de collectie 'Hendry's' die was aangekocht bij de Parijse joodse antiquair Katz. Deze informatie werd via Berlijn doorgestuurd naar het *Devisenschutzkommando*. Na ondervraging door het DSK, leverde de chauffeur van Hugo Andriessse de informatie in verband met de goederen die zich nog bevonden in het huis van de familie Andriessse in de Klauwaartslaan 24. Zo ook informeerde hij het DSK over de aanwezigheid van waardevolle voorwerpen die Hugo Andriessse in december 1939 had opgeslagen in de kelders van het Museum voor Kunst en Geschiedenis aan het Jubelpark.³⁷⁵ De ERR, die door het DSK op de hoogte was gebracht van het bestaan van dit depot, confisqueerde de goederen die in het Museum waren opgeslagen.

2.8.2.3 De bestemming van de in beslag genomen goederen

Voor hun transport met bestemming Duitsland werden de gespolieerde bezittingen opgeslagen in tijdelijke depots aan de Kasteleinstraat 32 en de Livornostraat 146 in Brussel.³⁷⁶ Voorwerpen met een artistieke waarde werden opgeslagen in de Lakenstraat 79, op de zetel van wat vroeger de Belgische Hoge Raad was; de gewone voorwerpen werden opgeslagen in de depot aan het Jubelpark.³⁷⁷ De gespolieerde culturele bezittingen werden in die depots gesorteerd en verpakt. Na de oorlog gaf Hans Muchow inlichtingen over het lot van de gespolieerde bibliotheken: *“Das Buchmaterial, das dem ERR auf diese Weise in Verwahrung gegeben wurde, wurde innerhalb der einzelnen anfallenden Bibliotheken systematisch geordnet; die wertvolleren Bücher wurden karteimässig aufgenommen, bei den weniger wertvollen die Stückzahl festgestellt. Name und Wohnung des Eigentümers wurde aufgenommen, ein Protokoll geschrieben und das Buchmaterial in signierten Kisten verpackt und zunächst in Belgien, (...) in Deutschland luftschuttsicher untergebracht. Herkunft und nähere Umstände einer jeden Bibliothek waren auf die weise jederzeit genau feststellbar”*.³⁷⁸ De kisten met boeken, archieven en kunstobjecten werden voorzien van initialen die bedoeld waren om, aan de hand van veelvuldige combinaties, de eigenaar van de in beslag genomen goederen te kunnen identificeren. De collectie van Hugo Andriessse werd geïdentificeerd als HA, Jacques Errera als ER, Niko Gunzburg als NG; Eric Lyndhurst als LYN. Andere, niet met

initialen gemerkte goederen, werden genummerd : de doeken die in beslag werden genomen bij Gustave Kleinberg werden gegroepeerd onder het nummer 66.³⁷⁹ Nog andere goederen werden ondergebracht onder de benaming BN (*Belgien Nordfrankreich*), terwijl de voorwerpen afkomstig van de *Möbelaktion* werden geïdentificeerd aan de hand van de MA-B voor de *Möbelaktion Bilder*, MA-Ost voor de *Möbelaktion Ostasiatisches* of ook MA-MET voor de *Möbelaktion Metall*.

Door de geallieerde bombardementen op de Duitse steden vanaf begin 1943, begon het hoofdkwartier van de ERR met de evacuatie van zijn diensten en depots. De meeste afdelingen van de ERR en het grootste deel van het personeel werden vanaf november 1943 overgeplaatst naar Ratibor in Silezië. De afdeling muziek werd geëvacueerd naar Leipzig, naar het Silezische Langenau en naar Raitenhaslach. Wanneer het Russische leger eind 1944 Ratibor bereikte, ontruimde de ERR zijn hoofdkwartier in Oberfranken nabij Bamberg, in het kasteel en klooster van Banz en in het stadhuis van Staffelstein. Een miljoen boeken die waren gespolieerd aan Westerse en Oosterse landen bleven liggen in de depots van Ratibor en kwamen in handen van de Russen.³⁸⁰ Er werd ook in het Oosten geprospecteerd naar depots : *“Als erstes Bergungslager war das Schloss Neuschwanstein bestimmt worden. Nach Belegung des Schlosses Neuschwanstein sind dann von der bayerischen Verwaltung der staatl. Schlösser und Gärten auch Räume im Schloss Herrenchiemsee für die unterbringung der weiteren Transporte zur Verfügung gestellt worden (...) Gemietet wurden Räume des ehemaligen Salesianerklosters Buxheim bei Memmingen/Schwaben und aus Privatbesitz Räume des Schlosses Kogl bei Völklabruck/Oberdonau”*.³⁸¹ Berchtesgaden, Füssen, Neuschwanstein in Duitsland, Schloss Seisenegg, Schloss Kogl, Alt-Aussee in Oostenrijk, Nikolsburg in Tsjecho-Slowakije behoorden tot de depots voor kunstwerken. Na de bevrijding van Duitsland en Oostenrijk legden de Westerse geallieerde troepen meer dan 1.400 depots bloot waar gespolieerde culturele bezittingen waren vergaard, samen met werken uit het Duitse patrimonium.³⁸² Aangezien de culturele bezittingen via verschillende wegen, via Brussel, Antwerpen, Berlijn, Keuken, Ratibor, Parijs, in de depots van de ERR waren terecht gekomen, was de identificatie van deze goederen na de oorlog geen sinecure. Kort voor het einde van de oorlog had de ERR de culturele bezittingen naar andere depots overgebracht om ze in veiligheid te brengen.

De door de ERR in beslag genomen bezittingen die in de Belgische tussendepots waren opgeslagen werden niet allemaal naar Duitsland afgevoerd. Bij de bevrijding lagen nog vele Brusselse en Antwerpse depots vol met goederen. Op het einde van de oorlog besloot de MV een deel van de goederen niet naar Duitsland te evacueren om de spoliaties op die manier toe te dekken : *“Kunstgegenstände mussten naturgemäß zurückbleiben teils aus Transportgründen, teils weil gerade hier der propagandistische Vorwurf des ‘Kunstraubes’ bedenklich gewesen wäre”*.³⁸³ De goederen van de joodse antiquair Léon Seyffers en van de kunstverzamelaar en bibliothecaris Max Sulzberger, die allebei naar Auschwitz werden gedeporteerd met het laatste

konvooi van Mechelen op 31 juli 1944, werden na de oorlog gedeeltelijk teruggevonden in het depot aan de Lakenstraat 79 in Brussel.³⁸⁴

2.8.2.4 De omvang van de door de ERR gepleegde spoliaties

De kunstvoorwerpen

Tussen 1940 en 1943 nam de ERR 258 kunstobjecten in beslag, waaronder 236 schilderijen, 17 tapijten en 5 wandtapijten. Van de 14 gespolieerde verzamelingen waren er 12 van joodse origine. Van de 258 geplunderde voorwerpen waren er 249 kunstvoorwerpen, dus 96 % van de totale omvang van de gespolieerde goederen, van joodse eigenaars.

Het resultaat van de door de ERR voltrokken spoliaties onder de 12 joodse verzamelingen ziet er als volgt uit : op 16 november 1940, 20 schilderijen in beslag genomen bij Norbert Burger; op 18 november 1940, 13 schilderijen in beslag genomen bij Henri Spett en 80 schilderijen in beslag genomen bij Max Gottschalk; op 7 februari 1941, 2 schilderijen in beslag genomen bij Joseph Matuzewitz; op 10 februari 1941, 9 schilderijen in beslag genomen bij Niko Gunzburg; op 21 maart 1941, 5 schilderijen in beslag genomen bij Gustave Kleinberg; op 10 juli 1941, 1 doek in beslag genomen bij Samuel Wolfgang; op 18 juli 1941, 4 schilderijen in beslag genomen aan de Louizalaan 32a; op 4 augustus 1941, 4 schilderijen in beslag genomen bij Jules Salomon; op 9 maart 1942, 29 schilderijen, 17 tapijten, 6 wandtapijten, depot van Hugo Andriessse in beslag genomen in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis en 20 schilderijen in beslag genomen bij Eric Lyndhurst; op 14 mei 1942, 39 schilderijen in beslag genomen bij Hugo Zunsheim.

Daarbij komen de 194 schilderijen, 84 Perzische tapijten en 5 wandtapijten van joodse herkomst die op 15 maart 1943 het voorwerp uitmaakten van een selectie door de *Amt Bildende Kunst* in Neuwied, alsook de 68 schilderijen die werden geselecteerd onder de bezittingen afkomstig uit de Antwerpse *Möbelaktion* en verkocht in Keulen op 9 februari 1944.³⁸⁵

Aan de hand van de lijst die na de oorlog werd voorgelegd door Dr. Karlheinz Esser, met een opsomming van de goederen geïdentificeerd als BN (*Belgien Nordfrankreich*) en bestemd om in september 1943 te worden verstuurd naar de *Vöckelmarkt bei St. Georgen* in Oostenrijk, tellen wij 123 kunstvoorwerpen en 11 tapijten.³⁸⁶

Bij de selecties van de ERR-Parijs uit de in beslag genomen goederen van de Belgische *Möbelaktion*, tellen wij 35 schilderijen van grote meesters die werden gespolieerd in het raam van de *M-Aktion Bilder*, 32 oude miniaturen gespolieerd tijdens de *M-Aktion Antike Kleinkunst* en geselecteerd door de ERR in Parijs op 21 en 22 april 1944.³⁸⁷

De ERR-Parijs selecteerde, via van deskundigen die naar Brussel werden gestuurd, uit de goederen die in beslag waren genomen door het *Brüsseler Treuhandgesellschaft*. Op 22 september 1943 wees Karlheinz Esser 25 voorwerpen aan; op 24 september 1943 opteerde hij voor 14 Perzische tapijten. Op dezelfde dag selecteerde hij 10 Perzische tapijten en 3 meubelen die in beslag waren genomen bij de heer Wassermann. Op 11 oktober 1943

sorteerde hij 14 kunstobjecten uit de Landaucollectie. En op 24 april 1944 tenslotte selecteerde Dr. Borchers 18 stukken, waaronder stijlmeubelen. Er werden in totaal 84 kunstvoorwerpen naar Parijs gestuurd om te worden opgeslagen in de *Jeu de Paume*.

249 kunstvoorwerpen afkomstig uit de ERR-actie in België, 283 bezittingen uit selecties die in Duitsland werden gedaan, 68 schilderijen die in Keulen werden verkocht, 134 stukken BN, 35 schilderijen uit de *M-Aktion Bilder*, 32 antieke miniatures afkomstig uit de *M-Aktion Antike Kleinkunst*, 84 voorwerpen die naar Parijs werden verstuurd : wij komen aan een totaal van 885 kunstvoorwerpen afkomstig uit spoliaties en selecties vanwege de ERR in België onder de joodse kunstverzamelingen.

Hoewel dit cijfer ons een idee geeft van de minimumhoeveelheid kunstvoorwerpen die in beslag werden genomen en naar het buitenland verscheept in het raam van de acties van de ERR, is het niet representatief voor de totale hoeveelheid in beslag genomen bezittingen, omdat het in hoofdzaak gebaseerd is op fragmentaire rapporten van de ERR.³⁸⁸ Dit resultaat houdt evenmin rekening met de plunderingen door Duitse officieren of particulieren. Vergeten we niet dat de ERR niet de enige dienst was die bij de plundering van culturele bezittingen was betrokken.

De archieven en de bibliotheken

Van oktober 1940 tot februari 1943 verstuurde de *ERR Belgien* naar het hoofdkwartier in Berlijn, aan de *Margaretenstrasse 18*, 800 kisten vol boeken en archieven.³⁸⁹ Dit is het detail van de transporten naar Berlijn :

Tabel 21 : transport van boeken naar Berlijn

26-27.11.1940	166 kisten
17.01.1941	152 kisten
28.02.1941	109 kisten
30.06.1941	85 kisten
18.11.1941	137 kisten
17.05.1942	81 kisten
1943	70 kisten ³⁹⁰

Aan de hand van een evaluatie van het aantal publicaties in één kist, kunnen wij ons een idee vormen van de omvang van de actie van de ERR.³⁹¹ Deze raming wordt evenwel bemoeilijkt door de bonte samenstelling van die kisten, waarin zowel publicaties als archieven als museale objecten samen zaten. De ERR nam 180 boeken in beslag uit de bibliotheek van de heer Rittersman, verdeeld over twee kisten (dus gemiddeld 90 publicaties per kist).³⁹² De bibliotheek van senator Herbert Speyer bestond, op basis van Duitse ramingen, uit 5.500 publicaties verpakt in 18 kisten (dus gemiddeld 305 publicaties per kist).³⁹³ Alice Pels evalueerde haar bibliotheek op 7.500 publicaties, volgens de ERR opgeborgen in 21 kisten (dus gemiddeld 357 publicaties per kist).³⁹⁴ Bij Bernard Rothschild werden er 220 publicaties in beslag genomen, verdeeld over 2 kisten (dus gemiddeld 110 publicaties per

kist).³⁹⁵ Aan de hand van die cijfers, die aanzienlijk wisselen volgens bibliotheek, kunnen wij met de grootste omzichtigheid het aantal boeken per kist op 150 schatten.³⁹⁶ Aangezien de ERR 800 kisten heeft verscheept richting Berlijn, komen wij een aan vermoedelijk totaal van 120.000 gespolieerde publicaties.³⁹⁷ Wij moeten die raming bijzonder voorzichtig naar voren schuiven omdat ze is gebaseerd enerzijds op de cijfers die zijn meegedeeld door de ERR over een beperkte periode tussen 1940 en 1943 en anderzijds op de ramingen die na de oorlog werden opgegeven door de slachtoffers van de spoliaties, twee bronnen waarvan de juistheid met enige omzichtigheid moet worden benaderd.

Van de 150 bibliotheken die in België door de ERR werden gespolieerd tot in 1943, werden er 100 ingeschreven als joodse verzamelingen : 66 % van het totaal aantal in beslag genomen bibliotheken was van joodse oorsprong. Hoewel de bibliotheken die aan joden toebehoorden een groot deel uitmaken van de gespolieerde bibliotheken, geldt dat niet voor de hoeveelheid kisten die naar Berlijn werden verscheept : 375 van de 800 kisten, of 46,8 % van het totaal aantal kisten. Dus, op basis van een zeer voorzichtige raming, werden in drie jaar tijd circa 56.250 publicaties van joodse eigenaars naar Berlijn getransporteerd.

2.8.3 **Andere diensten die betrokken waren bij de spoliatie van culturele bezittingen**

2.8.3.1 *De Brüsseler Treuhandgesellschaft (BTG)*

De *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, die bedoeld was om de ‘vijandelijke bezittingen’ en joodse tegoeden te beheren, stond ook in voor het beheer van bepaalde in beslag genomen culturele bezittingen : “*Möbel (in besondere Kunstgegenstände) und sonstige Vermögenswerte wurden, (...), in der Regel ebenfalls von der BT verwaltet*”.³⁹⁸ Bij de aanvang van de *Möbelaktion* in België, interesseerde de BTG zich voor waardevolle meubelen en kunstvoorwerpen. Het beheerde aanzienlijke depots in Antwerpen en Brussel, waaronder die aan de Lakenstraat 79. De BTG beschikte ook over deskundigen die naar de verzegelde panden werden gestuurd en de collecties naar waarde moesten schatten. De *Ortskommandantur* en het *Quartieramt* deden ook een beroep op de kennis van deze experts om uitzonderlijke stukken te kunnen onderscheiden van minderwaardige objecten. Dr. Brauer, als kunsthistoricus verbonden aan de nationale galerij van Berlijn en in dienst van de *Propaganda Abteilung*, alsook de beeldhouwer Thormaehlen, werden vele malen opgeroepen door de BTG om als deskundigen verslag uit te brengen.

In de woning van Isidore Saks, aan de Longchampsstraat 165, werd op 1 oktober 1942 een huiszoeking gedaan. Het grootste deel van zijn collectie viel onder het beheer van de BTG en kreeg het nummer 1.001 toegevoegd. De meeste van zijn goederen, waaronder 198 meubelen en kunstvoorwerpen, werden na de bevrijding teruggevonden in het depot aan de Lakenstraat. Meer dan een jaar daarvoor had de ERR, tijdens een bezoek aan de woning van Isidore Saks op 26 februari 1941, 8 kisten met boeken in

beslag genomen, zonder evenwel aandacht te schenken aan de kunstvoorwerpen.

Vanaf 1942 nam de controle van de BTG op de 'vijandelijke' en 'joodse' bezittingen toe. Na de arrestatie van Robert en Alice de Bauer door de SD, onderzocht de BTG hun effecten, hun bankrekeningen en hun eigendommen. Op 17 september 1943 haalde de BTG zorgvuldig hun huis aan de Florencestraat 39 leeg. De BTG selecteerde in totaal 179 waardevolle voorwerpen die, verdeeld over 10 kisten, werden afgevoerd naar het depot van Continental Menkès. Ondertussen ging de ERR, die op de hoogte was gebracht van de aanwezigheid van culturele bezittingen bij de familie Bauer, ter plaatse om er 6 schilderijen in beslag te nemen die werden beschouwd als "*hochwertige Gegenstände*".³⁹⁹ Op 20 september 1943 richtte de BTG zijn aandacht op 5 kristallen luchters die door de RMfdbO in beslag waren genomen. Ervan uitgaande dat deze voorwerpen niet geschikt waren voor de slachtoffers van bombardementen in Duitsland en dat het transport ervan niet bepaald makkelijk zou verlopen, besloot de BTG aanvankelijk ze te verkopen in een veilingzaal. Dit project werd afgevoerd omdat de BTG, een maand later, in een verslag melding maakte van luchters die ter beschikking werden gesteld van het *Quartieramt* na levering van een opvorderingsbon.⁴⁰⁰ Aan de hand van dit voorbeeld kan men de betrokkenheid van de BTG in de plundering van kunstvoorwerpen beter inschatten.

De BTG werd ook geraadpleegd voor specifieke aangelegenheden, zoals nalatenschappen. Zo bezorgde de *Oberfeldkommandantur* aan de BTG het dossier met betrekking tot de nalatenschap van de kunstenares Antonia Vogelzang waarbij 5 schilderijen werden gelegeerd aan Richard Tauber. De BTG meende dat die werken aan haar toekwamen : "*die dem Juden Richard Tauber vermachten Bilder für uns abzuholen*".⁴⁰¹ Thormaelen, een deskundige in dienst van de BTG, raamde de verkoopprijs van deze collectie op 100 RM, de verzekering op 500 RM en de "*Liefhaberwert*" op 1.000 RM.⁴⁰² De BTG verkocht die doeken aan een Belgische koper voor een bedrag van 600 BEF. Het product van de verkoop werd gestort op rekening nr. 35.356 van de SFBF, op naam van Richard Tauber.⁴⁰³

De in beslag genomen kunstvoorwerpen wekten de belangstelling van de Duitse militairen die uit waren op de aankoop van collectiestukken. De MV verzette zich categoriek tegen deze aankoopvragen : "*der Erwerb von Kunstgegenständen (Bilder, Teppiche etc.) aus Feind-oder Judenvermögen durch deutsche Wehrmachtsangehörige unerwünscht ist*".⁴⁰⁴

Vanaf 1942 werden de operaties geregeld tussen de BTG en de ERR; de *Haupt Einsatzführer* Dr. Karlheinz Esser (in 1943) en later Dr. Walter Borchers (in 1944) selecteerden in Brussel de kunstwerken die bestemd waren voor de *Sonderstab Bildende Kunst* van de ERR in Parijs. Fragmentaire lijsten illustreren de maandelijkse transfers die plaatsvonden tussen de BTG en de ERR in Parijs.⁴⁰⁵ Het ging vooral om meubelen, zilverwerk, faience, Perzische tapijten, borduurwerk en muziekinstrumenten, maar ook schilderijen en etsen. De geselecteerde goederen werden overgebracht van Parijs naar de

depots van ERR in Duitsland en in Oostenrijk of bleven liggen in het depot van het *Jeu de Paume*.

2.8.3.2 De *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst* (SIPO-SD) en de *Geheime Feldpolizei* (GFP)

Met de installatie van het Duitse Militair Bestuur gingen tevens de SIPO-SD en de GFP met hun operaties als politiediensten van start. De belangrijkste opdracht van de SIPO-SD was de repressie van alle activiteiten van tegenstanders van het *Reich*, nl. van joden, vrijmetselaars, antinazistische vluchtelingen en de communisten.

De SIPO-SD hing niet enkel af van het Militair Bestuur maar ook van zijn politiek hoofdkwartier, het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) in Berlijn. Het RSHA bestond uit 7 afdelingen, waaronder het departement III (informatiedienst of *Sicherheitsdienst*) en het departement IV (de Gestapo), die zich beide ondermeer inlieten met de jodenvervolging.⁴⁰⁶

Hoewel er een akkoord werd gesloten tussen de ERR en de SIPO-SD, waaraan enkel de documenten van politieel en politiek belang werd toevertrouwd, volgde de SIPO-SD deze overeenkomst niet altijd op de letter: omdat de politiedienst vaak als eerste ter plekke aankwam, legde hij vaak beslag op de opgevorderde bezittingen. Bovendien gebeurden alle huiszoekingen door de ERR bij joodse verenigingen of in woningen altijd in aanwezigheid van een medewerker van de SD of de GFP. De ERR kon niet voorbij de SD, die de panden had verzegeld, om de sleutels ervan te bekomen. Zo had de SD, die over meer manschappen beschikte, een controle over alle beslagen goederen, met uitzondering van de kunstvoorwerpen waarvoor de SD over geen enkele bevoegdheid beschikte.

Zodra de in beslag genomen archieven, documenten en boeken door de SD waren behandeld, werden ze opgestuurd naar Berlijn op het RSHA (afdeling VII), de zogenaamde *Weltanschauliche Forschung und Auswertung*.⁴⁰⁷ Deze afdeling centraliseerde de archieven van joden, vrijmetselaars, marxisten en andere linkse organisaties in de bezette gebieden. Zij verzamelde ook volledige reeksen dagbladen en publicaties.

De ERR stelde zich tevreden met het academische en historische materiaal dat werd opgestuurd naar Frankfurt, terwijl het RSHA het onderzoek toespitste op politiek materiaal dat verband hield met joodse emigranten en hun organisaties. Op die manier werden in Parijs de archieven in beslag genomen van de belangrijkste Russische organisaties die veel joodse leden telden. Het RSHA verzamelde ook oude manuscripten en thora.

In deze context is het belangrijk aan te stippen dat twee verantwoordelijken van het Amsab, Wauter Steenhaut en Michel Vermote, in 1992 onder de archieven van het Opslagcentrum van de historische documentaire verzamelingen van Moskou gedeeltelijk de archieven lokaliseerden van Herbert Speyer, Jacques Errera, Henri Salomon Fast, Charles Cohen, van de redactie van Hatikwah (het orgaan van het Verbond van Zionisten van België), van het lokaal Comité van het Universeel Israëliësch Verbond in Ant-

werpen en van andere joodse organisaties in België, die waren gespolieerd door de ERR en de SD.⁴⁰⁸

Toen de geallieerden Berlijn begonnen te bombarderen, werd het documentatiecentrum van de SD verhuisd naar *Schlesirsee* in Silezië (het huidige Polen) om later nogmaals te worden overgebracht naar het kasteel van Wölfelsdorf (Wilkanow).⁴⁰⁹

2.8.3.3 Het *Devisenschutzkommando* (DSK)

Al heel snel begon het DSK met de verbeurdverklaring van de culturele bezittingen.⁴¹⁰ Deze dienst voerde haar werkzaamheden uit overeenkomstig de *Devisenverordnung* voor België van 17 juni 1940, die bepaalde dat elke onrechtmatige handeling het voorwerp kon uitmaken van een verbeurdverklaring.⁴¹¹ Een dag later, op 18 juni 1940, legde het DSK de hand op de verzameling kunstwerken en tapijten van de familie Sichel-Tuchler, geëmigreerde Duitse joden.

In 1941 wilde het DSK zich de goederen eigen maken van barones J. Lambert en van baron Jean Cassel, een poging die evenwel mislukte omdat de MV deze collecties niet als joods aanzag. Het DSK bracht de ERR op de hoogte van de poging en hoopte op die manier beslag te kunnen leggen op deze collecties.⁴¹² Dit soort spoliaties door het DSK waren evenwel slechts sporadisch.

Op dezelfde manier informeerde het DSK Hermann Göring over de aanwezigheid van de verzamelingen van Andriessse en Lyndhurst. Hij legde beslag op kunstwerken afkomstig uit deze collecties door zijn relaties met Kurt von Behr, die in contact stond met de ERR, aan te spreken.

2.8.3.4 De *Kunstschutz* en de *Archivschutz*

De *Kunstschutz* van de MV, onder leiding van W. Rosemann, zorgde voor de bescherming van het Belgische patrimonium dat in beslag was genomen door de bezetter. De *Kunstschutz* zorgde ervoor dat 252 kastelen, kloosters, musea en woningen, samen met hun inhoud, werden gevrijwaard van de bezetting door Duitse troepen. Onder nummer 252 bevond zich het kasteel van Senefte, eigendom van de heer Philippson.⁴¹³ Een paviljoen van die eigendom werd uitzonderlijk bezet door de *Militärbefehlshaber* von Falkenhäusen. Zijn opvolger, *SS-Gruppenführer* Jungclaus nam in augustus 1944 de volgende beslissing: "*das Schloss zur Verfügung der Wehrmacht bleibt*".⁴¹⁴

De *Archivschutz* van de MV van zijn kant legde zich toe op de inbeslagneming van de archieven van de Staat en de gemeenten, op zoek naar oude Duitse bezittingen.⁴¹⁵ Geen enkel Duits document bevestigt dat de *Archivschutz* joodse archieven spolieerde in België.⁴¹⁶

2.8.4 **Besluit**

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de spoliatie van de culturele bezittingen in België, net zoals in Frankrijk en Nederland, systematisch georganiseerd door de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*. Vanaf juli 1940 begon deze dienst met de spoliatie van de archieven, de bibliotheken en de kunstvoor-

werpen die toebehoorden aan tegenstanders van het nationaal-socialisme, met de joden als eerste doelgroep. De ERR was evenwel niet de enige Duitse dienst die bij deze plunderingen betrokken was. Er was een permanente interactie tussen de ERR en de BTG, de SIPO-SD, de GFP, het *Quartieramt*, het DSK en het RMfdbO, allemaal diensten die, in functie van hun bevoegdheden, deelnamen aan de inbeslagneming van culturele bezittingen.

Het product van deze plunderingen werd afgevoerd via een zeer ingewikkeld netwerk. Een deel van de goederen bleef liggen in wachtdepots in België, andere werden weggebracht naar Duitse depots, zonder dat dit noodzakelijkerwijs rechtstreeks gebeurde. Zo zijn vele meubelen, faiences, wandtapijten en kunstwerken uit de selecties van het *Amt Bildende Kunst* in België eerst in het depot van het Parijse museum *Jeu de Paume* terechtgekomen voor ze uiteindelijk werden afgevoerd naar Duitsland.

De draagwijdte van de spoliaties van culturele bezittingen in België is moeilijk te meten : enerzijds omdat de spoliaties het werk waren van verscheidene Duitse diensten en anderzijds omdat de Duitse bronnen, waarvan de juistheid van de cijfers met enige omzichtigheid moet worden benaderd, fragmentair zijn. Volgens een voorzichtige raming zouden tussen 1940 en 1943 meer dan 56.250 publicaties van joodse origine en 249 kunstwerken zijn verstuurd door de ERR naar Duitsland. Evenzo werden minstens 285 kunstvoorwerpen, die in België waren geselecteerd door de *ERR-Paris*, naar Duitsland verscheept via Parijs. En dan werden er nog 351 kunstvoorwerpen geselecteerd door de ERR in Duitsland.

Een inzicht in de problematiek van de teruggave van deze bezittingen na de oorlog, is slechts mogelijk na de doorlichting die in dit onderzoek werd voorgesteld van de Duitse diensten die betrokken waren bij de spoliaties en aan de hand van een inzicht in het traject dat deze cultuurgoederen hebben afgelegd.

2.9 **De specifieke behandeling van de bezittingen van joden uit het Groot-Duitse Reich**⁴¹⁷

2.9.1 **Historische context**

Het nationaal-socialistische regime, dat emigratie hanteerde als instrument in zijn etnische zuiveringspolitiek, was voor de Duitse joden synoniem voor terreur, uitsluiting en vervolging. In de maanden na de machtsgreep van Hitler vertrokken zo'n 37.000 tot 63.400 joden in ballingschap.⁴¹⁸ Die eerste golf bracht ook een migratiebeweging naar België teweeg die pas eindigde met de Duitse inval op 10 mei 1940. In die periode werden ook wettelijke maatregelen van kracht om de vestiging van buitenlanders op het nationale grondgebied te controleren en desgevallend te reguleren.⁴¹⁹

Sommige Duitse vluchtelingen verkozen zich in België te vestigen, anderen zagen hun verblijf in België als een tussenstap naar een verder asielland (de Verenigde Staten, Latijns-Amerika, Palestina of Frankrijk). De

hulp die de vluchtelingen van de hulporganisaties ontvingen - onder meer het *Comité d'Aide et d'Assistance aux Victimes de l'Antisémitisme en Allemagne* en de Komiteit tot Verdediging der Rechten der joden - kaderde in die optiek.

Gezien de zeer grote mobiliteit van de vluchtelingen, zijn de aantallen zeer moeilijk te schatten. Bij de officieel geregistreerde vluchtelingen moeten natuurlijk de clandestiene vluchtelingen worden geteld die om diverse redenen de officiële kanalen meden. Men schat dat er zo'n 10.000 joodse vluchtelingen vanuit Duitsland door België transiteerden, in de periode van 1933 tot 1938.⁴²⁰ Na de Kristalnacht trokken er nog een 30.000 de grens over, in de hoop een toevluchtsoord te vinden, wat vaak moeilijk, zometeen onmogelijk zou blijken te zijn. Aan de vooravond van de oorlog hadden er zich dus verschillende duizenden joodse vluchtelingen tijdelijk in België gevestigd.

De kandidaat-emigranten kregen in het *Reich* een gepeperde rekening voorgelegd : zij moesten een 'vluchtaks' betalen. Deze werd reeds voor de machtsgreep van Hitler ingevoerd (8 december 1931) en paste vanaf 1934 helemaal in de nationaal-socialistische ideologie : men wou geldelijk voordeel halen uit het massale vertrek van de joden. Vóór zij het grondgebied verlieten, moesten de emigranten, joden en niet-joden, een kwart van hun vermogen afstaan. Die maatregel bracht tussen 1933 en 1940 bijna 900.000.000 RM op en kan gezien worden als een onderdeel van de verduistering van joodse bezittingen ten voordele van het *Reich*.⁴²¹ Wanneer hij zijn 'plicht' had gedaan, mocht de vluchteling, die wellicht reeds geleden had onder de ontjoodsing van de Duitse economie (afzetting of ontslag; vrijwillige of gedwongen spoliatie van ondernemingen en participaties; vereffening; enz.) maar een heel klein deel van zijn bezittingen meenemen : wat geld en de allernoodzakelijkste goederen.⁴²² Wat hij niet had kunnen meenemen zonder de wetgeving te overtreden, werd op termijn door het *Reich* geconfisqueerd.

De relatieve openheid die de Belgische overheid aan de dag legde tegenover de vluchtelingen die tussen 1933 en 1940 het *Reich* ontvluchtten, evolueerde mee met de internationale gebeurtenissen. Vanaf 1938 gingen de deuren geleidelijk aan dicht, zodat de meeste vluchtelingen dan clandestien het land binnentrokken. Vanaf september 1939, bij het uitbreken van de oorlog, voerden de Belgische overheden een versterkte politiebewaking in die de vluchtelingen strenger moest bewaken en de toegang tot het koninkrijk beperken.⁴²³ Die politiek van de harde hand, nog in de hand gewerkt door de psychose van de vijfde colonne, bereikte een hoogtepunt in maart 1940.⁴²⁴ Op initiatief van de Minister van Justitie Paul Emile Janson werd een Coördinatiecomité opgericht waarin de hoogste gerechtelijke autoriteiten zetelden. Midden april gaf het Comité de bevoegde instanties de opdracht om lijsten op te stellen van de Belgische en buitenlandse onderdanen die, wegens hun nationaliteit, politieke of filosofische overtuiging, verdacht werden subversieve betrekkingen met de vijand te onderhouden. Als het land zou worden aangevallen, dienden die personen onmiddellijk gearres-

teerd te worden, bij wijze van preventieve en tijdelijke maatregel. Die maatregel, die inging tegen de elementaire individuele rechten, steunde op de wetsbesluiten van 1916 en 1918 die dergelijke extreme maatregelen 'in oorlogstijd' toestonden.

Op 10 mei 1940 werd de opdracht gegeven om over te gaan tot de arrestatie en opsluiting van de verdachten. Er werden 5.000 tot 6.000 personen opgesloten.⁴²⁵ De meerderheid bestond uit staatsburgers van het *Reich*, waaronder veel joden. Eenmaal in de gevangenis werden zij net als hun lotgenoten onderworpen aan het Algemeen Gevangenisreglement dat bepaalt dat hun bezittingen (Belgische en buitenlandse valuta, juwelen en edelstenen, enz.) bij de Griffie van de strafinstelling moesten worden geregistreerd en afgegeven.

Als gevolg van het steeds verder oprukken van het Duitse leger, werden de gevangenen in onmenselijke omstandigheden naar het zuidwesten van Frankrijk gebracht en daar in kampen opgesloten (Gurs, Saint-Cyprien, Les Milles, Le Vernet, Argelès, etc.). Zij zaten in de val van het Franse gevangenisstelsel en zouden vanaf 1942 de rangen van de gedeporteerden uit Drancy aanvullen.⁴²⁶

In theorie werden de bezittingen die tijdens de overbrenging werden achtergelaten, krachtens artikel 354 en 455 van datzelfde Algemeen Gevangenisreglement aan de Deposito- en Consignatiekas doorgestort, nadat zij desgevallend door de Ontvanger van Domeinen werden verkocht. De Studiecommissie is van deze problematiek, via individuele claims, te laat op de hoogte geraakt, zodat zij dit onderzoek niet ten volle heeft kunnen doorvoeren. Zij zal deze onderzoeken later moeten voortzetten.

2.9.2 **Specifieke behandeling van de joden uit het Groot-Duitse *Reich***

Wanneer het Duitse Militair Bestuur zijn bezettingsadministratie in België ontplooidde, verbleef het grootste deel van de joden die uit het Groot-Duitse *Reich* afkomstig waren, niet meer in het bezette België. De meerderheid was op bevel van de Belgische regering gearresteerd en naar het zuidwesten van Frankrijk gebracht. De anderen waren spontaan over de grens gevlucht, naar het zuiden. Onderweg werden zij ingehaald door het Franse rondschrijven van de Franse regering van 15 mei 1940 die hun opsluiting toeliet.

In het najaar van 1940, wanneer de eerste anti-joodse maatregelen werden uitgevaardigd, waren er nog maar weinig Duitse joden in België overgebleven. Die eerste bepalingen m.b.t. de identificatie van goederen en personen, maakten geen enkel verschil in de behandeling van de joden volgens hun geografische herkomst. Dat was pas het geval met de verordening van 22 april 1942, die uitsluitend betrekking had op joden van Duitse origine die in het buitenland verbleven.⁴²⁷ Krachtens deze verordening konden hun bezittingen, van welke aard ook, ten voordele van het *Reich* in beslag worden genomen en geconfisqueerd (cf. Hoofdstuk 2.4).

Wat de financiële tegoeden betreft, werd die maatregel vertaald in blokkering van de betrokken tegoeden zonder meer : "genoemde joden

kunnen in principe niet meer beschikken over hun effecten- of contantenrekeningen die in een Belgische bank zijn geopend".⁴²⁸ Toch mochten de betrokkenen "'in te bepalen omstandigheden' nog bepaalde sommen innen van de geconfisceerde rekeningen voor hun levensonderhoud". Er werd geen plafond opgegeven dat hen van die toestemming ontsloeg. In dat opzicht "vielen Duitse of ex-Duitse joden onder speciale beschikkingen : zij mochten alleen met toestemming van de bezetter geldopnemingen doen, van welke bedragen ook".⁴²⁹

In de bankinstellingen werden de tegoeden die onder toepassing van deze verordening vielen, als dusdanig gemarkeerd. Het personeel van de Bank van Brussel werd verzocht om "op de adresfiches, de contanten- en effectenrekeningen (...) de vermelding 'Tegoeden geconfisqueerd ten voordele van het Reich krachtens de verordening van 22 april 1942' (...) aan te brengen, evenals op de uittreksels van de contanten- en effectenrekeningen die voor de klanten zijn bestemd".⁴³⁰ De aldus verwittigde klanten konden dan "de aanduidingen laten rechtzetten die wij [de bank] over hun joodse origine of vroegere Duitse nationaliteit hebben of (...) zich tot de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* wenden om een uitzondering aan te vragen".⁴³¹ Als zij niet reageerden zag de bank zich genoodzaakt om hen, op straf van represailles (betaling van schadevergoeding) in de categorie "verdachte joden" onder te brengen en die lijst aan de bevoegde overheid mee te delen. Het waren dus de financiële instellingen die de bezetter moesten inlichten over de tegoeden die zij voor rekening van joden van Duitse origine bijhielden. Krachtens de verordening van 31 mei 1941 hadden de joodse klanten zich bij hun financiële instelling kenbaar moeten maken. Sommigen hadden een brief gestuurd waarin zij meedeelden de joodse godsdienst te belijden, soms om hun nationaliteit mee te delen. Na 22 april werd de Duitse joden niet gevraagd om zich bij hun kredietinstelling te melden. De aangiften van 1941, aangevuld met eventuele verdenkingen, lagen wellicht aan de basis van de informatie die aan het Militair Bestuur werd meegedeeld.

Uit de archieven van de roofofbank *Société française de Banque et de Dépôts* (SFBD) en van de Dienst van het Sekwester blijkt één op drie tegoeden van Duitse joden dat bij de SFBD gecentraliseerd was, ofwel van de Bank van Brussel of van de Bank Philippson afkomstig te zijn.⁴³² Bij de Bank van Brussel behoorden 52 van de 280 rekeningen die naar de SFBD werden getransfereerd toe aan joden van Duitse origine. Bij de Bank Philippson waren 19 van de 51 getransfereerde depots van klanten van Duitse origine.

Ook de gemeenten moesten hun steentje bijdragen. In het voorjaar van 1942 stelden zij lijsten op van de personen wiens bezittingen geconfisqueerd moesten worden. Die lijsten, die met meer of minder ijver werden samengesteld, vermeldde de namen en voornamen van de betrokkenen, en hun adres. Zij vermeldde soms ook geboorteplaats en -datum, evenals de omvang van hun bezittingen of hun beroep.⁴³³ Dat gaf een beeld van de plaats waar de joden uit het Reich zich hadden gevestigd.

Een telling van de Sipo-SD op 27 mei 1942 leverde de volgende ramingen op :

- 2.410 personen in de Brusselse agglomeratie;
- 260 personen in de Antwerpse agglomeratie;
- 16 in de agglomeratie Charleroi;
- 18 in de agglomeratie Luik;
- en 10 andere op andere plaatsen.

In totaal betrof het 2.714 personen.⁴³⁴ Zelfs al leunt dat cijfer dicht tegen de realiteit aan, het geeft toch maar een ruw beeld van de geografische spreiding van de Duits-Oostenrijkse gemeenschap. Als men de bewaarde lijsten bekijkt, lijkt het cijfer voor de Brusselse agglomeratie opgeblazen, terwijl dat voor Antwerpen belachelijk laag ligt.

Het opstellen van de lijsten door de lokale overheden en de financiële instellingen diende als voorbereiding voor de daadwerkelijke toepassing van de verordening van 22 april 1942. Op 1 augustus - vier maanden na de uitvaardiging ervan - werd de BTG officieel belast met het beheer en de vereffening van de geconfisqueerde goederen ten voordele van het Duitse *Reich*. De BTG mocht elke rechterlijke of buitenrechterlijke handeling stellen, nodig voor de goede uitvoering van haar opdracht. Zij kreeg ook inzage in alle akten, boeken en openbare registers.⁴³⁵ Tegen alle verwachting in, bracht de aanstelling van de BTG geen stroomversnelling teweeg. Er moest nog een jaar op tastbare resultaten worden gewacht.

In feite werden de financiële tegoeden van de geïdentificeerde Duitse joden tussen augustus 1942 en december 1943 niet verschillend beheerd. Zij werden in het voorjaar van 1942 geblokkeerd en bij de SFBD gecentraliseerd (in januari-februari 1943 wat de contanten betreft en in september-oktober 1943 voor de effecten). Bij de SFBD bestond er geen onderscheid tussen de tegoeden van de Duitse joden en andere joodse tegoeden, tenzij dat het nummer van de subrekening begon met 35-xxx. Die code wees erop dat de titularis onderhorige van het Groot-Duitse *Reich* was (geweest).

Zonder waarschuwing werden de tegoeden (op de SFBD-rekeningen) van een dertigtal joden op 8 december 1943 in beslag genomen. Wanneer Alfred Pranger, verantwoordelijke van het sekwester BTG daarover na de oorlog werd ondervraagd, legde hij een formeel verband met de verordening van 22 april 1942 : "opgemerkt moet worden dat de Duitse overheid op 8.12.43 het tegoed in speciën dat op die datum bestond ten voordele van het *Reich* had geconfisqueerd (...) in uitvoering van de Duitse verordeningen dat de tegoeden, toebehorend aan Duitse joden, ten voordele van het *Reich* moeten worden geconfisqueerd".⁴³⁶

De transactie in kwestie bestond uit twee delen : de overdracht van een klein bedrag naar de Continentale Bank voor de administratieve kosten (hetzij 0,5 % van het totaal) en een transfer van het saldo naar de Emissiebank, via rekening nr. 171 *Dienststelle Feldpost* nr. 39.600. De opbrengst van de operatie bedroeg 3.579,10 BEF enerzijds en 678.769,05 BEF anderzijds, dat is in totaal 682.348,15 BEF. Van de transactie bleven maar weinig sporen over : geen enkel document in de archieven van de Emissiebank of van de Continentale Bank laat toe de inbeslagneming te voorzien. De BTG gaf op 6 december instructies om deze transactie uit te voeren (ref.

JBK/II VO/Allg./33/Mu), maar ze konden niet worden teruggevonden. Gelukkig liet die beslaglegging van de tegoeden van sommige joden uit het Groot-Duitse *Reich* wel een onuitwisbaar spoor na in de rekeningen van de gespolieerden. Door de individuele dossiers uit te pluizen die de SFBD en de Dienst van het Sekwester hebben aangelegd, konden ze worden geïdentificeerd.

Er lijkt geen enkele logica te schuilen achter die beslagnemingen te zitten. De betrokkenen vertoonden zeker geen gelijklopend profiel. Velen kwamen uit de Brusselse agglomeratie, en waren titularis van een rekeningcourant - met grotere en kleinere bedragen - die dateerde van vóór de transfer naar de SFBD. Sommigen bezaten ook een effectenportefeuille.

Tegelijk deed de BTG bij andere bankinstellingen navraag naar de eventuele tegoeden die zij, ondanks de centraliseringsmaatregelen, nog steeds voor rekening van Duitse joden zouden bezitten. De BTG baseerde zich op de bestanden van het Bureau voor de Aangifte van joodse Eigendommen, om de daarop vermelde financiële instellingen aan te spreken.⁴³⁷ Leidde de aanpak van de BTG tot de inbeslagneming van de aldus opgespoorde bezittingen? Als dat zo was, welk was dan de omvang van die confiscatie? Op die vragen heeft de Studiecommissie geen antwoord kunnen vinden.

Meer dan 18 maanden na de uitvaardiging, werden de gevolgen van de verordening van 22 april 1942 merkbaar. De toepassing ervan kwam tot uiting in een geldopneming bij de SFBD voor rekening van een dertigtal joden van Duitse origine. Het bedrag van de beslagneming bedroeg precies 678.769,05 BEF, kapitaal en onkosten samen. De BTG herhaalde die operatie niet, en de Groep 12 maakte er in zijn Eindverslag helemaal geen melding van. Gezien het mysterie dat er rond hangt, moest die transactie misschien geheim blijven. Zij roept in ieder geval wel een aantal vragen op. Waarom liet de BTG het daarbij, terwijl er nog honderden andere rekeningen in haar bereik lagen? Waarom beperkte zij zich tot de contanten? Waarom koos zij die rekeningen en geen andere? Het onderzoek van de individuele dossiers leverde de Studiecommissie geen antwoord op die vragen. Een kernvraag blijft nog altijd onduidelijk: wat is er met de geconfisqueerde gelden gebeurd? Werd de *clearing*, zoals de transfer naar de Emissiebank doet vermoeden, ooit uitgevoerd? Als dat niet zo is, bestaat er dan een verband tussen die gelden en de BTG-rekening bij de Emissiebank die in oktober 1944 een creditsaldo van 1.390.785,15 BEF vertoont?

Vanaf oktober 1944 trachtten sommige titularissen die uit de clandestiniteit zijn getreden of uit ballingschap zijn teruggekomen, hun goederen weer in bezit te nemen. Sommigen waren op de hoogte van de beslagneming waarvan zij het slachtoffer werden. Hun vraag om uitleg stootte op de ergernis van Pranger, verantwoordelijke van het sekwester BTG. In de zaak O.F., stelde hij laconiek vast: "Het opgeëiste bedrag (...) werd op 8 december 1943 aan de Emissiebank in Brussel gestort, voor rekening nr. 171, *Dienststelle Feldpostnummer* 39.600. Daar dat bedrag zich niet meer in onze handen bevindt, kunnen wij het ook niet teruggeven".⁴³⁸ In diezelfde

zin vergat hij ook gewoon om sommigen de confiscatie mee te delen waarvan zij het slachtoffer waren geweest. Die personen werden in de onwetendheid gelaten, en beperkten er zich toe op 31 oktober 1944 hun saldo op te vragen.⁴³⁹

Nadat zij zich tot de Emissiebank hadden gericht en hun vraag niet ontvankelijk werd geacht, dienden sommigen uiteindelijk een aanvraag in bij de Dienst voor Economische Recuperatie. De uiterste datum voor het indienen van een dossier was 15 november 1945: *“suivant les informations qui me sont parvenues, on peut réclamer jusqu’au 15 courant chez l’Office de Récupération économique (...) les dommages en argent”*.⁴⁴⁰ De betrokkenen drongen dan aan bij de SFBF om het nodige te doen: inderdaad, *“les banques sont obligées de déclarer auprès de l’Office de Récupération économique (...) les sommes versées aux Allemands, sommes qui provenaient de la séquestration des Juifs”*.⁴⁴¹ Maar dan kwam de Belgische Vereniging van Banken met een ontgoochelende rechtzetting: *“de banken moeten alleen de leveringen melden die zij rechtstreeks aan de vijandelijke macht of aan een door hem opgericht of gecontroleerd organisme moesten doen (...) met uitzondering echter van leveringen gedaan a) aan Belgische of buitenlandse banken, gevestigd in België en tijdelijk door de vijand gecontroleerd; b) aan de Emissiebank; c) aan de Continentale Bank, de HansaBank of de Westbank”*.⁴⁴² De procedure, waarop de gespolieerden hun hoop hadden gesteld, bleek dus zonder grond te zijn. De Dienst voor Economische Recuperatie heeft zich helemaal niet bekommerd om de confiscaties waarvan sommige joden van Duitse herkomst het slachtoffer zijn geweest.

2.10 Algemeen besluit m.b.t. de spoliatie van de joodse goederen

Zoals de inleiding bij Deel 2 reeds duidelijk maakte, zaten er in de algemene conceptie van het plunderingsbeleid van het Duitse Militair Bestuur (DMB) twee doelstellingen verweven: 1/ de progressief steeds scherper wordende anti-joodse maatregelen geconcipieerd in Berlijn in bezet België toepassen en 2/ zo veel als mogelijk economisch profijt realiseren ten gunste van de Duitse oorlogsvoering. Bekijken wij in dit algemeen besluit in hoeverre het DMB deze doelstellingen heeft kunnen realiseren en tevens, vanuit het perspectief van de slachtoffers, welke de gevolgen zijn geweest van deze methodisch georganiseerde spoliatie.

Met de nodige afstand bekeken kan de etappegewijze spoliatie van de joodse goederen als volgt worden in kaart gebracht: de identificatie van de goederen, de liquidatie van het economisch weefsel van de joodse bevolking in handel en nijverheid, de omzetting van alle mogelijke materiële goederen (productiemiddelen, voorraden en handelsfondsen van bedrijven, maar ook vastgoed en diamant) in liquide middelen, de systematische plundering van de meubelen, huisraad, kunst- en cultuuroederen, en tenslotte de centralisatie van deze financiële tegoeden en andere waardepapieren bij één bankinstelling.

De identificatie, ingesteld bij Duitse verordening, was ongetwijfeld de hoeksteen van waaruit de spoliatieoperatie kon van start gaan. Het was, m.b.t. bedrijven of onroerend goed, erg moeilijk voor de betrokken joodse eigenaars om aan de verplichte aangifte te ontkomen. Op deze terreinen kan de registratie van de goederen dan ook vrijwel volledig worden genoemd; in de praktijk werden er 7.700 aangiften m.b.t. bedrijven en 3.000 m.b.t. vastgoed geregistreerd. Diezelfde conclusie kan niet getrokken worden voor de andere types van goederen : liquide middelen, bankrekeningen, waardepapieren allerhande in open bewaargeving en in kluizen, goud en juwelen, sier- en industriële diamant, werden lang niet allemaal aangegeven door de joodse eigenaars. Uit het onderzoek van de Studiecommissie blijkt dat deze onvolledige 'spontane' aangifte niet of nauwelijks werd vervolledigd door de financiële instellingen; de banken waren daar volgens de Duitse verordeningen wel toe verplicht, maar deden dat, wellicht ingegeven door een combinatie van patriottisme en eigenbelang, niet. De 17.400 geregistreerde aangiften die op deze diverse types van goederen slaan, kunnen bijgevolg als zeer onvolledig worden bestempeld. Deze vaststelling m.b.t. de identificatie heeft belangrijke consequenties, zowel m.b.t. de inschatting van de globale spoliatie als m.b.t. het onderzoek naar de niet-opgevraagde goederen uitgevoerd door de Studiecommissie en nader beschreven in Deel 4 van dit Eindrapport.

Om de roof in de diverse economisch-financiële sectoren te organiseren werd door het DMB een beheersmaatschappij opgericht, de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG). Deze maatschappij werd opgericht onder Belgisch recht. Met dit element raken wij een ander essentieel gegeven aan dat de roof van de joodse goederen in België heeft beïnvloed. Ook m.b.t. de politiek van spoliatie moest het DMB rekening houden met de globale bezettingspolitiek die beoogde, met medewerking van de Belgische diensten uit de openbare en private sector, de Belgische economie en maatschappij te beheren ten voordele van de Duitse oorlogsvoering. Deze bezettingspolitiek veronderstelde een respect voor de Belgische en internationale wetgeving (Conventie van Den Haag), wat in de praktijk evenwel zeker niet steeds strikt werd opgebracht. Om die reden kreeg de BTG wel een Belgisch rechtsstatuut, dat de maatschappij toeliet te controleren, te onderzoeken en te beheren, maar dat haar niet toeliet over goederen te beschikken. Daarom is er een zeer belangrijke Belgische specificiteit in het dossier van de spoliatie van de joodse goederen : de eindfase, de eigenlijke systematische roof of inbeslagneming, heeft (opnieuw met een gedeeltelijke uitzondering voor de joodse onderdanen van het Groot-Duitse *Reich*) in België in de praktijk nooit plaatsgegrepen.

De 'ontjoodsing' en de eraan gekoppelde 'liquidatie' van de joodse bedrijven kan zonder de minste aarzeling systematisch en grondig worden genoemd. Hiermee ontmantelde de bezetter het in vele opzichten specifiek economisch weefsel dat door de joodse migranten in de jaren twintig en dertig was uitgebouwd en dat zich concentreerde in de confectie, de lederwaren en de diamant. De 8.000, in de meeste gevallen kleine familiale on-

dernemingen (voor de helft bestaande uit handelszaken en de andere helft uit artisanale bedrijfjes), werden voor het grootste deel 'spontaan', lees onder dwang, door de eigenaar zelf geliquideerd. Het product van de verkoop van de voorraden, machines en handelsfondsen kwam terecht op geblokkeerde rekeningen op naam van de eigenaar. Heel vaak, zometeers, werden deze goederen ver onder hun reële waarde verkocht. De joden actief in de diamantsector ondergingen, met enige misleidende vertraging om de bezetter toe te laten de stocks te onderscheppen, dezelfde behandeling.

Omwillen van concurrentieoverwegingen waren, zo meldden de Duitse roofinstanties, sommige Belgische economische kringen deze 'ontjoodsing' niet helemaal ongenegen, maar van enige actieve medewerking was er geen sprake. Zo hadden de Duitse beheerders het wel erg moeilijk gegadigde kopers te vinden voor de bedrijven die niet als economisch onrendabel simpelweg werden geliquideerd. Op het einde van de bezetting waren er als gevolg hiervan nog 637 'joodse' bedrijven onder het rechtstreekse of onrechtstreekse beheer van de BTG over. Het totaal product van de verkopen in de sector bedrijven (zoals het op de geblokkeerde rekeningen van de joodse eigenaren terecht kwam) wordt van Duitse zijde op 12 miljoen *Reichsmark* (RM, met door het DMB opgelegde vaste wisselkoers van 12,5 BEF) geraamd.⁴⁴³ Daarin zijn de beheers- en liquidatiekosten niet inbegrepen. Die 'kosten' moesten niet enkel dienen om, zoals het Eindrapport van de Groep 12 (van de Economische Afdeling van het DMB) het voorgeeft, de eigen administratie te onderhouden, maar werden, zoals uit het onderzoek van de Studiecommissie bleek, tevens in belangrijke mate naar Duitsland getransfereerd. Tenslotte werd de waarde van de 637 nog niet (volledig) 'ontjoodste' bedrijven die eind augustus 1944 door de BTG werden beheerd, samen met de waarde van de bij de SFBD samengebrachte waardepapieren, op 100 miljoen RM geraamd. Hierover kon men van Duitse zijde echter niet beschikken. Van enige recuperatie of heropbouw van het bedrijf(je) of de handel na de bevrijding kon er voor de overlevende slachtoffers slechts in uitzonderlijke gevallen sprake zijn.

In de vastgoedsector beoogde het DMB een vergelijkbare operatie van identificatie en vervolgens verkoop. Hier kan er evenwel ronduit van een mislukking gesproken worden. De pogingen tot systematische verkoop leidden niet tot resultaten, hoofdzakelijk omdat de Belgische rechterlijke instanties dwars lagen en geen akten wensten te homologeren waarop de handtekening van de eigenaar ontbrak. Hier botste de bezetter dus opnieuw op de beperkingen die de door hem gekozen bezettingspolitiek met zich meebracht. Ook de opbrengst van de door de vervolgingen veroorzaakte 'gedwongen' verkopen (wegens hypotheekschulden) ging grotendeels aan de bezetter voorbij. Het DMB trachtte deze stand van zaken te verdoezelen door in het reeds geciteerde Eindrapport van de Groep 12 de waarde van het joodse vastgoed op 100 miljoen RM te ramen. Dat daarover van Duitse zijde helemaal niet kon worden beschikt werd er evenwel niet aan toegevoegd. Wel werd het geregistreerde joodse vastgoed gedurende de volledige bezettingstijd in Duits beheer gehouden. De netto (verhuur)opbrengst hier-

van, ruw geschat een 20 miljoen BEF op het einde van de bezetting, kwam eveneens terecht op geïndividualiseerde rekeningen op naam van de joodse eigenaars; ook hierover kon het Duitse beheer uiteindelijk niet beschikken. Voor de gespolieerde slachtoffers was de balans, alle omstandigheden in acht genomen, niet helemaal negatief. De kans dat hun onroerend goed nog op hun naam stond ingeschreven bleef, net als de recuperatie ervan (samen met een deel van de eventuele huuropbrengsten) na de bevrijding (door de overlevenden of hun nabestaanden), reëel.

Nadat de joodse inwoners van België waren gedeporteerd, gevlucht of ondergedoken, werden hun woningen en appartementen systematisch leeggeroofd in het kader van de zogenaamde *Möbelaktion*. Om de gezinnen in Duitsland wiens huis gebombardeerd was schadeloos te stellen, organiseerde het Rijkswaterstaatsministerie voor de Bezette Oostgebieden deze systematische plundering. Eén jaar na het begin van de deportaties (zomer van 1942) waren bijna 4.000 woningen leeggehaald en ca. 54.000 m³ meubelen en huisraad naar het Duitsland afgevoerd. Voor de overlevende slachtoffers was dit een uitermate zware beproeving : al hun persoonlijke bezittingen en familiale herinneringen waren voor altijd verdwenen.

Daarnaast was de speciale dienst van *Reichsleiter Rosenberg* (ERR) op een meer uitgelezen terrein actief. Hij stond in voor de roof van de waardevolle bibliotheken, ondermeer van joden, en (in mindere mate in België) van kunstobjecten. De bedoeling daarvan was respectievelijk deze als studieobject m.b.t. de ideologische vijanden van het nazisme te gebruiken of in Hitlers musea op te slaan. Een voorzichtige schatting komt tot 56.250 boeken en 885 kunstobjecten van joodse verzamelaars die door toedoen van de ERR uit België naar Duitsland werden getransporteerd.

De uiteindelijke bestemming van de opbrengst van de verkochte goederen en van de geblokkeerde spaar- en effectenrekeningen was de roofovername van de *Société française de Banque et de Dépôts* (SFBF). Deze Franse bank was als 'vijandelijk' vermogen onder beheer van de BTG gekomen. Daar werden, in etappes vanaf begin 1943, de joodse tegoeden in de vorm van geïndividualiseerde rekeningen gecentraliseerd. Zoals reeds aangegeven waren dit lang niet alle rekeningen van joden die zich in de Belgische banken bevonden, aangezien de identificatie onvolledig was gebleven. In het bijzonder het uitermate lage aantal spaarboekjes van de ASLK en rekeningen bij de postcheque vallen hierbij op. Daarnaast werden (eveneens onder het beheer van de BTG) de juwelen, uurwerken, diamanten, deviezen en andere waardevolle objecten hoofdzakelijk bij de SFBF in kluizen gecentraliseerd.

Bij het einde van de bezetting was ongeveer 3 miljoen RM bij de SFBF "door joden geplaatst" en bevond er zich 12 miljoen RM als product van "administratieve maatregelen" (opbrengst van liquidaties en verkopen; geschatte tegenwaarde van objecten, diamanten en deviezen). De waarde van de effectenrekeningen werd op 31 juli 1944 op 216 miljoen BEF (koers van 31.12.1943) geraamd. Bij de aftocht van de Duitse troepen namen de

ambtenaren van de BTG een belangrijke hoeveelheid waardevolle objecten allerhande en deviezen uit de kluisen mee naar Duitsland.

Als eindbalans van deze systematisch geplande spoliatie van de joodse goederen in België kan gesteld worden dat de bezetter hiermee zijn doelstellingen slechts gedeeltelijk heeft kunnen waarmaken. Het politieke, door racisme ingegeven, objectief dat erin bestond de joodse bevolking ook economisch te vernietigen, was grotendeels gehaald. De economische perspectieven vooruitgeschoven door het Militair Bestuur bleven daarentegen ver onder de verwachtingen. De economie was 'ontjoodst', maar de economische rendabiliteit van deze operatie voor het *Reich* bleef zeer beperkt. Slechts een relatief klein percentage van het 'joods vermogen' was naar Duitsland getransfereerd of voor de werking van de bezettingsadministratie aangewend geworden. Enkel op het terrein van de *Möbelaktion* en het gebruik dat kon gemaakt worden van de gespolieerde diamanten in de Duitse oorlogsindustrie, kan op dit punt van de conclusie een reserve gemaakt worden. Verder bleef het grootste deel van de opbrengst van de centralisatie van de joodse tegoeden en van het product van de 'ontjoodsing' op geblokkeerde rekeningen in België achter en werden de onroerende goederen onbeheerd achtergelaten.

Het totaalcijfer van de spoliatie zoals het in het Eindrapport van de Groep 12 wordt vermeld, 225 miljoen RM, brengt al deze bezittingen – ook deze waarover de bezetter niet kon beschikken – samen. Dit cijfer is dus niet enkel oncontroleerbaar, maar tevens op een dusdanige wijze misleidend dat het volkomen onbruikbaar wordt.⁴⁴⁴

Voor de overlevende slachtoffers van de spoliatie was de situatie evenwel dramatisch. Wie voor de oorlog een bedrijf(je) bezat, vond na de bevrijding daarvan niets meer terug. De huizen waren geplunderd en van de meubelen en persoonlijke bezittingen restte niets meer. Een lichtpunt was er voor wie geld op de bank had staan of voor de oorlog waardepapieren had gekocht : deze stonden er meestal nog, maar waren getransfereerd naar een andere bank. Voor wie een onroerend goed bezat – dat voor de oorlog niet gehypothekeerd was – was de kans eveneens reëel dat zijn eigendomsrecht niet was aangetast. Voor de (in het bijzonder minderjarige) nabestaanden van de bezitters van roerend of onroerend goed (bijvoorbeeld de levensverzekeringen waar de bezetter nauwelijks had aan geraakt), waarvan er velen in het buitenland verbleven, was de situatie al veel minder rooskleurig. Hoe moesten zij in het bezit komen van de achtergelaten 'slapende' goederen ? En wat deden de instellingen die deze goederen beheerden ? In de volgende delen van dit Eindrapport zoeken wij antwoorden op deze vragen.

Uiteindelijk betekende de bevrijding voor het grootste deel van de joodse overlevenden, die geen eigendommen bezaten of bezittingen bij de bank hadden belegd, helemaal opnieuw beginnen en tevreden zijn dat men het er levend had vanaf gebracht. Ook deze sociale dimensie, waarbij uiteindelijk de minderbedeelden verhoudingsgewijs de grootste slachtoffers werden, kan in deze eindbalans van de Duitse spoliatie niet ontbreken.

Eindnoten Deel 2

¹ PIM GRIFFIOEN EN RON ZELLER, "La persécution des juifs en Belgique et aux Pays-Bas pendant la Seconde Guerre Mondiale", in *Bijdragen – Cahiers*, 1999, nr. 5, p. 73-132.

² We verwijzen hiervoor naar de uitgebreide bibliografie opgenomen in het artikel van PIM GRIFFIOEN EN RON ZELLER, "La persécution des juifs en Belgique et aux Pays-Bas pendant la Seconde Guerre Mondiale", in *Bijdragen – Cahiers*, 1999, nr. 5, p. 73-132.

³ LIEVEN SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000.

⁴ MAXIME STEINBERG, *Un pays occupé et ses juifs. Belgique entre France et Pays-Bas*, Gerpennes, 1998.

⁵ Idem, p. 16.

⁶ Deze cijfers geven respectievelijk de deportatie weer uit Mechelen en uit Drancy (m.b.t. joden die op 10 mei 1940 in België verbleven). Bron : Bestuur der Oorlogsslachtoffers (BO) bij het Ministerie van Volksgezondheid en Sociale Zaken (MVG).

⁷ MAXIME STEINBERG, "Les yeux du témoin et le regard du borgne. Lecture critique d'un genocide au quotidien", in *Bijdragen – Cahiers*, 1989, p. 31-83.

⁸ Onder de politieke gevangenen bevonden zich tevens joden.

⁹ ETIENNE VERHOEYEN, *België Bezet 1940-1944 een synthese*, Brussel, 1993, p. 36-42.

¹⁰ ETIENNE VERHOEYEN, *België Bezet 1940-1944 een synthese*, Brussel, 1993.

¹¹ In november 1940 maande het hoofd van de OKH het DMB aan om over te gaan tot de zuivering van de Belgische economie.

¹² ISRAEL SHIRMAN, "Een aspekt van de Endlösung. De economische plundering van de joden in België", in *Bijdragen voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 1974.

¹³ In de eerste jodenverordening van 23 oktober 1940 werd de joodse gemeenschap niet rechtstreeks genoemd, maar het ritueel joods slachten verboden (slachten via bloedlating).

¹⁴ Haar statuten verschenen op 21 maart 1942 in het Belgisch Staatsblad.

¹⁵ MAXIME STEINBERG, *L'étoile et le fusil. La question juive. 1940-1942*, Brussel, 1983.

¹⁶ MAXIME STEINBERG, op. cit., p. 26.

¹⁷ Rondzendbrief van het DMB aan alle *Feld-* en *Oberfeldkommandanturen*, 13/XI/1941, p. 160. (Ministerie van Financiën (MF), Dienst van het Sekwester (DS), Archief van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG)). Hierna maken we een onderscheid tussen het eigenlijk archief van de BTG, het Duitse archief dat na de Tweede Wereldoorlog naar België werd overgebracht en het archief van het sekwester op de BTG, als archief van de Dienst van het Sekwester. De eerste wordt vermeld als 'BTG', de tweede als 'Sekwester Vijanden nr. 12, BTG'.

¹⁸ AN, Parijs, AJ 40 351.

¹⁹ LOUIS FREDERICQ ET RAOUL DEBACKER, *Traité de droit commercial belge, Tome IX, Banques et opération de Banque. Chèque*, Gand, 1952, p. 144-145.

- ²⁰ *Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich*, fasc. 44, nr. 1-2.
- ²¹ *Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich*, fasc. 3, nr. 9, Richtlijnen inzake deviezen, 5/VI/1942 (BBL, Devisenbank).
- ²² Rondzendbrief, 15/VII/1941 (Belgische Vereniging van Banken (BVB)).
- ²³ *Ibidem*.
- ²⁴ Rondzendbrief, 22/V/1942 (BVB).
- ²⁵ *Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich*, fasc. 86, nr. 1.
- ²⁶ Rondzendbrief, 10/X/1942 (BVB).
- ²⁷ Rondzendbrief, 24/XII/1942 (BVB).
- ²⁸ Eindrapport van de Groep 12 van de Economische Divisie van het DMB in België. 16de deel : de fiduciaire eigendommen. De joodse bezittingen, p. 19 (SOMA AA 1374).
- ²⁹ *Idem*, p. 12.
- ³⁰ Rondzendbrief, 22/V/1942 (BVB).
- ³¹ Rondzendbrief Groep 12, 1/VIII/1941 (MF, DS, BTG, Farde nr. 99).
- ³² Onder de vijandelijke goederen die bij de verschillende banken (*Banque de Commerce, Banque de Paris et des Pays-Bas, Crédit lyonnais, Lloyds en Westminster Foreign Bank*) werden gecentraliseerd, bevinden zich ook de bezittingen, in België, van joden die op vijandelijk grondgebied verbleven (Verenigd Koninkrijk, Verenigde Staten, Canada, etc.). Eenmaal de SFBD belast was met de centralisering van de joodse financiële bezittingen, nodigde de Groep 12 de andere instellingen uit om zich ten voordele van de SFBD te ontdoen van de tegoeden die onder de bevoegdheid van die instelling vielen. Daaraan werd maar ten dele worden tegemoetgekomen.
- ³³ Instructies voor de werking van de algemene rekening van de BTG, 13/III/1941 (*Société Générale*, SFBD, Doos nr. 9).
- ³⁴ Brief van de Commissaris bij de Nationale Bank van België aan de Groep 12, 06/VI/1941 (MF, DS, BTG, Farde nr. 99).
- ³⁵ Rondzendbrief, 09/I/1943 (BVB).
- ³⁶ Eindrapport van de Groep 12, op. cit., p. 21.
- ³⁷ Rondzendbrieven, 17/V/1943, 16/VI/1943 en 22/VII/1943 (BVB).
- ³⁸ Eindrapport van de Groep 12, op. cit., p. 19.
- ³⁹ Bewaarde archieven over die periode zijn vooral terug te vinden bij : de Bank van Brussel, de Bank Philippson, de Bank van de Generale Maatschappij van België, de Dienst der Postcheques, de *Société belge de Banque*, en in mindere mate bij de Algemene Spaar- en Lijfrentekas (namen uit die periode). Daarbij komen nog de documenten afkomstig van banken uit de archieven van de BTG en van de Dienst van het Sekwester.
- ⁴⁰ Brief van de BSGB aan L.J., 06/X/1941 (Archieven van de Studiecommissie).
- ⁴¹ Joodse klanten A-J en joodse klanten K-J, VI/1941 (BBL, Historische archieven).

- ⁴² Situatie van de Spaarkas betreffende de joden-verordeningen, VI-VII/1941 (MF, DS, BTG, Farde nr. 99).
- ⁴³ Situatie van de Spaarkas betreffende de joden-verordeningen, VI-VII/1941 (MF, DS, BTG, Farde nr. 99).
- ⁴⁴ Alfabetisch repertorium, VI/1941 (BBL, Algemene controle).
- ⁴⁵ Brief van de Minister aan W. Van Remoortel, 26/XII/1944 (Postmuseum, BCH VI, Dossier Van Remoortel).
- ⁴⁶ Rondzendbrieven, IX/1940-I/1944 (BVB).
- ⁴⁷ Brief van de algemeen directeur aan het Bureau voor de aangifte van joodse eigendommen, 21/VI/1941 (MF, DS, BTG, Farde nr. 99).
- ⁴⁸ Brief van Stappaerts, Directeur van de Bestuur der Postchecks (BDP), aan Cattier, advocaat bij het Hof van Beroep, 21/VI/1941 (Postmuseum, BCH X).
- ⁴⁹ Rondzendbrief van Stappaerts, Directeur van de Dienst der Postcheques, 1941 (Postmuseum, BCH X).
- ⁵⁰ Eindrapport van de Groep 12, op. cit., p. 19.
- ⁵¹ *Banque de Bruxelles, Règlement général des Opérations*, 1939 (MF, DS, BTG, Farde nr. 279).
- ⁵² Overzicht van de joodse klanten die voorkomen op de lijst van de aan de SFBD over te dragen dossiers en van de onbesliste dossiers daar de contantenrekeningen debet staan, en van de joodse klanten wiens tegoeden in contanten begin 1943 en XI/1943 niet aan de SFBD waren overgedragen XI/1943 (BBL, Historische archieven, Dossier Juifs Guerre ALJ, 1940-45).
- ⁵³ Nota voor de Inspectie van de Agentschappen, 18/II/1943 (BBL, Historische archieven, Dossiers "Juifs Guerre ALJ, 1940-45").
- ⁵⁴ Bank van Brussel, Ontwerp van een nota voor de zetels en bijkantoren, 06/I/1943 (BBL, Persdocumentatie, Dossier "joden").
- ⁵⁵ ALBERT VAN MAELE, *Manuel des Opérations courantes de banque*, Brussel, BSGB, I/1944, p. 22-23 (Fortis Bank, Rechtsbibliotheek).
- ⁵⁶ *Société belge de Banque (SBB), Répertoire des Instructions et Renseignements*, Bruxelles-Anvers (Fortis Bank, SBB).
- ⁵⁷ PIRET, *Belgique judiciaire*, 1938, verzameling 477.
- ⁵⁸ Brief van de Bank van Brussel aan BTG onder sekwestering, 17/IV/1945 (BBL, Historische archieven, Dossier "Juifs Guerre ALJ, 1940-45").
- ⁵⁹ Brief van de Bank Philippson aan de BTG, 01/II/1943 (MF, DS, BTG, Dossier jaune (DJ) nr. 4441).
- ⁶⁰ Aan de SFBD overgedragen joodse bezittingen, debetfiche, 30/I/1943 (Fortis Bank, *Treuhandgesellschaft*, 1943).
- ⁶¹ Instructies van de BTG aan het BDP, 15/V/1943 (Postmuseum, BCH VI).
- ⁶² Brief van de BTG aan de BDP, 4/VI/1943 (Postmuseum, BCH VI).
- ⁶³ Brief van de BTG aan de BDP, 15/VI/1943 (Postmuseum, BCH VI).
- ⁶⁴ Nota van het secretariaat aan de directie van de BDP, 2/X/1942 (Postmuseum, BCH VII).

- ⁶⁵ Instructies voor de werking van de algemene rekening BTG, 13/III/1941 (*Société générale*, SFBF, Doos nr. 9).
- ⁶⁶ Brief van de Antwerpse Diamantbank aan de BTG onder sekwestering, 30/X/1944 (MF, DS, Sekwestering Vijanden nr. 12, BTG, F 242).
- ⁶⁷ Inning van de coupons voor rekening van joden wiens Rc [Rekening-courant] vereffend was door storting aan de SFBF, voor rekening van de BTG, 23/IV/1943 (Fortis Bank, *Treuhandgesellschaft*, 1943).
- ⁶⁸ Agio : meerwaarde tegenover de nominale waarde of uitgiftekoers van een effect. A. DEKKER & E. VERMIJ, *Wegwijzer voor de financiële markten. Een alfabetische gids met meer dan 1000 trefwoorden*, Amsterdam.
- ⁶⁹ Notarisakte van de effecten voor hun overdracht naar de SFBF, 05/X/1943 (Bank Degroof, Doos nr. 266).
- ⁷⁰ Raming op basis van de koers per 31/XII/1943. Eindrapport van de Groep 12, op. cit., p. 22.
- ⁷¹ Jaarverslag, 16/X/1945 (MF, DS, Sekwestering Vijanden nr. 12, BTG).
- ⁷² Brief van de BTG aan de Groep 12, 1/VIII/1944 (MF, DS, BTG, Farde nr. 99).
- ⁷³ *Aktenvermerk über die Besprechung am 18 August 1944*, 19/VIII/1944 (MF, DS, BTG, Farde nr. 99).
- ⁷⁴ Eindverslag van de Groep 12, op. cit., p. 10.
- ⁷⁵ *Vermerk betr. Judengrundstücke Gr. 12*, 28/VI/1943 (MF, DS, BTG, Farde nr. 99).
- ⁷⁶ Rondzendbrieven van het DMB, *Sonderanordnungen Nr. 71*, p. 373, 24/III/1943 (MF, DS, BTG).
- ⁷⁷ Documenten ivm het proces tussen de Dienst van het Sekwestering en SIB bleek dat enkel Offergeld en later Müller de handtekening bezaten over deze rekening (MF, DS, Sekwestering Vijanden nr. 12, BTG).
- ⁷⁸ Het archief van de BTG bevatte zoek geraakte documentatie met betrekking tot de verkoop van joods vastgoed in België. Het archief bewaart naast enkele summier rapporten, opgesteld door de verantwoordelijke Duitse *Verwalters*, nog zeer onvolledige werkdocumenten van de betrokken Duitse administraties. Het gaat hier om dubbels van vergunningen, opgesteld door de verantwoordelijke *Oberfeld-* en *Feldkommandanturen*, uitgereikt aan notarissen en advocaten. De verantwoordelijke OFK's en FK's moesten het dubbel van de verleende vergunningen doorsturen naar de Groep 12. Deze bron was te onvolledig om de omvang van de verkoop van het joodse vastgoed vast te stellen. Het archief van de *Verwaltung des Jüdischen Grundbesitzes in Belgien*, bewaard in het Stadsarchief van Brussel (SAB), vormt de belangrijkste bron voor de verkoop van het joodse vastgoed in België (uitgezonderd Antwerpen).
- ⁷⁹ De jodenverordening van 28 oktober 1940 verplichtte schuldeisers aangifte te doen van joodse schuldenaars en goedkeuring aan te vragen om vervolging te kunnen instellen.
- ⁸⁰ Indien de transactie plaats had in Antwerpen kwam het saldo terecht bij de *Banque de Commerce*, in Brussel werd gekozen voor de *Banque de Paris et des Pays-Bas*.
- ⁸¹ In de sekwesteringdossiers van de SFBF beaamden zowel de *Banque de Commerce* als de *Banque de Paris et des Pays-Bas* dat ze vanaf 1943, op bevel van het DMB, deze rekeningen transfereerden naar de SFBF.

- ⁸² *Der Leiter Bankaufsichtamts in Belgien, Stellungnahme*, 26/III/1943 (MF, DS, BTG).
- ⁸³ *Gr. VIII, Vermerk*, 19/III/1943 ; *Gr. VIII, Betrifft : Veräusserung jüdischer Grundstücke*, 31/III/1943 en *Gr. 12, Vermerk, Betrifft : Judengrundstücke*, 28/VI/1943 (MF, DS, BTG, Farde nr. 99).
- ⁸⁴ Het rapport van de Groep 12 sprak enkel over de "Procureur du Roi" en gaf geen verdere aanwijzingen over de identiteit. *Bericht der Gruppe 12 der Wirtschaftsabteilung des Militärbefehlhabers in Belgien und Nordfrankreich, Teil 16 : Treuhandvermögen, Abschnitt III, Judenvermögen*, s.d., p. 165.
- ⁸⁵ *Gr. 12, Vermerk, Betrifft Grundstückverwaltung Ernst Robert Müller. Verkauf Jüdischer Grundstücke*, s.d. (MF, DS, BTG).
- ⁸⁶ AN, Parijs, AJ 40 351.
- ⁸⁷ In slechts twee dossiers vonden we een rechtstreekse aanwijzing dat het geld bij de Continentale Bank diende te worden gestort (SAB, Oorlogsfonds).
- ⁸⁸ In het archief van Müller vonden we geen rechtstreekse verwijzingen naar deze rekening. Na de bevrijding vermeldde de verantwoordelijke mandataris van het Sekwester op de *Verwaltung* deze rekening.
- ⁸⁹ In 3 gevallen ging het om een overdracht of schenking.
- ⁹⁰ Brief van Müller aan de OFK 672, 07/IX/1942 (SAB, Oorlogsfonds).
- ⁹¹ In één geval transfereerde de *Banque de Paris et Pays Bas* het saldo van een verkoop niet naar een geblokkeerde rekening bij de SFBD.
- ⁹² Het onderzoek steunt grotendeels op een doorlichting van de door de FK 520 Antwerpen uitgereikte vergunningen, noodzakelijk voor het verkopen van joodse eigendommen. Het is de enige beschikbare bron die aanwijzingen geeft over de verkoop van joods vastgoed in Antwerpen.
- ⁹³ *Sammelbericht nach dem stand vom 31/12/43*, s.d. (MF, DS, BTG).
- ⁹⁴ Het onderzoek naar de gedwongen verkopen steunt op twee bronnen : de vonnissen van de Rechtbank van Eerste Aanleg van Antwerpen - voor de aanstelling van een voorlopig bewindvoerder - en de rekeningboeken van de Deposito- en Consignatiekas (DCK). Het archief van de Rechtbank van Eerste Aanleg van Antwerpen bewaart de vonnissen met betrekking tot de aanstelling van voorlopige bewindvoerders. Het betreft hier de vonnissen uitgesproken door de Eerste Kamer van de Rechtbank van Eerste Aanleg. Deze vonnissen verwijzen evenwel, in een aantal gevallen, naar verzoekschriften ingediend bij de zesde Kamer van diezelfde rechtbank. De zesde Kamer sprak zich namelijk uit over de uitvoering van een gedwongen verkoop. Het aantal ingediende verzoekschriften lag hier aanzienlijk lager. Wat betreft de gedwongen verkopen zijn de bijkantoren van de DCK belangrijk. Hier komen, na tussenkoms van het gerecht, alle gerechtelijke bewaargevingen terecht. Alleen het DCK-kantoor van Antwerpen heeft alle rekening- en consignatieboeken bewaard sinds 1940. Voor Brussel lag de situatie moeilijker : hier ontbraken de rekening- en consignatieboeken van een aantal cruciale jaren (1942-1944).
- ⁹⁵ Alleen de schuldeisers die een uitvoerbare titel (dat ze het recht hebben om over te gaan tot verkoop van de goederen van de schuldenaar) hebben, kunnen zich aanmelden bij de notaris.

⁹⁶ Het verzoekschrift voor een ‘gedwongen’ verkoop kan bij verschillende rechterlijke instanties worden ingediend. De Voorzitter van de Rechtbank van Eerste Aanleg of een Vrederechter kunnen uitspraak doen over ‘gedwongen’ verkopen.

⁹⁷ *Aktenvermerk für Herrn M.V.R. Dr. Müller, Gruppe 12, 08/III/1944* (MF, DS, BTG).

⁹⁸ De namen van de joodse hypothecaire schuldenaars werden gekruist met de Mala Zimetbaum databank.

⁹⁹ Müller was hiervan telkens van op de hoogte (SAB, Oorlogsfonds; MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 5416).

¹⁰⁰ *Sonderanordnungen Nr. 50, Anlage 2 : Richtlinien für die Verwaltung von Grundstücken, Neufassung, 11/XI/1941*, p. 159 (MF, DS, BTG).

¹⁰¹ MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 454.

¹⁰² Het stond niet ingeschreven in de boekhouding van de *Verwaltung*.

¹⁰³ Het sekwesterdossier van Emiel Wauters vermeldt enkel dat hij tijdens de bezetting zo’n 465 huizen en goederen van joden en geallieerden beheerde waarvoor hij regelmatig de huur moest innen (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 3868).

¹⁰⁴ MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 4874.

¹⁰⁵ Rapport van de FK 520 aan het DMB, 01/III/1944 (MF, DS, BTG).

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Het Stadsarchief van Antwerpen (SA) bewaart een lijst, opgesteld door Adolf Hütteman, gericht aan het hoofdbureel van de politie van Antwerpen. Hierin vermeldde Hütteman de eigendommen die onder zijn beheer stonden. Verder werd in december 1942 een lijst - op verzoek van de *Ortskommandantur* Antwerpen - opgesteld door de politie van Antwerpen. Hier werden per wijk de leegstaande joodse woningen opgetekend door wijkagenten. In sommige gevallen vermeldde die lijst de verantwoordelijke *Verwalter* (SA, MA nr. 41726/120, Joden. Beheer van joodse eigendommen/Ledigstaande woningen).

¹⁰⁸ SAB, Oorlogsfonds.

¹⁰⁹ AN, Parijs, AJ 40 351.

¹¹⁰ In sommige gevallen bezat een eigenaar verschillende eigendommen in een zelfde straat of gebouw. Müller opende in zulke gevallen slechts één dossier, vandaar het verschil tussen het aantal beheerde eigendommen en geopende dossiers.

¹¹¹ AN, Parijs, AJ 40 351.

¹¹² SAB, Oorlogsfonds.

¹¹³ AN, Parijs, AJ 351.

¹¹⁴ Indien de VJGB opmerkte dat een woning over voldoende ruimte beschikte voor meerdere bewoners, maande Müller de eigenaar aan om huurders aan te trekken.

¹¹⁵ Müller verleende meestal een vrijstelling van betaling als de eigenaar zich persoonlijk kwam aanmelden.

¹¹⁶ AN, Parijs, AJ 40 351.

¹¹⁷ Cijfers vastgelegd op 31 december 1939 (Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg (MASV), *Rapport sur l'exécution de la loi du 25 juin 1930 relative au contrôle des entreprises d'assurances sur la vie pendant l'année 1939*, Brussel, 1941).

- ¹¹⁸ Volgens de chef van de Groep 12 van de economische sectie, Dr Pichier, hebben bij die keuze twee elementen een rol gespeeld : 1° de economisch “populaire” aard van de verzekering, en 2° “de overwegend technische kwesties” waarvoor “vakmensen vereist waren”. Zie : Eindrapport van de Groep 12, op. cit., p. 29-30.
- ¹¹⁹ *Vermerk*, nota geschreven door Michielsen, 13/XI/1941 (SOMA, Archief *Militärbefehlshaber für Belgien und Nordfrankreich*, AA 1374 (17)).
- ¹²⁰ *Arrêté portant institution du Groupement principal des Assurances*, 19/VI/ 1942, in *Moniteur Belge des arrêtés ministériels et autres arrêtés des Secrétaires Généraux*, 26/VI/1942, p. 4050-4051.
- ¹²¹ UPEA, *Bulletin Interne*, nr. 6 , 30/XI/1944, p. 89.
- ¹²² J. GERARD-LIBOIS & J. GOTOVITCH, op. cit., p. 161.
- ¹²³ Verslag aan de regent door de directeur van het DG van Verzekeringen en Sociale Voorzorg. Controle van de privé-verzekeringsmaatschappijen en hypothecaire leningen, XI/1944 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 1293/A).
- ¹²⁴ Sekwesters Allianz Vers. A.G., *Rapport à l'Office des Séquestres*, ca. IX/1944 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 26.005).
- ¹²⁵ Sekwester van de Duitse verzekerings- en herverzekeringsmaatschappijen aan de DS, 27/II/1953 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 1293/62. “Contributions”).
- ¹²⁶ De richtlijnen hebben het over bedragen “pour autant qu'ils sont nécessaires pour l'entretien d'une personne”. Zie : M. STEINBERG, *L'étoile et le fusil. La question juive 1940-1942*, Brussel, 1983, p. 51-52.
- ¹²⁷ Oorspronkelijk gebeurden de stortingen bij de *Banque de Paris et des Pays-Bas* in Brussel, en bij de *Banque de Commerce*, in Antwerpen. Vanaf 1942 gebeurt de transfer alleen aan de SFBF.
- ¹²⁸ ‘Inlands’ betekent dat de persoon of de vennootschap zijn domicilie of gewone verblijfplaats, zijn zetel of zijn bestuurszetel, op het bezette grondgebied van België heeft. Brief aan de onderdirecteur van de AG 1824 van de Brüsseler Treuhandgesellschaft, 18/VI/1943 (*Société générale*, Oorlogsarchieven, SFBF, Dossier “Ass.”, nr. 40008).
- ¹²⁹ BVB, Rondzendbrief nr. 238, 12/III/ 1942 ; *Devisenrechtliche Regelung des Versicherungszahlungsverkehrs in Belgien*, 25/II/1942, in *Der Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich. Der Militärverwaltungschef. Abteilung Wirtschaft. Sonderanordnungen*, nr. 54, 08/IV/1942, p. 204-207.
- ¹³⁰ *Brüsseler Treuhandgesellschaft* aan de *Oberkriegsverwaltungsrat Scherer*, *Vermerk*, 01/V/1942 (MF, DS, BTG, Farde nr. 99).
- ¹³¹ DS, *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, DJ nr. 4927, L.H.
- ¹³² MAXIME STEINBERG, *Un pays occupé et ses juifs*, op. cit., p. 87.
- ¹³³ “Elke andere betaling [...] verboden”.
- ¹³⁴ Kopie van een rondzendbrief van Groep 8 gericht aan de Federatie van de in België werkzame Verzekeringsmaatschappijen, 28/IX/1942 (MF, DS, BTG, DJ nr. 4927).
- ¹³⁵ MF, DS, BTG, DJ nr. 4927.
- ¹³⁶ De goederen van Fr. L., een Duitse jood, werden geconfisqueerd bij zijn aankomst in het kamp van Mechelen. De *Brüsseler Treuhandgesellschaft* heeft het beheer

ervan waargenomen. Daaronder bevond zich een verzekeringspolis, afgesloten bij Allianz, vóór het vertrek van de familie L. naar België. De *Brüsseler Treuhandgesellschaft* eiste van de verzekeringsmaatschappij dat zij haar het bedrag van de polis stortte, want zij moest inderdaad “*die Vermögenwerte des L.H. einzuziehen und zugunsten des Deutschen Reiches abzuführen*” (DS, *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, DJ nr. 329).

¹³⁷ FRANK CAESTECKER, *Ongewenste gasten. Joodse vluchtelingen en migranten in de dertiger jaren in België*, Brussel, 1993, p. 123.

¹³⁸ De economische spoliatie heeft zich kunnen baseren op een reglementering, een structuur en op welbepaalde financiële mechanismen. Dat onderwerp wordt behandeld in de werken van de historici Israël Shirman, Maxime Steinberg en Lieven Saerens. Die werken zijn echter sterk geïnspireerd op het *Abschlussbericht des Militärbefehlshabers für Belgien und Nordfrankreich, Abteilung Wirtschaft*, zestiende deel, over het *Treuhandvermögen*, dus het beheer, door het Duitse bestuur, van de vijandelijke en joodse bezittingen. Dat rapport werd opgemaakt kort na de Duitse aftocht en schetst een balans, bestemd voor het Reich, van de activiteiten van de economische sectie gedurende de bezetting in België.

¹³⁹ MAXIME STEINBERG, *Un pays occupé et ses juifs*, op. cit., p. 46.

¹⁴⁰ Richtlijn van het 6de Leger, 22/II/1940, geciteerd in RAOUL HILBERG, *La destruction des Juifs d'Europe*, deel II, (Folio. Histoire, nr. 339), Parijs, 1988, p. 516.

¹⁴¹ “Ieder onderneming, die op 1 Mei 1940 aan de volgende voorwaarden beantwoordde, of daaraan op een later tijdstip beantwoordt, moet aangegeven worden : 1. een onderneming, die door een natuurlijke persoon middellijk of onmiddellijk wordt geëxploiteerd, indien deze laatste Jood is, 2. een onderneming, die door een handelsvennootschap wordt geëxploiteerd, indien a) ten minste één van de persoonlijk aansprakelijke vennoten Jood is, of b) indien ten minste één van de tot wettige vertegenwoordiging aangestelde personen Jood is, of c) indien ten minste één van de leden van den raad van beheer of én van de overeenkomstig het handelsrecht aangestelde kommissarissen Jood is, of d) indien Joden, wegens hun kapitaaldeel of wegens hun aantal stemmen, in de handelsonderneming op beslissende wijze deel hebben. Beslissende deelhebbing wegens kapitaal bestaat dan, wanneer meer dan een vierde van het kapitaal aan Joden toebehoort; beslissende deelhebbing wegens stemrecht bestaat dan, wanneer Joden over de helft van het totaal aantal stemmen beschikken, of wanneer, bij verdeling van het aandelenbezit over de aandeelhouders, het bezit van een pak aandelen, dat zich in Joodsche handen bevindt, den Joden invloed op de leiding van de onderneming verzekert; in geval bevoorrechte stemmen voorhanden zijn, bestaat eveneens een beslissende deelhebbing, indien Joden over de helft van deze stemmen beschikken. 3. Een onderneming, die door een vereeniging van personen, een inrichting, een stichting of een instelling voor bepaalde doeleinden, overeenkomstig § 5, cijfer 2, wordt geëxploiteerd, indien een van de voorwaarden, als de bij cijfer 2 bedoelde, is vervuld. 4. Iedere onderneming, waarin Joden feitelijk een overwegende invloed uitoefenen. Dit geldt inzonderheid ook indien zulks ten gevolge van verkapte maatregelen (camouflage) het geval is” (*Ordonnance concernant les mesures contre les Juifs*, 28/X/1940, § 6, in *Verordnungsblatt*, fasc. 20, 05/XI/1940, nr. 1, p. 283).

¹⁴² Die dienst verhuisde in 1941 naar de Leuvensestraat 1 in Brussel, achter de Wetstraat. Het Bureau voor de aangifte van vijandelijk bezit had zijn kantoren in de

Shell Building, Cantersteen 47, waar de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* zich heeft gevestigd.

¹⁴³ Verordening tot uitvoering en aanvulling van de verordening in zake vijandelijke bezittingen van 2 juni 1940, in *Verordnungsblatt*, fasc. 8, 06/VI/1940.

¹⁴⁴ “De Hoofdbevelhebber van het Leger in België kan de functies die hem door onderhavige verordening worden toegekend, aan andere diensten delegeren”.

¹⁴⁵ Eindrapport van de Groep 12, op. cit., p. 144.

¹⁴⁶ Brief van de *Militärbefehlshaber für Belgien und Nordfrankreich* aan de *Kriegsverwaltungsrat Nitschke*, 15/XI/1940, *Aus den Akten der Verwaltungsabteilung des Militärbefehlshabers betr. Judenverordnung* (MF, DS, BTG, Farde nr. 99).

¹⁴⁷ *Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich Wir. Abt. Gr. 12* aan het kabinet van de Schepen van bevoorrading van de stad Luik, 22/XI/1940.

¹⁴⁸ Deze lijst geeft de namen van de handelaars die naar het buitenland zijn vertrokken en niet zijn teruggekeerd, “dat de betaling van de opbrengst van de verkoop tot op vandaag niet geregeld is en overgedragen is aan een voorlopig beheerder, aangesteld door het gerecht” (Brief van de ontvanger van de stad Luik aan de burgemeester van Luik, 13/I/1942).

¹⁴⁹ Stad Luik, college van Burgemeester en Schepenen, Schepen van bevoorrading, *Liquidation de commerces, Chambre de commerce, Payement des commerçants*, 4/XI/1940.

¹⁵⁰ Zie het hoofdstuk over de diamantsector : de termijn gaat er een maand later in.

¹⁵¹ Zie infra.

¹⁵² “Dergelijke aanspraken krachtens het Belgische recht of eventuele privé-contracten mogen (darfen) niet erkend worden” 4. *Rundschreiben an die durch die Gruppe 12 der Wirtschaftsabteilung des Militärbefehlshaber eingesetzten Verwalter*, 08/VI/1942 (MF, DS, BTG, Farde nr. 35).

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Brief van Erich Hauck, *Verwalter*, aan de onderneming Stella, 13/I/1943 (MF, DS, BTG, Farde nr. 331, Dossier nr. I 31-334).

¹⁵⁵ Zie infra.

¹⁵⁶ Bij die 55 ondernemingen moet men 25 machines tellen die in september 1942 ‘in blok’ werden aangekocht (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 194).

¹⁵⁷ 4. *Rundschreiben* (...), op. cit., 08/VI/1942 (MF, DS, BTG, Farde nr. 35).

¹⁵⁸ Eindrapport van de Groep 12, op. cit., p. 33.

¹⁵⁹ Meteen na de oorlog zou de gedelegeerd bestuurder ook verklaren dat “*L’entièreté des marchandises qui nous ont été livrées par les firmes israélites a été redistribuée par nous. Par conséquent, il nous est impossible d’effectuer actuellement la restitution de leurs marchandises, ni de rentrer en possession des prix consignés*”. Zie : Brief van de *Textile Corporation s.a.* aan het Sekwester van de BTG, 25/I/1945 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, inventaris G. Marechal nr. 246).

¹⁶⁰ Brief van Henri Stuyck, advocaat, aan Dhr. Bergé, Dienst van het Sekwester, 19/XII/1945 (MF, DS, Sekwester Verdachten (Suspects), nr. 100.363).

¹⁶¹ Er werd de tussenpersonen inderdaad gevraagd om de opbrengst te storten op de revisoren-rekening van de BTG.

¹⁶² Mevr. Z. vertelt dat zij 29 pakketten heeft moeten indienen : 156 paar “molières”, 129 paar laarzen, 109 paar damesschoenen, 97 paar meisjesschoenen, 32 paar lederen pantoffels, 23 paar dameslaarzen, 49 paar zomerschoenen voor dames, 27 paar lederen damespantoffels (Brief van Raymond Abrahams, advocaat, aan Jules Hoogstoel, expert, 02/XI/1952 (MF, DS, Sekwester Verdachten nr. 100.363).

¹⁶³ MF, DS, BTG, Farde nr. 173 & Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, F 472.

¹⁶⁴ Vertrouwelijke informatie (zonder vermelding) meegedeeld aan DS, 04/X/1944 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 1372/D).

¹⁶⁵ A. Hopchet, *Note relative au séquestre de l'Allgemeine Warenverkehrsgesellschaft m.b.H. sous séquestre*, ca. 1950 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 552, Dossier AWG).

¹⁶⁶ Brief van E. Hauck aan de Ets Similex, 13/IV/1942 (MF, DS, BTG, Farde 41).

¹⁶⁷ Brief van Hauck aan Villers, 02/X/1942 (MF, DS, BTG, Farde nr. 41).

¹⁶⁸ Brief Hauck aan Van Sever, 08/X/1942 (MF, DS, BTG, Farde nr. 41).

¹⁶⁹ In Duitsland moesten de joden volgens de verordening van 26 april 1938 al hun bezittingen laten registreren. Uiteindelijk dezelfde dag moest de overdracht van een onderneming van een jood aan een Duitser door de ‘hogere administratieve diensten’ worden goedgekeurd. Op 14 juni 1938 werd een eerste definitie gegeven aan ‘joodse onderneming’ : werd beschouwd als joodse onderneming, de onderneming waarvan de eigenaar jood was, of die op 1 januari 1938 een jood in *Vorstand* of zijn *Aufsichtsrat* (raad van bestuur) telde, ook de onderneming waarin een jood meer dan een kwart van het kapitaal of meer dan de helft van de stemmen had, of die zich feitelijk onder overwegend joodse invloed bevond. Dezelfde dag begon het debat over de gedwongen ontjoodsing van de ondernemingen, door ze aan financieel gezondere ondernemingen te verkopen en anderzijds “overvolle sectoren wat op te ruimen”. Ook om te voorkomen dat om het even wie de zaken overnam. De volgende verordeningen bepaalden de uiterste datum voor de ondernemers om hun activiteit stop te zetten. Daarna kwam de mogelijkheid om de volledige rechten toe te kennen aan een bestuurder, zonder te vergeten dat “die maatregelen vertrekken van het postulaat dat die kleine ondernemingen helemaal geliquideerd moeten worden, vooral in de ‘overvolle’ sectoren”. Alleen de duidelijk rendabele bedrijven of zij die over waardevolle installaties beschikten, waren het waard om aan de Duitsers overgegeven te worden. Na het oproer in november 1938 werd Hitler ongeduldig: op de 12de van die maand kregen de detailhandelszaken de opdracht om hun deuren te sluiten op de laatste dag van het jaar 1942. De verordening van 23 december organiseerde de vereffening, waarbij het de eigenaars verboden werd om hun voorraden aan hun klanten aan te bieden; “zij moesten al hun goederen aan de beroepsvereniging (*Fachgruppe* of *Zweckvereinigung*) van hun sector geven”. De prijzen zouden door de voorzitter van de bevoegde kamers van koophandel worden bepaald, alles ten voordele van de Duitse handelaar. Het Ministerie kreeg de toestemming om de vereffenaars aan te stellen (...). De joden die een ambachtelijke werkplaats hadden, werden uit het register geschrapt en kregen verbod om hun beroep uit te oefenen”. De laatste verordening op 3 december 1938, had betrekking op industriële ondernemingen. Deze konden worden verkocht, vereffend of in handen gegeven van een zaakgelastigde (R. HILBERG, op. cit., p. 110-113).

¹⁷⁰ De eigenaar(s) of aandeelhouders kunnen door kruisparticipaties aandelen bezitten in andere verbonden ondernemingen.

- ¹⁷¹ Brief van Hofheinz, Groep 12 aan KVR von Hugo, 18/V/1942 (MF, DS, BTG, Farde nr. 51).
- ¹⁷² *Arisierte und in deutsche Hände übergangene Firmen*, III/1944 (MF, DS, BTG, Farde nr. 387, inventaris G. Marechal nr. 228).
- ¹⁷³ Oorspronkelijk bleef de taak beperkt tot het beheer, maar het geval van de joden wie de Duitse nationaliteit ontnomen was of staatloze joden die het laatst de Duitse nationaliteit hadden gehad, vormde daarop een uitzondering. Voor hen kreeg de BTG de opdracht de geconfisqueerde goederen "te beheren en te vereffenen" (Pranger, *Note provisoire sur la Brüsseler Treuhandgesellschaft SPRL*, 10/XI/1944).
- ¹⁷⁴ Eindrapport van de Groep 12, op. cit., p. 12.
- ¹⁷⁵ Eindrapport van de Groep 12, op. cit., p. 11-12.
- ¹⁷⁶ Het gaat om een krediet voor de bij de *Banque de Paris et des Pays-Bas* geopende rekeningen (zie verder).
- ¹⁷⁷ Op rekening nr. 29.546 van de *Banque de Paris et des Pays-Bas*.
- ¹⁷⁸ Zie bijlage nr. 4.
- ¹⁷⁹ Die rekening werd pas op 22 maart 1943 geopend, op de dag dat de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* van haar rekening bij de *Banque de Paris et des Pays-Bas* een bedrag van 20.000.000 BEF afhaalde, om onbekende redenen en met onbekende bestemming.
- ¹⁸⁰ BTG aan de *Militärbefehlshaber für Belgien und Nordfrankreich, Gruppe fin.*, 01/IV/1943 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, Farde nr. 275).
- ¹⁸¹ De BTG realiseerde van jaar tot jaar eigen winst, die echter niet substantieel was : 13.858,47 BEF voor 1940 en 1941 samen, 37.530,74 BEF in 1942. Die bedragen, de opbrengst van de lopende intresten op de rekeningen bij de *Banque de Paris et des Pays-Bas*, werden in augustus 1943 via PCR 171 - nr. 39.600 bij de Emissiebank naar Duitsland overgedragen.
- ¹⁸² BTG, *Aktennotiz*, 21/V/1941 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, Farde nr. 275).
- ¹⁸³ BTG aan de *Militärverwaltungschef, Abt. Wirtschaft, Gruppe 12*, 22/IX/1941 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, Farde nr. 275).
- ¹⁸⁴ Wet van 14 juli 1951 : artikel 26 : "L'Office paie les dettes de la personne dont les biens sont sous séquestre, à concurrence de l'actif. Toutefois, il ne paie ni les dettes de l'Etat allemand, ni les primes de police d'assurances relatives à la personne dont les biens sont sous séquestre".
- ¹⁸⁵ Diamantnijverheid : generieke term voor het geheel van instellingen en handelingen die verband houden met de diamant.
- ¹⁸⁶ Diamantair : persoon die diamanten verhandelt en/of verwerkt of laat verwerken.
- ¹⁸⁷ *Kölnische Zeitung*, 09/XII/1943.
- ¹⁸⁸ Nota Frensel, 03/I/1941 (MVG, BO, nr. 497/230.035, Farde nr. 2).
- ¹⁸⁹ J. GÉRARD-LIBOIS & J. GOTOVITCH, op. cit., p. 140.
- ¹⁹⁰ Nota voor Krijgsauditeur Schoonen, 25/V/1945 (MVG, BO, R. 497, Tr. 230.035, Farde nr. 3).

- ¹⁹¹ William Frensel (Hannover 08/XII/1877 - †Antwerpen 17/V/1944) spioneerde, smokkelde en fraudeerde in opdracht van de Duitse *Reichsstelle* en het Duitse *Generalkonsulat* in Antwerpen tijdens het interbellum.
- ¹⁹² Gustaaf Breugelmans was een mislukte diamantair die pas tijdens de oorlog een aanzienlijk fortuin wist op te bouwen. Hij was ooit liberaal gemeenteraadslid van Hove (Zuid-Antwerpen). Tijdens de oorlog was hij voorzitter van Fortunia.
- ¹⁹³ Getuigenis Verstringen, 21/IX/1944 (MVG, BO, R. 497, Tr. 230.035, Farde nr. 2).
- ¹⁹⁴ Samenvattend verslag Lemberg, 15/X/1940 (AN, Parijs, AJ 40-72-2).
- ¹⁹⁵ Holstein aan KVR Abt. Chef Keyser, 02/XII/1940 (AN, Parijs, AJ 40-72-2).
- ¹⁹⁶ Veiligheid van de Staat aan Krijgsauditeur Schoonen, Verhoor van Verstringen, 19/X/1945 (MVG, BO, R. 497, Tr. 230.035, Farde nr. 3).
- ¹⁹⁷ De verordening van de OFK 672 *Außenstelle* Antwerpen van 5 juli 1940 stipuleerde dat diamant inhoudt : edelstenen in natuurlijke, ruwe of verwerkte staat, diamantpulver, industriediamant, boort en natuurlijke of synthetische halfedelstenen vervaardigd voor technische doeleinden.
- ¹⁹⁸ Eén Karaat = 0,2 gr. / 5.000 Kt = 1 Kilo.
- ¹⁹⁹ Delius, *KVAbteilungschef FK 520* aan *Devisenschutzkommando* (DSK)-Antwerpen, 06/X/1941 (AN, Parijs, AJ 40-73-1a).
- ²⁰⁰ Cremer aan *Oberzollrat Rahir, Leiter des Devisenschutzkommando für Belgien*, 30/XI/1940 (AN, Parijs, AJ 40-73-1a).
- ²⁰¹ Verordening van de OFK 672 *Außenstelle* Antwerpen van 5 juli 1940.
- ²⁰² Nota Frensel, 03/I/1941 (MVG, BO, R. 497, Tr. 230.035, Farde nr. 2).
- ²⁰³ Deze Duitse warencentrale voor technische producten was een afdeling van het *Reichswirtschaftsministerium* en stond onder de leiding van de *Sachbearbeiter Regierungsrat* Himighofen. De RTE werd in juli 1944 overgenomen door de *Reichsstelle für Edelmetalle*. Holstein aan DSK Brussel, 07/V/1942 (FBDB, Farde nr. 262.10).
- ²⁰⁴ S. EMMERIK, *De Duitschers stalen voor miljarden Diamant te Antwerpen, tijdens de bezetting De diamantnijverheid tijdens de bezetting*, Antwerpen, 1945.
- ²⁰⁵ E. Reeder, *Tätigkeitsbericht Nr. 21 der Militärverwaltung für die Zeit vom 1 September - Dezember 1942 : Die entjudung der Belgischen Wirtschaft, XII 1942*, (AN, Parijs, *Tätigkeitsberichte*, nr. AJ 40-4, nr. 05/31).
- ²⁰⁶ S. EMMERIK, op. cit.
- ²⁰⁷ Lemberg aan Holstein, *Lagebericht Gewerbliche Wirtschaft, Diamanthatel und - Industrie in Antwerpen*, s.d. (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-2).
- ²⁰⁸ De staat van oorlog werd uitgevaardigd één dag na de Japanse aanval op Pearl Harbor op 7 december 1941.
- ²⁰⁹ Nota Frensel, 03/I/1941 (MVG, BO, R. 497 Tr. 230.035, Farde nr. 2).
- ²¹⁰ OFK 672 *Außenstelle* Antwerpen aan Oberst Nagel MVCh. Leiter der Wi.Abt. Brussel, 12/VIII/1940 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-2).
- ²¹¹ Waaronder de Diamond Corporation, Feuchtwanger Frères, K. Mikomoto, Gruet & Cie, Misrahi Isidore, H. & M. Freudmann, Lena Bochner-Dolinger, Rebekka, en Max Silberschlag. AWG aan Frensel, *Feindvermögen Dezember 1940 - Mei 1941*, 24/II/1941 (AN, Parijs, nr. AJ 40-345 4b).

- ²¹² Groep 12 aan FK 520, *Feindvermögen Dezember 1940 - Mei 1941*, 03/VI/1941 (AN, Parijs, FK 520 Antwerpen, nr. AJ 40-345 4b).
- ²¹³ Freudmann H. & M., Goudvis E., Landau & Sohne P., Apte J., Hatserian S. H., Pevsner & Tschudnowsky, Salzmann M., Boeken J. en de tweede Goldmuntz-partij.
- ²¹⁴ : Kopers : L. Braeckmans, G. Breugelmans, J. Verboven, O. Daniel, E. Wuyts, C. Coppé, J. Hellings, Claes & Van Gestel, O. Bozenhardt, J. Urbanek, Daniel, W. Frensel, het *Devisenschutzkommando*, Fr. Van Elsen en Anton Smit & Co. Rapport *Ministerialrat Friedrich en Amtsrat Theurich - Rechnungshof* Berlijn, 10/I/1942 (MVG, BO, R. 184, Tr. 77.146, Farde nr. 3).
- ²¹⁵ S. EMMERIK, op. cit.
- ²¹⁶ Lemberg aan Frensel, *Feindvermögen Dezember 1940 - Mei 1941*, 25/IV/1941 (AN, Parijs, FK 520 Antwerpen, nr. AJ 40-345 4b).
- ²¹⁷ Collaborateurs en milliarden gestolen diamanten, Antwerpen, 1946, p. 18.
- ²¹⁸ Er wordt een zekere Bak, zelf een jood, genoemd.
- ²¹⁹ Holstein aan Michielsen, 12/VI/1941 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-2).
- ²²⁰ Verklaring van getuigen, Herinnering aan den Duitschen inval in het handelslokaal van Antwerpsche Diamantkring op 18 augustus 1941, s.d. (SOMA, DSK).
- ²²¹ A. Celis, P. Aimé, J. Slimbroeck, *Deskundig Verslag van de zaak Breugelmans*, p. 59, s.d. (AG, Zaak 557/797, "G. Breugelmans", Doos nr. III, Deel X).
- ²²² Meyer, DSK Antwerpen, 31/X/1941 (MVG, BO, R. 497, Tr. 230.035, Farde nr. 1).
- ²²³ Werden gevangen genomen : Cohen David, Cohen Marcel, Weinmann-Liebermann Awig, Querido Adam, Landau Mendel en Adelaar Jos.
- ²²⁴ Lemberg aan Frensel, 21/XI/1941 (MVG, BO, R. 184, Tr. 77.146, Farde nr. 1).
- ²²⁵ Omzendbrief Diamantcontrole, 21/XI/1941 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-2).
- ²²⁶ Nota Lemberg, 10/X/1941 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-2).
- ²²⁷ S. EMMERIK, op. cit.
- ²²⁸ Nota voor Krijgsauditeur Schoonen, 25/V/1945 (MVG, BO, R. 497, Tr. 230.035, Farde nr. 3).
- ²²⁹ SOMA, SERA, nr. 55 2261, Bundel B VII / 07-14 "Diamanten".
- ²³⁰ Nota Lemberg, 10/X/1941 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-2).
- ²³¹ RTE aan Holstein, 18/XII/1941 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-2).
- ²³² Geheim ! De inbeslagneming moet wachten tot de verplichte depot van geslepen diamant en de uitbreiding tot ruwe diamant door de *Warenstelle* is uitgevoerd. Holstein aan Groep 1, 21/I/1942 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-2).
- ²³³ Holstein aan Michielsen, 01/IV/1942 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-2).
- ²³⁴ *Chef des Oberkommandos der Wehrmacht*, Wi. Rü. Amt aan MV, *Geheim / Schnellbrief*, 23/III/1942 (AN, Parijs, nr. AJ 40-2).
- ²³⁵ E. Reeder, *Tätigkeitsbericht Nr. 20 der Militärverwaltung für die Zeit vom 15. März-1. Juni 1942*, 15/VI/1942 (AN, Parijs, *Tätigkeitsberichte*, nr. AJ 40-4 03).
- ²³⁶ Nota Holstein, 13/IV/1942 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-10k).
- ²³⁷ MF, DS, BTG, Farde nr. 12, "Liquidation Postliste".

- ²³⁸ “Diamanten, Steine und Edelmetalle” Eindrapport van de Groep 12, p. 39, (SOMA, GRMA).
- ²³⁹ Holstein aan Diamantcentrale, 22/V/1942 (AN, Parijs, nr. AJ 40 - 72-10k.).
- ²⁴⁰ Getuigenis Verstringen, s.d. (MVG, BO, R. 497, Tr. 230.035, Farde nr. 2).
- ²⁴¹ Van Ginniken aan Pranger, Lijsten van de door Frensel opgeïste depots, s.d. (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, F-1154 “Frensel”).
- ²⁴² Bespreking van 31 augustus 1942 op de FK 520 over de inbeslagneming van diamanten uit joods bezit., Aanwezig : FK, SD, *Devisenschutzkommando*, *Vierjahresplan* (Plümer), Frensel. Nota Holstein aan Jaeck, 04/IX/1942 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-10F).
- ²⁴³ Deze ongeloofwaardige som kan alleen maar bevestigd worden. Frensel aan FK 520, 17/X/1942 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-10F).
- ²⁴⁴ De diamantairs waren : Dimenstein Lazare, Dorf Mozes, Braunstein Marc, Rosenblum Simon en Navon Ezra.
- ²⁴⁵ Frensel aan de Groep 12, 02/II/1944 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG).
- ²⁴⁶ Bär Herman, Frey Henri, Frey Salomon, Füllenbaum A., Glück Arthur, Jacobovitz & Londner, Keesje A., Klein Isidore, Uberfeld & Letzter, Rosshandler M., Salomon A.S., Slap E. & I., Witteboon P.A., Zangen Israel en Dankowitz H.
- ²⁴⁷ *Westen GmbH* aan Holstein, 10/VII/1944 (AN, Parijs, nr. AJ 40-72-10K).
- ²⁴⁸ Rapport Frensel, *Liquidation Juden & Feindvermögen –Aufstellung*, 06/IV/1943 (MVG, BO, R. 497, Tr. 230.035, Farde nr. 1).
- ²⁴⁹ Getuigenis Verstringen, s.d. (MVG, BO, R. 497 Tr. 230.035, Farde nr. 2).
- ²⁵⁰ Rahier aan DSK Antwerpen, 15/V/1942 (MVG, BO, R. 497, Tr. 201.386, “*Documentation Diamants*”).
- ²⁵¹ Naar verluidt wees Frans Raeymaekers deze vergoeding van de hand.
- ²⁵² Getuigenis Verstringen, s.d. (MVG, BO, R. 497, Tr. 230.035, Farde nr. 2).
- ²⁵³ SFBD aan BTG, Inbeslagneming en beheer van joods vermogen door het DSK, 12/III/1943 (MVG, BO, R. 497, Tr. 194.609).
- ²⁵⁴ SFBD aan BTG, 09/III/1943 (MVG, BO, R. 497, Tr. 194.609).
- ²⁵⁵ Onderrekeningen Frensel bij de Westbank (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, F 1154, “Frensel”).
- ²⁵⁶ Pranger aan Verschelden, advocaat bij het Hof van Beroep te Brussel, 06/IV/1951 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, F 1154, “Frensel”).
- ²⁵⁷ 7 titularissen : Frey Henry, Frey Salomon, Fullenbaum A., Keesje A., Klein Is., Salomon A. en Dankowitz. H. Pranger aan Vercruyssen, 18/II/1946 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG).
- ²⁵⁸ = 555.539,08 BEF (opbrengst diamanten Antw. Diam. Bank) + 850.156,75 BEF (opbrengst diam. Amst. Bank) - 730.424,35 BEF (*Sonderschr. Frensel*).
- ²⁵⁹ Diverse rapporten Frensel (MVG, BO, R. 497, Tr. 230.035, Farde nr. 1).
- ²⁶⁰ FBDB, Farde “Raad van XX”.
- ²⁶¹ FBDB aan Sekwester, 15/VI/1954 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG).
- ²⁶² Frensel aan Holstein, 11/XI/1943 (AN, Parijs, nr. AJ/40-72-10, F).

²⁶³ Brief van de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* en de *Reichsminister* voor de bezette gebieden in het Oosten, Confiscatie van joodse meubelen in het bezette westen, (vertaling), 31/I/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).

²⁶⁴ Deze studie is voornamelijk gebaseerd op de activiteitenrapporten opgesteld door de *Dienststelle Westen* van het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete* (RMfdbO) in België die de opdracht had beslag te leggen op de meubelen. Wij hebben ook het eindrapport van Groep 12 van de economische divisie van het Duitse Militair Bestuur geraadpleegd omdat het melding maakt van “de evacuatie van joodse meubelen door het RMfdbO”. De onderzoeksrapporten, na de oorlog opgesteld door de directeur van de Dienst voor Oorlogsslachtoffers, Dumonceau de Bergendal, waren eveneens een informatiebron voor deze studie. Om de activiteit van de firma Arthur Pierre in Antwerpen te kunnen begrijpen, waren de archieven van het proces nuttig. De archieven van het Bureau van Eigenaars heeft ons een idee gegeven van de aard van de goederen die in de meubelbewaarplaatsen in beslag werden genomen. En dan zijn er nog drie fardes die teruggevonden werden in de archieven van de BTG met enerzijds de rekvisitie-attesten die door het RMfdbO werden verstrekt en met de klachten van eigenaars van appartementen die aan joden waren verhuurd. Die documenten maken deel uit van de archieven van de Dienst van het Sekwester van de regionale directie van de Dienst Registratie en Domeinen van het Ministerie van Financiën. Kopieën van rapporten en brieven van de RMfdbO waarvan een deel werd vertaald, bevinden zich bij de Bestuursafdeling Oorlogsslachtoffers van het Ministerie van Volksgezondheid. In een rapport van de *United Restitution Organization (URO)* “*M. Aktion Frankreich, Belgien, Holland und Luxemburg 1940-1944*” uit 1958 zijn eveneens de belangrijkste verslagen en de brieven van het RMfdbO bijeengebracht. Maar, ondanks intens zoekwerk, hebben we maar een deel van dat rapport kunnen terugvinden. De BO beschikt ook over :

- 6 fardes met de alfabetische lijsten, gerangschikt per straatnaam, van de personen uit de Brusselse agglomeratie bij wie beslaglegging op de meubelen werd gedaan. (R. 123, Tr. 144.828).

- Een bestand van de *Möbelaktion* gerangschikt per gemeente en per straat, met de naam, het meubilair, de datum en het nr., voorafgegaan door de afkorting WB, wat staat voor “*Wohnungsbefund*”.

²⁶⁵ Rosenberg wordt in november 1941 aangesteld tot *Reichsminister* voor de bezette gebieden van het Oosten. Verordening gericht aan de stafchef van de *Einsatzstab* voor de bezette gebieden (vertaling), 14/I/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).

²⁶⁶ Confiscatie van joodse meubelen in het bezette Westen (vertaling), 31/I/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282, p. 6).

²⁶⁷ Ibidem, p. 2.

²⁶⁸ I. SHIRMAN, op. cit., p. 80.

²⁶⁹ Confiscatie van meubelen in het bezette Westen (vertaling), 31/I/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).

²⁷⁰ De activiteit van de ERR wordt grondig bestudeerd in sectie 2.8. op het vlak van culturele goederen en kunstwerken.

²⁷¹ Eindrapport van Groep 12, op. cit., p. 44.

²⁷² Ibidem.

- ²⁷³ *Möbelaktion* in België (vertaling), 08/V/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282, p. 1-2).
- ²⁷⁴ *Ibidem*, p. 2.
- ²⁷⁵ *Sicherheitsdienst*.
- ²⁷⁶ *Möbelaktion* (vertaling), 22/VII/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282, URO, p. 81).
- ²⁷⁷ URO, op. cit., p. 84.
- ²⁷⁸ Actie tegen de joden in het ressort Luik (vertaling), 06/XII/1943 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).
- ²⁷⁹ Meubelen, toebehorend aan joden, die zich in de lokalen van de Wehrmacht bevonden (vertaling), 18/VIII/1944 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).
- ²⁸⁰ MF, DS, BTG, Farde nr. 263.
- ²⁸¹ Actie tegen de joden in het ressort Luik (vertaling), 22/III/1944 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).
- ²⁸² *Möbelaktion* in het ambtsgebied van de *Kreiskommandantur* van Brugge (vertaling), 23/III/1944 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).
- ²⁸³ Met name ter beschikking van het RMfdbO.
- ²⁸⁴ URO, *Möbelaktion* (vertaling), 22/VII/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282, p. 81).
- ²⁸⁵ *Möbelaktion* (vertaling), 22/VII/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).
- ²⁸⁶ Meubelen van joden die zich in de lokalen van de *Wehrmacht* bevonden (vertaling), 18/VIII/1944 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282, p. 2).
- ²⁸⁷ *Ibidem*.
- ²⁸⁸ Via de verordening van 09/II/1943 werd de volgende beslissing genomen : “De Turkse joden moeten het land tegen ten laatste 31.3.1943 verlaten hebben, evenals de Hongaarse, Spaanse, Portugese, Zweedse en Deense joden, anders zal de verordening betreffende de joden op hen van toepassing zijn. De joden die naar de landen in kwestie terugkeren, kunnen hun meubelen meenemen, als dat hun bezit is”.
- Zie : Turkse, Hongaarse, Spaanse, Portugese, Zweedse en Deense joden (vertaling), 09/II/1943 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).
- ²⁸⁹ Inventarisatie van de joodse woningen in België en in Noord-Frankrijk die ter beschikking werden gesteld of zullen worden (vertaling), 18/IX/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).
- ²⁹⁰ *Ibidem*.
- ²⁹¹ *Möbelaktion* in België. Ter beschikkingstelling van de in België in bewaring gegeven *liftvans* aan de getroffen en van het westen (vertaling), 08/V/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).
- ²⁹² Inventarisatie van de joodse woningen in België en in Noord-Frankrijk die ter beschikking werden gesteld of zullen worden (vertaling), 18/IX/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).
- ²⁹³ *Wohnungseinrichtungen*, 10/VII/1943 (MVG, BO, URO, p. 114).
- ²⁹⁴ Inventarisatie van de joodse woningen in België en in Noord-Frankrijk die ter beschikking werden gesteld of zullen worden (vertaling), 18/IX/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).
- ²⁹⁵ *Ibidem*.

²⁹⁶ Brief van de *Militärverwaltungschef*, Groep 12 aan de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, 01/XII/1942 (Centrale Staatsarchieven van de Hogere Administratieve instellingen van de Oekraïne (TsDAVO), Fonds nr. 3676/1/217, p. 50).

²⁹⁷ *Idem*, p. 20.

²⁹⁸ MF, DS, BTG, Farde nr. 131.

²⁹⁹ *Ibidem*.

³⁰⁰ *Ibidem*.

³⁰¹ *Ibidem*.

³⁰² Meubelen en huisraad afkomstig van joden (vertaling), 07/XII/1943 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282, p. 2).

³⁰³ (MF, DS, BTG, Farde nr. 263). Er werden later gelijkaardige documenten teruggevonden in dearchieven van de stad Gent. Zij vullen de documenten aan uit het archief van de BTG daar zij betrekking hebben op rekwisities uitgevoerd in Gent, Oostende, Middelkerke, Knokke, Duinbergen, Bredene en Blankenberge. *Abtransport aus besichtigen Wohnungen* (Stadsarchief Gent, Modern archief, Joden, Doos nr. 2, formulieren nrs. 1201-1225, 20/I/1943-14/II/1943; nrs. 1226-1250, 18/II/1943-16/VII/1943; nrs. 3626-3650, 18/VII/1943-15/V/1943); *Wohnungsbefund* (Stadsarchief Gent, Modern archief, Joden, Doos nr. 2 formulieren: nrs. 1201-1225, 20/I/1943-14/II/1943; nrs. 1226-1250, 18/II/1943-16/VII/1943; nrs. 3626-3650, 18/VII/1943-15/V/1943).

³⁰⁴ Lokale militaire overheid verantwoordelijk voor de streek van Antwerpen.

³⁰⁵ Als gevolg van de verzegeling van woningen, vroegen heel wat eigenaars schadevergoeding aan voor achterstallige huur, verschuldigd door gevluchte of gedeporteerde joden. Sommigen vroegen geldelijke schadevergoeding, anderen de achtergelaten meubelen.

³⁰⁶ Door de bewaringscontracten op te heffen kon het RMfdbO overgaan tot beslaglegging op de bezittingen die de joden in meubelbewaarplaatsen hadden opgeslagen. Dat was met name het geval voor de voorwerpen die bij het Bureau van Eigenaars in bewaring waren gegeven. Na uitvaardiging van het bevel tot confiscatie werd door het Bureau van Eigenaars een inventaris opgemaakt van de opgeëiste bezittingen, en deze werd door het Quartieramt ondertekend. *Office des Propriétaires, Inventaire des objets remis au Quartieramt* (MVG, BO, R. 497, Tr. 159.816); *Meubilair van joden, achtergelaten in de bezette landen van het Westen* (vertaling), 04/VI/1942 (MVG, BO, R. 497, Tr. 152.609, p. 2).

³⁰⁷ Meubelen en huisraad afkomstig van joden (vertaling), 07/XII/1943 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282, p. 4).

³⁰⁸ RMfdbO, *Zahlungen über Konto 63*, s.d. (MF, DS, BTG, Farde nr. 92).

³⁰⁹ Brief van H. d. P., advocaat, aan de dienst vereffening van vijandelijke bezittingen, Cantersteen 47, betreffende de zaak. S. c/Minne, 14/X/1942 (MF, DS, BTG, Farde nr. 92).

³¹⁰ Brief van de raadsheer van mevrouw R. F. aan *Militärbefehlhaber in Belgien*, 29/I/1943 (MF, DS, BTG, Farde nr. 92).

³¹¹ "Men vraagt de toestemming aan de Schatkist van de *Militärverwaltung* om de eigenaar Meerhout versus Samozoul te betalen voor een bedrag van 2.000 BEF. De tegenwaarde van de verordening van beslaglegging van het OFK van 24 maart 1944

voor de rekwisitie van de meubelen door het RMfdbO, nr. 1580 bedraagt 5.500 BEF". Brief van de BTG aan Groep 12 betreffende het verzoek Meerhout, 05/IV/1944 (MF, DS, BTG, Farde nr. 92).

³¹² "Men vraagt op grond van de toestemming van Groep 12 om de volgende stortingen op rekening nr. 63 over te dragen".

³¹³ Confiscatie van joodse meubelen in het bezette westen (vertaling), 31/I/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).

³¹⁴ *Möbelaktion* in België (vertaling), 08/V/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).

³¹⁵ Uitbreiding van de *Möbelaktion* (vertaling), 14/XII/1943 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).

³¹⁶ URO, op. cit., p. 125.

³¹⁷ I. SHIRMAN, op. cit., p. 82.

³¹⁸ Brief van Arthur Pierre aan de Duitse diensten, 22/XII/1942 (MVG, BO, R. 497, Tr. 149.232).

³¹⁹ I. SHIRMAN, op. cit., p. 82.

³²⁰ Orders voor het transport van bij joden geconfisqueerde meubelen, 17 en 20/XII/1963 (MVG, BO, R. 497, Tr. 181.926).

³²¹ Rapport van de onderzoeken op 9-14 en 15 juni 1960 verricht door Dumonceau de Bergendal in Antwerpen en in Brussel, s.d. (MVG, BO, R. 497, Tr. 159.969).

³²² MF, DS, BTG, Farde nr. 263; I. SHIRMAN, op. cit., p. 82; MVG, BO, R. 497, Tr. 181.609. Rapport van de onderzoeken door Dumonceau de Bergendal in Luik en Charleroi op 5 en 12 december 1963, s.d. (MVG, BO, R. 497, Tr. 181.926).

³²³ *Möbelaktion* in België. Ter beschikking stelling aan de getroffen en van het westen van de in België in bewaring gegeven liftvans (vertaling), 08/V/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).

³²⁴ Het gaat om een verslag van een discussie op 27 mei 1942 in de lokalen van het militaire bestuur van Groep 6 in Brussel (belast met het transport) tussen *Kriegsverwaltungsrat* Stopenkring, kapitein Schmitz, Cleff, Mader, *Oberinspektor* Steuer, *Standartführer* Gruner, 01/VI/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).

³²⁵ I. SHIRMAN, op. cit., p. 82.

³²⁶ URO, 01/X/1943, p. 118.

³²⁷ URO, p. 119.

³²⁸ Brief aan de Dienst van het Sekwester aan de Dienst voor Economische Recuperatie (DER), onder het opschrift : Toepassing van de Duitse bondswetten ter vergoeding, 20/IV/1966 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, Dossier Correspondentie *liftvans*); Transporten van *liftvans* naar Duitsland (vertaling), s.d. (MVG, BO, R. 123, Tr. 184.282).

³²⁹ *Möbelaktion* in België. Ter beschikkingstelling aan de getroffen en van het Westen van de in België in bewaring gegeven liftvans (vertaling), 08/V/1942 (MVG, BO, R. 123, Tr. 148.282).

³³⁰ URO, op. cit., p. 128.

³³¹ URO, p. 117.

³³² URO, p. 125-128.

³³³ Dit onderzoekswerk is in hoofdzaak gebaseerd op de archieven van de ERR die medio de jaren negentig werden teruggevonden in de Centrale Staatsarchieven van de Administratieve Hogere Instellingen van Oekraïne (TsDAVO). In die fondsen verwijzen 7000 documenten naar de activiteit van de ERR in België. De archieven van de ERR uit het *Bundesarchiv* (BA) van Koblenz en activiteitenverslagen van deze dienst die zijn ondergebracht onder de archieven van het *Bundesamt für aussere Restitutionen* in Frankfurt werden eveneens gebruikt in onze studie. Daarbij komen de documenten van het *Centre de Documentation juive contemporaine* (CDJC) in Parijs met betrekking tot de organisatie van de ERR. En tenslotte zijn er de archieven van de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* (BTG) van de Dienst van het Sekwester, de oorlogsschadedossiers van het Ministerie van Openbare Werken en Heropbouw en de archieven de Dienst voor Economische Recuperatie. Alle deze bronnen hebben ons geholpen een beter inzicht te verwerven in de organisatie van de systematische plundering van de culturele bezittingen.

³³⁴ A. VENEMA, *Kunsthandel in Nederland 1940-1945*, Amsterdam, 1986; L. BERTRAND DORLEAC, *L'art de la défaite 1940-1944*, Parijs, 1993.

³³⁵ *Art Looting Investigation Unit, Final Report, 1946-1947*, s.d. (NIOD, Amsterdam, Fonds 685 B/e, p. 153-155).

³³⁶ Voor een in het buitenland aangekocht en naar Duitsland getransporteerd kunstwerk moest de *Kunstschutz* van de *Militärverwaltung* een vervoervergunning uitreiken. W. Rosemann, *Bescheinigung*, 21/XI/1942 (*Archiv des Landschaftsverbandes Rheinland*, Brauweiler).

³³⁷ H. FELICIANO, *Le musée disparu. Enquête sur le pillage des œuvres d'art en France par les nazis*, Parijs, 1995; P. DEN HOLLANDER, *De zaak Goudstikker*, Amsterdam, 1998.

³³⁸ *Arbeitsbericht. Hartveld*, 10/IX/1942 (TsDAVO, ERR, Fonds 3676/1/217, p. 43).

³³⁹ Dossier S. de Maan (Ministerie van Transport en Infrastructuur, Dienst Oorlogsschade (DO), Dossiernr. 2.019.542).

³⁴⁰ Privé-verzamelingen. Dossier F. Stern. (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), Archief Dienst voor Economische Recuperatie (DER), Farde privé-verzamelingen).

³⁴¹ Dossier L. Seyffers (Ministerie van Transport en Infrastructuur, DO, Dossier nr. 2.057.081).

³⁴² Joodse kunstenaars zoals Alfred Cahen, Félix Nussbaum, Kurt Peiser, Jacques Ochs, Rudolf Schönberg, Kopelis Simelovicius werden van hun eigen kunstwerken beroofd in het raam van de *Möbelaktion*. Een deel van de productie van Alfred Cahen werd vernield.

³⁴³ "Afgevaardigde dienst van de Führer belast met de controle op de totaliteit van de intellectuele en ideologische vorming en op de opvoeding van de NSDAP".

³⁴⁴ *An die Obersten Reichsbehörden und die dem Führer unmittelbar unterstehenden Dienststellen* (MVG, BO, URO, p. 75). Verordening ondertekend door Hitler en op 1 maart 1942 gericht aan alle diensten van de Wehrmacht, de Partij en de Staten", 01/III/1942, in J. CASSOU (dir.de), *Le pillage par les Allemands des œuvres d'art et des bibliothèques appartenant à des Juifs en France*, Parijs, 1947.

³⁴⁵ "De bibliotheken in Frankrijk en België worden onderzocht door de medewerkers van de heer *Reichsleiter* Rosenberg en de *Sicherheitspolizei* in het raam van een geregeld en gedeeld wederzijds akkoord. Het basisprincipe bestaat hierin dat het

politieke en politionele materieel toebehoort aan de *Sicherheitspolizei* en dat al de rest toekomt aan de heer *Reichsleiter Rosenberg*”. *Der Beauftragte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD für Frankreich und Belgien, Dr. Thomas, Aktenvermerk für Herrn Reichsleiter Rosenberg, 29/VI/1940* (CDJC, Parijs, nr. CXLV-578).

³⁴⁶ “(...) Na de overhandiging van het materieel aan de dienst van de heer *Reichsleiter Rosenberg*, wordt het hun eigendom. Het vervoer wordt ook door deze dienst uitgevoerd”. *Ibidem*.

³⁴⁷ *Anordnung 91, 1944/23-26* (BA Koblenz, Fonds National Sozialismus (NS) 30, ERR, nr. 4).

³⁴⁸ Verwerking.

³⁴⁹ Buitendienst.

³⁵⁰ Boekhouding en personeelsdienst. *Der Stabführung*, s.d. (CDJC, Parijs, nr. CXL-84).

³⁵¹ W. DE VRIES, *Sonderstab Musik. Music confiscations by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg under the Nazi occupation of Western Europe*, Amsterdam, 1996, p. 31-32.

³⁵² *Richtlinien von A. Rosenberg an F. Schwarz, 16/VI/1943* (CDJC, Parijs, nr. CXLII-204).

³⁵³ *Arbeitsbericht, Jude Pollak* (TsDAVO, ERR, Vogel, Fonds nr. 3676/1/167, p. 102).

³⁵⁴ “Alle tot op heden en in de toekomst in beslag genomen kunstwerken blijven uitsluitend ter beschikking van de Führer”. *Kunsterfassungsaktion Frankreich, 03/VI/1943* (MVG, BO, URO, p. 112).

³⁵⁵ J. PETROPULOS, *Art as politics in the Third Reich*, Chapel Hill, 1996, p. 186-187.

³⁵⁶ *Bestätigung, 11/VI/1942* (BA Koblenz, ERR, NS 8, nr. 138).

³⁵⁷ *Verfügung, 1944* (BA Koblenz, ERR, NS 30, nr. 20, p. 105-106).

³⁵⁸ *Anordnung 98, 1943/12-14* (BA Koblenz, ERR, NS 30, nr. 4).

³⁵⁹ “Officieel verbonden aan de Militärsbefehlshaber in België en in het Noorden van Frankrijk”. Brief van G. Utikal aan A. Rosenberg, 18/I/1941 (*Bundesamt für aussere Restitutionen*, Frankfurt).

³⁶⁰ “De ERR had als opdracht de bibliotheken die zich bevonden in instellingen of woningen waarvan de bewoners waren gevlucht in veiligheid te brengen ». H. Muchow, *Bericht über den ERR in Belgien, meine Zugehörigkeit zu demselben, sowie über die Sache ‘Lyndhurst’, 10/VI/1947* (KIK, DER, Dossier ERR).

³⁶¹ Bij het zien van de eerste resultaten die door de ERR waren geboekt in het raam van de inbeslagneming van vrijmetselaarsmaterieel, ging Alfred Rosenberg persoonlijk naar Brussel op 25 juli 1940. J. LUST, E. MARECHAL, W. STEENHAUT & M. VERMOTE, *Een zoektocht naar archieven. Van Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis naar het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging*, Gent, 1997, p. 58.

³⁶² *Idem*, p. 54-62.

³⁶³ Hans Muchow, *Übersicht über die Arbeitsvorhaben der Arbeitsgruppe Belgien und Nordfrankreich in zeitlicher Reihenfolge für 1943*, s.d. (TsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/164, p. 53).

³⁶⁴ Organisaties, zoals de Transmigratiedienst van het Steuncomité aan joods vluchtelingen, het Israëlitisch Foyer, het Centrale Israëlitische Steunwerk, het jood-

se Hulpcomité, het Leerlingen- en Jeugdcomité, de Vereniging voor efficiënte hulp, de liefdadige Bridge club werden in augustus 1940 ook geïnspecteerd door de ERR.

Rundfahrt durch Judenorganisationen, 21/VIII/1940 (TsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/162, p. 514).

³⁶⁵ Zie Bijlage 5 voor de volledige lijst van de door de ERR gespolieerde joden.

³⁶⁶ “De grootste bibliotheek bestaande uit wetenschappelijke werken uit verschillende wetenschappen die ik tot nu toe ooit in België heb gezien”. A. Vogel, *Arbeitsbericht Prof. Errera*, 13/XII/1940 (TsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/167, p. 35).

³⁶⁷ *Bericht über die Tätigkeit des Einsatzstabes der Dienststellen des Reichsleiter Rosenberg*, 20/III/1941 (*Bundesamt für aussere Restitutionen*, Frankfurt, p. 172).

³⁶⁸ “In Antwerpen weet men nog niet dat de platen en albums ook door ons moeten worden opgehaald. Men heeft nog geen enkele platendraaier genomen voor ons (wat wel al gebeurd is in Brussel)”. Brief van H. Gerigk aan von Behr, 27/X/1943 (CDJC, Parijs, nr. CXLI-185).

³⁶⁹ A. Vogel, *Arbeitsbericht Niko Gunzburg*, 01/III/1941 (TsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/167, p. 21-23).

³⁷⁰ Jozef Israëls, “Bejaarde vrouw”, olie op doek, circa 41 x 61 cm; Isaac Israëls, “Naaister in haar atelier”, olie op doek, 63 x 79 cm.

³⁷¹ “In Brussel daarentegen rekende de *Einsatzstab* op de *M[öbel]-Aktion* en werkte zij niet noodzakelijk mee aan de inbeslagneming van de boeken (...) zo werden in Brussel ook onbetekende werken en schilderijen meegenomen uit verschillende verzamelingen, die relatief minderwaardig waren dan de collectie, in beslag genomen sinds maanden, bij een jood, de kunsthandelaar Reder, op de vlucht sinds de Duitse intrede”. Dr. Esser, *Tätigkeit des Einsatzstabes Reichsleiter Rosenberg*, 06/V/1947 (KIK, DER, Dossier ERR).

³⁷² Verslag *Oberfinanzpräsident Köln*, 27/IV/1946 (*Bundesamt für aussere Restitutionen*, Frankfurt).

³⁷³ *Nachweisung über Versteigerung von Gemälden am 9 Februar 1944 im Café am Zoo, Köln, Stammheimerstrasse 9*, s.d. (*Bundesamt für aussere Restitutionen*, Frankfurt).

³⁷⁴ Voor meer informatie over de interactie tussen de ERR en de RMfdbO, zie hoofdstuk 2.7.

³⁷⁵ Het depot Andriesse telde 28 verzegelde kisten, genummerd van 1 tot 29 (nr. 24 bestond niet), 5 wandtapijten en 17 oosterse tapijten. De kisten zijn verzegeld gebleven en de wandtapijten kregen bewaringsmaatregelen. Tot de in beslag genomen goederen behoorden 29 schilderijen van Van Ostade, Van Ruysdael, Rembrandt, Jan Steen, Hobbema en vele andere, alsook wandtapijten van Edingen, Brussel, Aubusson en vele tapijten. *Ermittlungssache Hugo Andriesse*, 1941 (SOMA, Archief DSK, nr. II-497/41).

³⁷⁶ De ERR was actief in Brussel en leidde doelgerichte operaties in Antwerpen, Luik en Gent.

³⁷⁷ Voor meer informatie over de meubeldepots, zie hoofdstuk 2.2.7. Voor de *Möbelaktion*, het vervoer van in beslag genomen goederen en de bestemming ervan, zie punt 6.

³⁷⁸ “Het uit boeken bestaande materieel dat de ERR op die manier in depot kreeg, werd evenwel, voor wat interessante bibliotheken betreft, systematisch geklasseerd.

De waardevolle boeken werden ingeschreven op fiches en de boeken van mindere waarde werden opgesomd. De naam en de woning van de eigenaar werden genoteerd, er werd een proces-verbaal opgemaakt en de boeken werden verpakt in getekende kisten en daarna vervoerd naar Duitsland, ver weg van de luchtbombardementen. De herkomst en enkele andere kenmerken van elke bibliotheek konden op die manier dus altijd worden gecontroleerd ". Het repertorium met de boeken en hun oorspronkelijk eigenaar, de *Belgienkartei*, is tot op heden onvindbaar gebleven. H. Muchow, *Bericht über den ERR in Belgien, meine Zugehörigkeit zu demselben, sowie über die Sache 'Lyndhurst'*, 10/VI/1947 (KIK, DER, Dossier ERR).

³⁷⁹ Naast de initialen en de nummering van de in beslag genomen goederen, vermeldde de ERR ook de volledige gegevens van de eigenaar, de datum van wegneming van de goederen, het aantal meegenomen kisten en de datum en bestemming van het vervoer. *Übersicht*, op. cit., s.d. (IsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/164, p. 53-66).

³⁸⁰ W. DE VRIES, op. cit., p. 30-32.

³⁸¹ "Als eerste depot werd het kasteel van Neuschwanstein aangewezen. Na het gebruik van het kasteel van Neuschwanstein, werden ook ruimten van het kasteel van Herrenchiemsee ter beschikking gesteld door de Beierse administratie van kastelen en tuinen voor het opslaan van latere transporten. (...) Er werden lokalen gehuurd in het oude Salesianerklooster van Buxheim nabij Memmingen, Schwaben nabij Völcklabruck, Oberdonau." *Zwischenbericht über die erfassung herrenlosen jüdischen Kunstbesitzes durch den ERR in den besetzten Westgebieten*, 16/IV/1943 (MVG, BO, URO).

³⁸² L. Nicolas, "World War II and the displacement of art and cultural property", in *Spoils of War*, New York, 1997, p. 40-45.

³⁸³ "De kunstvoorwerpen moesten, omwille van transportredenen, gedeeltelijk blijven omdat de propagandistische afkeuring van 'artistieke spoliatie' onrustwekkend was ". *Pièces diverses*, 04/XII/1944 (MF, DS, BTG, Farde zonder nr., p. 5).

³⁸⁴ Mala Zimetbaum databank.

³⁸⁵ Verslag *Oberfinanzpräsident Köln*, 27/IV/1946; *Nachweisung über Versteigerung von Gemälden am 9 Februar 1944 im Café am Zoo, Köln, Stammheimerstrasse 9*, s.d. (*Bundesausschuss für aussere Restitutionen*, Frankfurt).

³⁸⁶ Dr. Esser, *Liste BN*, s.d. (KIK, DER, Dossier ERR).

³⁸⁷ *Inventar-liste*, 1944 (BA, Koblenz, B 323).

³⁸⁸ Deze evaluatie houdt enkel rekening met de activiteit van de ERR; er wordt dus geen rekening gehouden met de actie van de verscheidene *Sonderstäbe*.

³⁸⁹ De gegevens voor het jaar 1944 ontbreken. Bij dit cijfer van 800 kisten komen er nog 220 kisten uit het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Brussel. Die kisten werden naar Amsterdam verstuurd. Van daaruit werden zij in 1944 per trein naar Duitsland gebracht. Met deze kisten werd in het totaalcijfer geen rekening gehouden omdat zij werden gespolieerd na 1943. Evenzo werd de bibliotheek van de Antwerpse kunsthandelaar Samuel Hartveld, bestaande uit 29 kisten, gespolieerd op 9 september 1942 en na de oorlog teruggevonden in het kasteel van Neuschwanstein, depot van de ERR voor de uit Frankrijk afkomstige joodse verzamelingen. Er werd geen rekening gehouden met de bibliotheken waarvoor er geen

enkele verwijzing met betrekking tot de bestemming werd meegedeeld in de lijsten van de ERR.

³⁹⁰ *Über die Arbeitsvorhaben der Arbeitsgruppe Belgien in zeitlicher Reihenfolge, 1940-1943*, s.d. (TsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/164).

³⁹¹ De term publicatie lijkt meer aangewezen omdat hij zowel boeken, pamfletten, brochures als dagbladen en partituren omvat.

³⁹² *Arbeitsbericht Rittersman*, 07/III/1941 (TsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/163, p. 11).

³⁹³ *Arbeitsbericht H. Speyer*, 30/I/1941 (TsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/167, p. 32-33).

³⁹⁴ Dossier Alice Pels, s.d. (Ministerie van Transport en Infrastructuur, DO, Dossierrn. 2083.771); *Arbeitsbericht Alice Pels*, 27/II/1942 (TsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/167, p. 70).

³⁹⁵ *Arbeitsbericht Bernard Rothschild*, 12.07.1941 (TsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/167, p. 26).

³⁹⁶ Dit cijfer is niet gebaseerd op het gemiddelde van de vier voorheen aangehaalde voorbeelden aangezien zij niet representatief zijn voor de totaliteit van de gespolieerde goederen en de boekeninhoud per kist steeds varieert. De gemiddelde inhoud van een kist met in beslag genomen boeken bij Alice Pels (357 publicaties per kist) is bijna viermaal zo groot als die in beslag genomen bij de heer Rittersman (90 publicaties per kist). Ook de omvang van een publicatie kan schommelen tussen een brochure, een dagblad, een encyclopedie of een boek. Wij kunnen ons ook afvragen of alle kisten maximaal werden gevuld. Al deze criteria hebben ons ertoe aangezet een voorzichtige raming te geven van 150 boeken per kist.

³⁹⁷ We mogen niet uit het oog verliezen dat die cijfer is gebaseerd op de 800 kisten die naar Berlijn werden afgevoerd. Daarbij komen nog de transporten met een andere bestemming dan Berlijn, plus de geroofde boeken die in Belgische depots zijn gebleven en die bij gebrek aan informatie niet konden worden gekwantificeerd.

³⁹⁸ "De meubelen (vooral de kunstvoorwerpen) en alle andere waardegoederen, (...), moeten ook worden beheerd door de BT[G]". Eindrapport van de Groep 12, op. cit., p. 166.

³⁹⁹ "Waardeobjecten".

⁴⁰⁰ Dossier Robert de Bauer (MF, DS, BTG, DJ nr. 1726).

⁴⁰¹ De schilderijen nagelaten aan de jood Richard Tauber zijn voor ons".

⁴⁰² "Amateursprijs".

⁴⁰³ Dossier Richard Tauber (MF, DS, BTG, Dossier mauve nr. 172).

⁴⁰⁴ "De verwerking van kunstwerken (schilderijen, tapijten, enz.) uit vijandige of joodse bezittingen door nabije medewerkers van de Duitse *Wehrmacht* is ongewenst". Omzendbrief van de *Kriegsverwaltungsvoizechef* aan de Orstkommandantur/Quartieramt, 05/IV/1943 (MF, DS, BTG, Farde nr. 273).

⁴⁰⁵ Dr. Esser, *Empfangsbescheinigung*, 22 en 24/IX, 11/X/1943; Dr. Borchers, *Inventar-Liste*, 15/IV/1944 (KIK, DER, Dossier ERR).

⁴⁰⁶ J. LUST, E. MARECHAL, W. STEENHAUT & M. VERMOTE, op. cit., p. 54-57.

⁴⁰⁷ "Ideologisch onderzoek en evaluatie".

⁴⁰⁸ Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging. TsChIDK voorheen Osoby. Deze archieven vertegenwoordigen minder dan 1% van de Belgische archieven in Moskou.

⁴⁰⁹ Na de oorlog bleef een deel van de goederen in Polen, terwijl een ander deel werd overgebracht naar de USSR. Omdat er weinig documenten bestaan over de activiteit van de SD in België, kunnen wij de door deze dienst bij de joden gespolieerde culturele bezittingen niet kwantificeren. P. GRIMSTED, "New clues in the records of archival and library plunder : the ERR and the RSHA VII Amt operations in Silesia", in *The return of looted collections (1946-1996)*, Amsterdam, 1997, p. 61-67.

⁴¹⁰ Het DSK was belast met het openbreken van de in de banken verhuurde koffers. Wetende dat het DSK in Frankrijk culturele bezittingen heeft in beslag genomen zoals zilverwerk, kunstwerken of oude muntstukken, vragen wij ons af in welke mate deze actie ook in België heeft plaatsgevonden. Bij gebrek aan Duitse documenten, hebben wij hierover vooralsnog geen zekerheid. *Art Looting Investigation Unit, Consolidated Interrogation Report nr. 2. The Goering Collection, 15/IX/1945* (NIOD, Amsterdam, Fonds nr. B/a, p. 25-28, 90-91).

⁴¹¹ *Verordnungsblatt der MV, Devisenverordnung, 17/VI/1940.*

⁴¹² *Gemälde und Kunstgegenstände der Baronin Lambert, 08/IV/1941* (TsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/166); *Brüssel : rue de la Loi 8, 25/IV/1941* (TsDAVO, ERR, Fonds nr. 3676/1/159).

⁴¹³ *Archivschutz in Belgien, Frankreich und Holland, [1944]* (*Militärarchiv, Freiburg, RW 36/341*).

⁴¹⁴ *Aktenvermerk betr. Schloss Seneffe, 21/VIII/1944* (MF, DS, BTG, Farde nr. 62).

⁴¹⁵ *Archivschutz in Belgien, Frankreich und Holland, [1944]* (*Militärarchiv, Freiburg, RW 36/341*). De activiteiten van de *Bibliothekschutz* in België zijn evenwel niet goed gekend.

⁴¹⁶ E. HERREBOUT, *De Duitse Archivschutz in België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Brussel, 1997, p. 299-313.

⁴¹⁷ Bij het Duitse grondgebied volgens het Verdrag van Versailles, moeten de regio's worden geteld die vanaf 1938 met geweld werden geannexeerd, met name Oostenrijk, Sudetenland en Bohemen-Moravië (Protectoraat), evenals deze die in 1939-1940 werden veroverd, met name Dantzig, Posnan en Opper-Silesië (Polen), de haven van Memel (Litouwen), de Franse departementen Elzas-Lotharingen, de kantons Eupen en Malmédy en Luxemburg. Volgens de BVB slaat de verordening, waarvan hier sprake is, op "de joden die voor hun komst naar België het laatst verbleven 1) in het deel van Polen dat aan het Reich werd gehecht; 2) in Oostenrijk; 3) in Bohemen-Moravië en in Sudetenland; 4) in de kantons Eupen en Malmédy. Degenen die daarentegen uit Elzas-Lotharingen en het Groothertogdom Luxemburg komen, vallen volgens ons niet onder toepassing van de verordening". Rondzendbrief, 11/V/1942 (BVB).

⁴¹⁸ E. BEN-ELISSAR, *La diplomatie du IIIe Reich et les Juifs 1933-1939*, Parijs, 1969; H. A. STRAUSS, "Jews in German history : Persecution, Emigration and Acculturation", in H. A. Strauss en W. Röder (red.), *International Biographical Dictionary of Central European Emigrés 1933-1945*, Munich/New-York/London/Paris, 1983; F. CAESTECKER, *Ongewenste gasten. Joodse vluchtelingen en migranten in de dertiger jaren*, Brussel, 1993.

- ⁴¹⁹ Bij het betreden van het grondgebied is men verplicht zich te laten inschrijven bij het gemeentebestuur van zijn verblijfplaats, in het vreemdelingenregister (art. 1); en om in de zes maanden die daarop volgen een speciale identiteitskaart aan te vragen die als verblijfsvergunning dient (artikels 1 en 6). KB van 14/VIII/1933 (*Bulletin usuel des lois et arrêtés*, Brussel, 1933, p. 722-724).
- ⁴²⁰ RUDI VAN DOORSLAER, *Enfants du Ghetto. Juifs révolutionnaires en Belgique (1925-1940)*, Brussel, 1997, p. 27.
- ⁴²¹ RAOUL HILBERG, *La destruction des Juifs d'Europe*, Parijs, 1991, p. 119-120.
- ⁴²² A la 'taxe de fuite' s'ajoute, à partir de novembre 1938, le paiement expiatoire ou impôt du milliard, qui grève les capitaux juifs à concurrence de 25 %. Cette nouvelle ponction rapporte près de 1.100.000.000 RM au régime. Idem, p. 121-123.
- ⁴²³ Wet van 28/IX/1939 (*Bulletin usuel des lois et arrêtés*, Brussel, 1939, p. 717).
- ⁴²⁴ Wet van 22/III/1940 (BS van 24/III/1940).
- ⁴²⁵ CARLOS H. VLAEMINCK, *Dossier Abbeville*, Leuven 1977, p. 26-27.
- ⁴²⁶ S. MEUNIER, *Les Juifs de Belgique dans les camps du sud-ouest de la France. 1940-1944*, ULB, Mémoire de licence, 1999.
- ⁴²⁷ *Verordnungsblatt*, Fasc. 73, nr. 3, 24/IV/1942, p. 873.
- ⁴²⁸ Om elke verwarring te voorkomen, somt de Belgische Vereniging van Banken de streken op waarop de verordening van toepassing is : Polen (dat aan het Reich is gehecht), Oostenrijk, Bohemen-Moravië, Sudetenland en de kantons Eupen-Malmedy. Rondzendbrief, 11/V/1942 (BVB).
- ⁴²⁹ Dienstnota, 12/XI/1942 (Fortis Bank, Algemene Spaar- en Lijfrentekas).
- ⁴³⁰ Confiscatie van joodse bezittingen ten voordele van het Duitse Reich (joden die de Duitse nationaliteit verloren hebben), 19/VIII/1942 (BBL, Persdocumentatie, Dossier "Juifs", Ref. 460/450).
- ⁴³¹ Verordening met betrekking tot de inbeslagneming en confiscatie van joodse tegoeden ten voordele van het Duitse Reich, 14/VIII/1942 (BBL, Persdocumentatie, Juifs, Ref. 457/447).
- ⁴³² Onderzoek van de archieven van de SFBD en van de Dienst van het Sekwester geeft ons inlichtingen over de herkomst van de goederen van Duitse joden die bij de SFBD werden gecentraliseerd : 27% is afkomstig van de Bank van Brussel of van de Bank Philippon; 35% van Duitse banken of banken onder een *Verwalter*; 26% van de andere financiële instellingen; 12% van onbekende herkomst.
- ⁴³³ De op die manier aangegeven bezittingen zijn heel gering : het gaat om een paar bankrekeningen en enkele participaties in ondernemingen. *Verzeichnis der gemeldeten Juden deutscher Staatsangehörigkeit in Mons*, Gent (MF, DS, BTG, Farde nr. 121).
- ⁴³⁴ Brief van de SS-Sturmbannführer aan Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich, 27/V/1942 (MF, DS, BTG, Farde nr. 121).
- ⁴³⁵ *Verordnungsblatt*, Fasc. 82, nr. 1, 12/VIII/1942, p. 983.
- ⁴³⁶ Brief van Pranger aan de Dienst van het Sekwester, 17/IV/1950 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, F 352).
- ⁴³⁷ Zaak W. G., X/1943 (MF, DS, BTG, Farde nr. 261).

⁴³⁸ Brief van Pranger aan COREF, 3/XII/1945 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, F 287).

⁴³⁹ Zaak G. S., 1945-1947 (MF, DS, Sekwester Vijanden nr. 12, BTG, F 268).

⁴⁴⁰ Brief van A. L. aan de SFBD, 04/XI/1945 (*Société générale*, SFBD, Individuele dossiers).

⁴⁴¹ Brief van M. L. aan de SFBD, 05/XI/1945 (*Société générale*, SFBD, Individuele dossiers).

⁴⁴² Rondzendbrief, 05/X/1945 (BVB).

⁴⁴³ Zoals blijkt uit de voorgaande hoofdstukken dienen bepaalde cijfers in het Eindrapport van de Groep 12 kritisch te worden benaderd. Cijfers van erg diverse oorsprong worden er soms in samengebracht, terwijl in algemene termen rekening dient te worden gehouden met het feit dat dit rapport pas achteraf in Duitsland werd geredigeerd en bijgevolg de actie van het DMB en de BTG wellicht positiever voorstelt dan ze in werkelijkheid is geweest.

⁴⁴⁴ Zie tevens opmerking in noot 1.